

પુરોવચન

દેહલકૃત ‘અલિવન-ગીઝલુ’ એ વિક્રમના મોળમા સૈકામા ગ્યાયેલુ બચ્ચાનું એક ગુજરાતી કાવ્ય છે. અલિમ-યુકથાવિષયક એ સૌથી જૂનું ઉપલબ્ધ ગુજરાતી આખ્યાનકાવ્ય છે અને ભાષા, હૃદયરચના તેમજ સાહિત્ય એ ત્રણે દૃષ્ટિએ, એ જુદી જુદી રીતે ધ્યાનપાત્ર છે. ડૉ. શિવલાલ જેસલપુરાએ પીએચ. ડી. માટેના પોતાના સંરોધનકાર્ય નિમિત્તે અલિમ-યુ-વિષયક અન્ય અનેક રચનાઓ સાથે દેહલના આ આખ્યાનનો પણ જોડો અભ્યાસ કરેલો છે, અને એથી તેમના તર્કથી આ આખ્યાનનું મુંઢર સંપાદન મળે છે એ સવિરોધ આવકારપાત્ર છે.

વડોદરા યુનિવર્સિટીના પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરમાં સચવાયેલી અને સંવત ૧૬૮૦ માં લખાયેલી એકમાત્ર હસ્તપ્રત ઉપરથી આ કાવ્યનું મંપાદન થયું છે. એક જ હસ્તપ્રત અને તે પણ કર્તાના જીવનકાળથી ઠીક ઠીક પછીના સમયની હોય તો તે ઉપરથી વાચના તૈયાર કરવાનું કાર્ય સગળ નથી હોતું. પણ ડૉ. જેસલપુરાએ તે સફળતાપૂર્વક કર્યું છે અને મૂળ સાથે અણઘટતી છૂટ કથાય લીધી નથી પ્રસ્તાવનામા તેમણે ‘અલિવન-ગીઝલુ’માની અલિમ-યુકથાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ રજૂ કર્યો છે; હૃદય-રચના, કવિતા અને સમાજચિત્રણની દૃષ્ટિએ ટૂંકિની સમીક્ષા કરી છે તથા એનું ભાષાશાસ્ત્રીય વિશ્લેષણ વિગતે કર્યું છે. અંતે આપેલો શબ્દકોશ જૂની ગુજરાતી ભાષાના શબ્દલગ્નના રૂપદૃષ્ટિએ તેમજ અર્થદૃષ્ટિએ થવા જોઈતા અભ્યાસને અનેક રીતે ઉપકારક છે.

આ પ્રકાશન જૂની ગુજરાતીના તથા ભગિનીભાષાઓના જૂના રસરૂપના અભ્યાસીઓ અને વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થશે.

પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર,
વડોદરા.
તા. ૧૫-૧૨-૬૧

ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા

નિવેદન

ઉત્તરા-અલિમ-ન્યુની કથા ગુજરાતમાં ઘણી લોકપ્રિય છે. તેના વિશે ઈ. સ. ની પંદરમી સદીથી આખ્યાન, પ્રસંગકાવ્ય, ખંડકાવ્ય, લોકગીત, નાટક એવી વિવિધ પ્રકારની કૃતિઓ રચાતી આવી છે. આની ઉપલબ્ધ કૃતિઓમાં દેહલકૃત ‘અલિયન-ઊઝણુ’ સૌથી પ્રાચીન કૃતિ છે. એ કૃતિએ આ વિષયની પછીની કૃતિઓ ઉપર વ્યાપક અસર કરી છે. એ દૃષ્ટિએ તેમજ મધ્યકાલીન ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસની દૃષ્ટિએ તે મહત્વની છે. તેની એકમાત્ર હસ્તપ્રત વડોદરા પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરમાં આવેલી છે. ‘ગુજરાતી સાહિત્યમાં અલિમ-ન્યુની કથાનો વિકાસ’ એ વિષય પર પીએચ. ડી. નો મહાનિબંધ તૈયાર કરતી વખતે આ હસ્તપ્રતનો ઉપયોગ કરવાની મને તક મળી હતી. તે કામ પૂરું થતાં તે કૃતિનું સંપાદન તૈયાર કર્યું છે અને આ વિષયમાં પ્રાપ્ય તેટલી પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ સામગ્રીને આધારે આ કથાના સ્વરૂપ વિશે પ્રસ્તાવનામાં ચર્ચા કરી છે. આશા છે કે આપણા કથાસાહિત્યના અભ્યાસમાં તે ઉપયોગી થઈ પડશે.

મારા આ કામને અંગે કેટલીક હસ્તપ્રતો અને માહિતીની જરૂર પડી હતી. આવી હસ્તપ્રતોમાંથી સંસ્કૃત ઝમિમન્યુ-ઉપાધ્યાયની હસ્તપ્રતની નકલ કરાવી મોકલવા બદલ વડોદરા પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરના નિવૃત્ત નિયામક શ્રી. ગોવિંદલાલ હ. ભટ્ટનો, દેહલકૃત ‘અલિયન ઊઝણુ’ની હસ્તપ્રતનો ઉપયોગ કરવા દેના બદલ એ સંસ્થાના હાલના નિયામક પ્રો. ડૉ. ભોગીલાલ સાહેસરાનો, નાકરના ‘અલિમ-ન્યુ-આખ્યાન’ની હસ્તપ્રતમાંથી કરેલી નોંધો અને દેહલકૃત ‘ઉત્તરાનું ઊઝણુ’ની હસ્તપ્રત આપવા બદલ ડૉ. મંજુલાલ ર. મજમુદારનો તેમજ હિન્દી ‘અલિમ-ન્યુવધ’ની નકલ કાશી નાગરી પ્રચારિણી સભા પાસેથી મેળવી આપવા બદલ લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ મંદિરના સંચાલક શ્રી. દલસુખભાઈ માલવણિયાનો આભારી છું.

અધ્યાપક મુ. શ્રી. કે. કા. શાસ્ત્રીએ આ આખું ચે પુસ્તક વાંચી જઈને ઉપયોગી સૂચનો કર્યાં છે, તેમજ વડોદરાના મહારાજ સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલયના ગુજરાતી વિભાગના અધ્યક્ષ અને વિદ્વાન સંશોધક ડૉ. ભોગીલાલ સાહેસરાએ સર્વેશ્વરવર્ત્તક પુરોવચન લખી આપ્યો છે, તે બદલ તેમનો ખાસ આભારી છું.

આ પુસ્તકના પ્રકાશન માટે મોટી રકમની સહાય આપવા બદલ ગુજરાત યુનિવર્સિટીનો પણ હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

અમદાવાદ,

તા. ૧૬-૩-૬૨

શિવલાલ જેસલપુરા

મહત્વના મુદ્રણદોષો

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૧૪	આશ્ચર્યરૂપા	આશ્ચર્યરૂપા
૨૩	૧૧	વિપુલસંધીલા	વિપુલસંધીલ
૨૬	૨૭	નામે	નામે
૩૨	૪	આખી પાંક્તિ મથાળે જોઈ એ.	
૩૭	૧૧	...આવો ઠાય.	. આવો ઠાય."
૩૮	૧૭	હૂ જાગૂ	હૂ જાગૂ
૪૩	૮	૬૦	૬૧
૬૭	૧૫	મહાન	મૂહનિ
૮૦	૨૧	કોટી	કોટિ
૮૫	૧૨	આમારક	આમીરક

કેટલાક અભિપ્રાયો

Dr Suniti Kumar Chatterji (Emeritus Professor of Comparative Philology, University of Calcutta, Chairman, Legislative Council, West Bengal)—“ This appears to be an important old Gujarati poem, and its importance is indeed very great considering that its author lived about 1484 A D The linguistic and literary importance of the work unquestionably is very high, and from what I have seen of your edition it appears to have been very properly done I congratulate you on this very successful bit of research in Old Gujarati, and we all hope you will be able to bring more important contributions to the study of Gujarati and Indian Literature ”

પ્રો ડાલરરાય માકડ (દરબાર ગોપાલ નસ મહાવિદ્યાલય, આંન્યાયાકા)—“ તમારુ સંપાદન ચોક્કસ દૃષ્ટિવાળુ લાગે છે તમે ચચેક્ષી નાત મહત્વની છે શાસ્ત્રીય ખૂબ ઉપયોગી નીવડે તેવો છે

શ્રી ગાવિદલાલ હં ભટ્ટ (મુખ્ય સંપાદક ‘ રામાયણ ’, પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા)—“ તમે આ ગ્રન્થના સંપાદન માટે ઘણો પગિશ્રમ કર્યો છે, શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ સ્વીકારી છે અને લાપા અને સંસ્કૃતિ અંગેની ઉપયોગી હકીકત આપી છે

પ્રસ્તાવના

ઉત્તરા અને અભિમન્યુની કથા ગુજરાતમાં એટલી બધી લોકપ્રિય અને કવિપ્રિય છે કે છેક ઈ. સ. ની પંદરમી સદીથી અત્યાર સુધીમાં અનેક કવિ-લેખકોએ એને આલેખતી, આખ્યાન, પ્રસંગકાવ્ય, ખંડકાવ્ય, લોકગીત, નાટક એમ વિવિધ પ્રકારની સંખ્યાબંધ કૃતિઓ રચી છે. તેમાંની કેટલીક કૃતિઓમાં આખી યે કથા સ્વતંત્ર રીતે નિરૂપાયેલી છે, તો કેટલીક કૃતિઓમાં તેમાંની કેટલાક પ્રસંગો મળી આવે છે. આખી યે કથાને સ્વતંત્ર રીતે આલેખતી ઉપબંધ ગુજરાતી કૃતિઓમાં કવિ દેહલુ 'અભિવન-ભગણુ' સૌથી પ્રાચીન કૃતિ છે.

૧. પ્રતપરિચય અને સંપાદનપદ્ધતિ

તેની એકમાત્ર હસ્તપ્રત વડોદરાના પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરમાંથી મળી આવી છે. ત્યાંના મંથલગારમાં તેનો ક્રમાંક ૬૦૫૯ છે. ૧૫ પત્રની એ પ્રતની લંબાઈ ૧૦ ઇંચ ૪ દોરા અને પહોળાઈ ૪૫ ઇંચ છે. એના દરેક પૃષ્ઠ ઉપર પદ્મિમાર્ગમાં ૧૩ લીટી લખેલી છે, માત્ર છઠ્ઠા અને છેલ્લા પૃષ્ઠ ઉપર ૧૪ લીટી તેમજ દસમા પૃષ્ઠ ઉપર ૧૨ લીટી લખેલી છે. અક્ષરો સુવાચ્ય અને કાળી શાહીથી લખેલા છે, પણ પંક્તિને અંતે આવેલા ૬૩ લાલ શાહીમાં છે. પ્રતના છેલ્લા પત્રને અંતે નીચે મુજબ પુષ્પિકા છે :

હતિ અમિયન ડક્ષણ સર્વણ । સર્વ ૧૬૮૦ વર્ષે વૈશાખ માસે શુવલપક્ષે પ્રતિપદા તિથી ગુરૌવાસરે નૂત[ન] નગરે લિખિત । વાંચે લખમાં પઠનાર્થ ॥

લેખનલેદની દૃષ્ટિએ પ્રતમાં નીચેની વસ્તુઓ ધ્યાન ખેંચે છે.

(૧) હસ્તપ્રતમાં જ ને સ્થાને ૫ લખવામાં આવ્યો છે. જેમ કે, મૂરપ, વપાળ, લાપ, વગેરે.

(૨) જ ને ઠેકાણે કોઈ સ્થળે ૫ લખવામાં આવ્યો છે. ઉ. ત., માંગ્યો, પડ્યો, ચેળિ, વગેરે.

(૩) લઘુપ્રયત્ન ૫ નો પ્રયોગ કોઈ કોઈ સ્થળે થયો છે. ઉ. ત., જ્ઞાત્ય, ચ્યાર, કરજ્યો.

(૪) કોઈ કોઈ સ્થળે જ, ન અને ઘ ની પૂર્વના સ્વર ઉપર અનુસ્વાર મૂકવામાં આવ્યું છે. ઉ ત, જાન, મેહલાંજ.

(૫) હ નું ઉચ્ચારણ સ્વરસહિત, જુદું મળે છે. ઉ. ત., તેહનિ, માદરહ, તિદારિ.

(૬) ય શ્રુતિનાળા ભૂતકાળના રૂપોમા ય પૂર્વે જકારનો લોપ થયો નથી કે મધ્યમનીં હ લખવામા આ યો નથી છે ત, આવચો, દાવચા

(૭) જા અને ધ ને બદલે મોટે લાગે સ લખવામા આવ્યો છે જેમ કે, વેસ, આસીસ, આસ, નિસવાસ

(૮) લલિયાની બેખનાઈથી ફેટલેક સ્થળે અનુવાગ લખવાના ગી ગયા છે ઉ ત, વાણ (કડી ૩૩), મુહુઢવચો (કડી ૨૩૨), બ્યારે ફેટલેક સ્થળે બરુ ન હોય ત્યાં અનુવાગ લખવામા આવ્યા છે ઉ ત, તાધૂ (કડી ૩૩), રમૂ (કડી ૨૮૦)

(૯) જે શબ્દોને બેરકાવવાના હોત તેની પાછળ ૨ ની સખ્યા લખવામા આવી છે

(૧૦) જોડણીની અત નના—ખાસ કરીને ફ-ફતેમજ ઝ-ઝની બામતમા—જેવા મગે છે

સ પાદનમા સરકૃત તત્ત્વમ શબ્દો સિવાયના શબ્દોમા ધ નો જ કરી લેવામા આવ્યો છે જ, જ, મ ની પૂર્વના વર્ણ ઉપર લખવામા આવેલ અનુનાસિકબિંદુનો અસ્વીકાર કરવામા આવ્યો છે લઘુપ્રત્યય ય અને મહાપ્રાણ્યુ હ નો પ્રયોગ જાળવી રાખ્યો છે ધ નો જ (આઠાર્થ રૂપોમા જ્ય) રી લેવામા આવ્યો છે ૨ ની સખ્યા પહેલાના શબ્દોને બેરકાવવામા આ યો છે ભૂતકાળના રૂપોમા ધ ને પૂર્વના અક્ષર સાથે જોડી દીધો છે, અથવા ધ પૂર્વે ફ ઉમેરી લેવામા આવ્યો છે જ ના સ્વરસહિત જુદા ઉચ્ચારણને જાળવી ગમ્મથું છે બાળીની જોડણી અને લેખનભેદ મૂળ પ્રમાણે ગમ્મથમા આવેલ છે જે પાઠો સુધારવામા આવ્યા છે તે પાઠો મૂળ અરૂપમા પાઠગીપમા નોંધવામા આવ્યા છે

આ ઉપરાંત સ પાદનમા અર્થગઠિત પાંચેને સુધારી લેવામા આવ્યા છે, અર્થાનુનારી વિરામચિહ્નો મૂખ્યા છે, કડીઓના ક્રમાંક આપ્યા છે અને હસ્તાક્ષરમા ધસાર્થ ગયેના અક્ષરો કે શબ્દો મોટા કૌસમા ઉમેરી લીધા છે આ કૃતિની ભાષાની વિચારણા દગમિયાન આપણે જોઈશું કે તેમા મધ્યકાલીન શુદ્ધગતીની નીચ ભૂમિકા જોર કરી ગઈ છે, છતાં બીજી ભૂમિકા સચવાયેલી છે સ પાદનમા એ ભાષાને જાળવવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે

૨. કવિપરિચય

સામાન્ય રીતે ગ્રામીન-મધ્યમલીન કૃતિઓના કર્તાઓ તેમના નામ અને હવન પ્રિયેની માહિતી તેમની કૃતિઓમા ગૂંથી રેતા ‘અલિવન જીઝલુ’ની

૧ લી કડીમા દેહલ મળે, ૩૩૮ મી કડીમા દેહલ કવિજન ઉચરિ અને ૪૦૫ મી કડીમા દેહલ કહિ એના ઉલેખો છે. તે ઉપગ્રથી આ કૃતિનો કવિ દેહલ હોવાનું મહેજે સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. અત્યારે પણ 'દેસગ' એ નામ સૌગંધમા પ્રચલિત છે.

મધ્યકાલીન કૃતિઓમા તેના રચનાસમયના ઉલેખો જોવા મળે છે તેવા કોઈ ઉલેખ આ કૃતિમા જોવા મળતો નથી હસ્તપ્રતની પુષ્પિત ઉપગ્રથી તે વિ. સં ૧૬૮૦ માં લખાયાનું માલૂમ પડે છે. તે ઉપગ્રથી આ કૃતિ આ સમય પહેલાં ગયાયાનું નિશ્ચિત છે ખીજી તરફથી હસ્તપ્રતમા મધ્યકાલીન ગુજરાતીની ખીજી ભૂમિકા સચવાયેલી છે તે ઉપગ્રથી દેહલ વિ સં ૧૫૫૦ (= ઈ સ ૧૪૯૪) લગભગ હયાત હોવાની શક્યતા છે

દેહલના જીવન વિશેની ખીજી કોઈ માહિતી કે તેની ખીજી કોઈ કૃતિ મળી આવતી નથી.

૩. 'અભિમન્યુ-ઉગ્રણું' ની અભિમન્યુકથા

અભિમન્યુની આ કથા સૌથી પ્રથમ મહાભારતમા જોવા મળે છે. તે દ્વંદ્વમા આ પ્રમાણે છે.—

પૃથ્વી પૃથ્વી પાપનો ભાગ ઉનાગવા બ્રહ્માએ દેવોને અનંતગ્વા આરા કરી ત્યારે વર્ષા નામના મોમપુત્રે અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુરૂપે અનંતા લીધો. પણ એ વખતે મોમે દેવો પાસે કળૂવ કળની લીધું હતું કે, “એ સોળ વર્ષનો થશે ત્યારે એક સત્રામ થશે નર તથા નારાયણ પિતાના એ યુદ્ધમા ચક્રવ્યૂહ રચીને શત્રુઓ તમારી સાથે લડશે ત્યારે મારો આ પુત્ર મહા-પગલમ દાખવી ફરીથી માગ લોકમા આવશે ”

દ્રૌપદી સાથે લગ્ન થયા પછી અર્જુનને બાર વર્ષનો વનવાસ મેલવો પડ્યો. તે દરમિયાન કૃષ્ણની સંમતિથી કૃષ્ણના બહેન ગુહ્યદ્રાતુ તેણે હગ્ગ્ય કયું. વખત જતા સુખદ્રાએ અભિમન્યુને જન્મ આપ્યો અર્જુનને તેને અશ્વશત્ર-વિદ્યામા શાગળ કર્યો.

દ્રૌપદી સાથે છૂત્તા દારીને પાડવાએ બાર વર્ષનો વનવાસ ભોગવ્યો. તેમા વર્ષનો અઘાનવાસ ભોગવના તેઓ વિગટગટને ત્યાં ગયા. તે વખતે દ્રૌપદીએ પાડવાને ગોધી કાઢના વિરાટનગર પર સદાઈ કરી આ યુદ્ધમા અર્જુનને વિરાટગટને મદદ કરી તેના બદલામા અર્જુનને તેમણે પોતાની પુત્રી હિતગતુ પાણિમદપુ કરનાનું જણાવ્યું. અઘાનવાસ દરમિયાન અર્જુનને બૃહન્નના-

વેરો ઉત્તરગને સંગીતનૃત્ય શીખવ્યા હતા તેથી શિષ્યાને પગથવાનું તેણે યોગ્ય ન માન્યું ને અભિમન્યુ સાથે ઉત્તરગના લક્ષ કર્યા મૃત્યુ-યુ

દૃષ્ટુ, બલગમ, સુમદ્રા, યાદવો, યાદવ સ્ત્રીઓ, વગેરેની હાજરીમાં અભિમન્યુ-ઉત્તરગના લક્ષ ધામવૃંમથી વિગ્નગમ્ભા થયા કૃષ્ણે મોનાશુ કર્યું વિગ્ન ને અભિમન્યુને પહેગમણી આપી અને યુધિષ્ઠિરે બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યું.

અભિમન્યુનું લક્ષ જીજીવિતે પાડવો દ્વારમાં આન્યા અને પોતાના અડધા ગજની માગણી કૃષ્ણ મારફત કરી, પણ દુર્યોધન ન માન્યો કૃષ્ણની સત્તાઉપર પાડવો યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા.

ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સરદારી નીચે પાડવમેતા અને ભીષ્મની સરદારી નીચે દ્રૌપદ-સેના કુરુક્ષેત્રની જુભૂમિ પર ખડી થઈ પાડવમેતામાં અભિમન્યુ મોખરે હતો મહાભારતના દસે દિવસના યુદ્ધમાં તે બહાદુરીપૂર્વક લડ્યો.

દસમા દિવસને એ તે ભીષ્મ પક્ષના અગિયારમે દિવસે દુર્યોધને દ્રૌપદને સેનાપતિ નીમ્યા અને યુધિષ્ઠિરને પકડામાં આવે તો ફરીથી તેમને ઘૂનમાં હગની પાડવોને નનમાં કાઢી મુખ્ય એવો આશય લગ્યા-એ દ્રૌણાચાર્યે ઘોર મુદ્ધ કર્યું પણ અર્જુનના મામનાથી યુધિષ્ઠિર ન પડ્યા.

દ્રૌણાચાર્યે આ અનુભવ પછી મળ્યું “અર્જુન સમામમાથી દૂર થાય તો જ યુધિષ્ઠિર પકડાય” નન્ન જ સંસાનકેએ અર્જુનને દક્ષિણ દિશામાં યુદ્ધ કરના આગાહન આપ્યું યુદ્ધના આગાહનને પાછું ન દેવી શકાય એવું મન હોવાથી અર્જુન કૃષ્ણ સાથે સંસાનકે નામે યુદ્ધ કરવા ગયો.

અર્જુનની ગેરહાજરીનો લાભ લઈને યુદ્ધને બારમે દિવસે દ્રૌણાચાર્યે ચક્રવ્યૂહ રચ્યો તેમાં આરાઓને રથાને ગાતા ગગની ધમ્મવાગા રથ અને ગાતા વચ્ચેધારી ગજકુમારો હતા તેમની આગળ દુર્યોધનપુત્ર લક્ષમણ હતો મેનાના મધ્ય ભાગમાં દુર્યોધન હતો તેની આગળાજી કર્યું, દુશાસન અને જયદ્રથ હતા જયદ્રથની આગળમાં અશ્વત્થામા, શકુનિ, શલ્ય અને ભૃગિશ્રવા હતા.

યુધિષ્ઠિરે સામ્યુ કે આ વ્યૂહ અન્યથી ભેદી શકારો નહિ, એટલે તેમણે અભિમન્યુને કહ્યું કે, “ચક્રવ્યૂહને કેમ ભેદવો એ શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન, પ્રહસ્ત અને તાગ સિવાય કોઈ જાણતું નથી પ્રથમ તમને હાજર નથી, માટે તમે આ વ્યૂહને ભેદ.”

અભિમન્યુએ મળ્યું “ચક્રવ્યૂહમાં સી ગીતે પ્રવેગ કરવો તે મને માગ પિતાએ શીખવ્યું છે, પણ નિર્ગમ શીખવે નથી તેથી આપણે આવી મનાઈ બદલ નીકળી શકું નહિ.”

યુધિષ્ઠિરે નેના રક્ષણુનું અને લરીને સપૂર્ણ મદદનું વચન આપના અભિમન્યુ વ્યૂહ ભેદના તૈયાર થયો.

દ્રોણ વગેરે યોગ્યોદ્ધાઓના સામના ળના અભિમન્યુએ ચક્રવ્યૂહનો પ્રવેશમાર્ગ ખુલ્લો કરી દીધો એથી આનંદ પામીને યુધિષ્ઠિર, ભીમ, નકુલ, સહદેવ વગેરે પોતાની સેનાઓ સાથે તેમાં પ્રવેશ્યા ગયા પણ જ્યારે શકર પામેથી મેળવેલા ‘અર્જુન’ નિત્રાયના ચાપ પાડવાને એક દિનસ લું યુદ્ધમાં આગળ નધના રોકી શકીશ એના વગ્દાનને પ્રતાપે તેમને અપ્રકાવ્યા.

વ્યૂહમાં અભિમન્યુએ શત્રુના નાના ભાઈ અને દુર્યોધનપુત્રને માર્યા, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, દ્રુપાચાર્ય, કર્ણ, વગેરે યોગ્યોદ્ધાઓને પાછા હઠાવ્યા તેમજ કૌરવસેનાનો અચ્ચંદાણુ ઠી નાખ્યો.

અભિમન્યુને મહાન નહિ કરી શકાય એમ લાગનાથી શકુનિની સૂચનાથી દ્રોણ, દ્રુપાચાર્ય, કર્ણ, અશ્વત્થામા, મૃલદ્રુણત અને દ્રુતવર્મા એ છ યોદ્ધાઓએ યુદ્ધની નીતિ વિરુદ્ધ એનાથે અભિમન્યુ ઉપર હુમલો કર્યો અને તેના ધનુષને માખી નાખ્યું તથા તેના અશ્વને મારી નાખ્યા એટલે અભિમન્યુએ ઢાલ અને તનનાં હાથમાં લીધા દ્રોણ એક બાપુ મારીને તેની તનનાં તોડી નાખી મળે તેની ઢાલ ભાગી નખી ત્યારે અભિમન્યુ ચક્ર નર્ધને દ્રોણ મામે દોડ્યો તેના પગ ટુપડા કરી નાખનામાં આવ્યા ચક્ર જતા અભિમન્યુએ ગદા લીધી દુરાસનના પુત્ર સથે ગદાયુદ્ધ જમ્યું ગદાના સામસામા પ્રહારથી બંને મૂર્છા પામીને ધણી પર ઢળી પડ્યા દુરાસનનો પુત્ર મૂર્છામાંથી વહેલો જામ્યો તે જાતાં વેત તેણે અભિમન્યુના મસ્તક પર ગદા ઝીળી એ પ્રહારથી અભિમન્યુ મૃત્યુ પામ્યો.

અભિમન્યુના મૃત્યુના નમાચાર આભળી પાંડવો રોકમાં દૂબી ગયા દિવન આથમતા સશસ્ત્રોનો સહા કરીને અર્જુન તૃપ્ત ન થઈ અગ્નિ પહોંચે પુનરા મૃત્યુથી અર્જુન ઘણો દુખી થયો તે વિતાપ કરના લાગે યુધિષ્ઠિરે અભિમન્યુ કેવી રીતે મૃત્યુ પામ્યો હતો તે ખી સભામાં બુ તે સાભળીને અર્જુને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે, “આવની જાને સૂર્યાસ્ત પહેલાં જ્યારે ન મારું તો આ પૃથ્વીના પાપ મારે શિરે પડે સૂર્યાસ્ત પહેલાં જ્યારે ન મારું તો અગ્નિપ્રવેશ કરીને દુઃખી થઈશ.”

અર્જુનની પ્રતિજ્ઞાની નાત નામળીને જ્યારે ગમગમ્યો દ્રોણ અને દુર્યોધને તેને આશ્વાસન આપી તેના રક્ષણ માટે ચક્રચમટવ્યૂહ રચ્યો.

ખીલે દિવસે મનારે અર્જુને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાઠ પાઠવા દૃઢ નાથે
ગુણા પ્રગણુ કહ્યું આખો દિવસ ઘોર હુલ્લુ ચાલ્યું તોય મહાન્ધીઓનો
પગલ્ય મરે અર્જુન ના / પતા બલ્યથની નડક આવી પહોચ્યો અર્જુનની
પ્રતિજ્ઞાને નિર્દા બનાવતા સૂર્યોન્મી નહ જોતા મૈત્ર ચોદાઓ ખૂનખાઠ
જમ ખેતવા તાપ્યા

એમ ક્રમતા સૂર્યોન્મ થતા અચો ત્યારે જ્યથને માનવામાં અર્જુન
કદાચ નિર્દા જન એરી થ ન પડતા કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું “હુ એક એવો
યોગ કરીશ કે સૂર્યોન્મ થશે છે એમ માત્ર જ્યથ દેખશે, એને તે પોતાની
જાનને હુપાવશે નહિ તે વખતે હુ એને માન્યે સૂર્ય ખરેખરે અમ્ન થયો
છે તો એને ટેમ મગલ, એવો વિચાર હુ કરીશ નહિ ” પછી કૃષ્ણે સૂર્યોન્મ
કર્યો તેથી આનંદ પામીને જ્યથ જિંચુ માથુ કરી આમશ તરફ જોવા
લાગ્યો તે વખતે કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું “ધનવ્ય! જ્યથનુ મન્નક ઉડાવી
દે, પણ એ મન્નક એરી રીતે ઉડાવશે કે મમતપ ચક્ષુની નડક તપ ઠગા
એના પિતા વલ્લભના ખોગામાં જઈ પડે મન્નક પૃથ્વી પર પડશે તો તારા
મન્નકના મો કુમ્મલ થશે ” કૃષ્ણની સૂચના મુજબ અર્જુને જ્યથનુ માથુ
ઉડાવી દીધું અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થતા કૃષ્ણે સૂર્ય ઉપરનું આનંદ
દૂર મૂક્યું

જ્યથનો વવ થતા પાડવો હર્ષમાં આવી ગયા તે અભિમન્યુના મુલનુ
કુખ વીલગી ગયા

અભિમન્યુ મૃત પામ્યો ત્યારે ઉત્તર । ‘વતી હતી ઉત્તરને પગિમિન
નામનો પુત્ર જન્મ્યો તેણે લાન્નન થને પ્રત્યા મો

દેહનના ‘અભિવન-પિણ્ડ’ ના મહાલાન્નની અભિમન્યુધ્ધા ન્ના
અને ‘ગદ્ગદ અને હને । જોતા મો છે તેમાં મહત્વના ઉમેગ નીચે પ્રમાણે ટે

(૧) તપને મહિમા, કૃષ્ણની કપરનીના અને પર યાત્રવેશ જેવા
અને વાતો ચમકાવના અભિમન્યુપૂર્વજન્ન કા (કડી ૧-૩૪)

(૨) જોડી પાને અભિમન્યુની જન્મેની ૮ ની તેનું લવિષ્ય જેવ ન્યાનો
પ્રસન્ન (કડી ૩૭)

(૩) ગાગર અભિમન્યુને વનમાં રજવાને મહાને લઈ જઈ, સિંહને
સોાપી, મારી નાખવાનો કૃષ્ણનો નિર્દા પ્રેર ન (કડી ૪૩-૪૭)

(૪) ઉત્તર અને અભિમન્યુના લગ્નની મંદોનીઓ દેશદેશના નાજઓ ઉપર
અને સર્ગમાં અર્જુને જાણુ વડે મોખ્યાની ચમકારી વિગત (કડી ૫૨-૫૩)

(૫) લગ્ન પહેલાં ઉત્તર અને અલિમન્યુને વાગફતી મળી, એકબીજાનાં અશુભ સામુદ્રિક લક્ષણો વર્ણવી, એ બંને ન પગછે તે માટે તેમને ભરમાવવાની કૃપા કરેલી યુક્તિ. (કડી ૫૪-૫૭)

(૬) અલિમન્યુની જનનમાં આંખોને લીમે વિગટગળની પાકશાળામાં મચાવેલો ઉત્પાત અને ખાલી પાત્રો કૃષ્ણની કૃપાથી ભર્યા થયાનો ચમત્કારી પ્રસંગ. (કડી ૬૬-૭૬)

(૭) સાસુએ વરખેડું લઈને અલિમન્યુનું સ્વાગત કરવા જવાની તેમજ અલિમન્યુને પોખવાની લગ્નવિધિ (કડી ૭૯-૮૦) /

(૮) ઉત્તર-અલિમન્યુ પગછતી વખતે એકબીજાનું મો જોઈ ન શકે તે માટે કૃષ્ણે એ બંનેની આંખો દૂધવ્યાનો પ્રસંગ. (કડી ૮૦-૮૧)

(૯) અજીન બલધરને માગવા જતા તેની ગેઠાજરીનો લાભ લઈ દુર્યોધન ત્રય દિનસમાં ચક્રવ્યૂહ ભેદવાનું યુધિષ્ઠિરને કહેવરાવે છે. ત્યારે યુધિષ્ઠિર સલા ભરીને ચક્રવ્યૂહ ભેદવાનું ખીકું ફેરવાવે છે, પણ કોઈ એ ઉપાડતું નથી. ભીમ, સહદેવ, નકુલ અને ધરોત્કચને પૂછવામાં આવતા તેઓ પણ પોતાને તેનું જ્ઞાન નહિ હોવાનું જણાવે છે. બધા મુંઝાય છે તેવામાં અલિમન્યુ આવે છે કોઈ આવકાર આપતું નથી તેથી તે ગુસ્સે થાય છે, પણ પછીથી પાંડવો શોકમાં રૂબેલા હોવાનું તેના ધ્યાનમાં આવતા યુધિષ્ઠિરને તેનું કાગળ પૂછે છે યુધિષ્ઠિરે વિમાસણ ગૂંચુ કરતા, માતાના ગર્ભમાં પોતે હતો ત્યારે મામાએ તેમાં પ્રવેશ કરતા શીખવ્યું હોવાનું, પણ બહાર નીકળવાનો ઉપાય શીખવ્યો નહિ હોવાનું કહી, તેમજ ચક્રવ્યૂહનો પહેલો મઠ પાપાણનો, ખીલો સોદાનો, ત્રીજો તાપ્પાનો, ચોથો સીસાનો, પાંચમો કલાઈનો, છઠ્ઠો સોનાનો અને સાતમો રૂપાનો હોવાનું વર્ણવી, વ્યૂહ ભેદવાનું ખીકું તે ઝડપે છે—એ પ્રસંગ (કડી ૯૧-૧૦૬)

(૧૦) અલિમન્યુએ ખીકું ઝડપ્યાની વાત સાંભળતા સુભદ્રા પાડવસલામાં આની યુધિષ્ઠિરને કપાત આપે છે અને કલ્પાત કરતી કરતી ધુનને યુદ્ધમાં ન લ્લાનું સમજાવે છે પણ અલિમન્યુ બાલપગ્ગમનો મહિમા વર્ણવતા દટાતો આપી યુદ્ધમાં જવાની મક્કમતા દર્શાવે છે—એ પ્રસંગ (કડી ૧૧૨-૧૫૩)

(૧૧) યુધિષ્ઠિર સહદેવને અલિમન્યુનું ભાવિ પૃષ્ઠી ઉત્તરને વિરાટ-નગરથી તેડાવવાનું ભીમને જણાવે છે, અને ભીમ ઉત્તરને વહેલામાં વહેલી તકે તેડી લાવવાની ખાતરી આપનાર સ્વારીને આ કામ સોંપે છે, તે પ્રસંગ (કડી ૧૫૪-૧૬૯)

(૧૨) એ જ રાત્રિએ ઉત્તરાને દુઃસ્વપ્ન આવે છે અને તેથી પોતાનું સૌભાગ્ય નષ્ટ થવાની આશંકા તે રજૂ કરે છે, તે પ્રસંગ. (કડી ૧૬૯-૧૮૧)

(૧૩) આત્મા અમંગલ ભાવિ માટે ઉત્તરા પૂર્વજન્મમાં પોતે કરેલાં કર્મોનો દોષ કાઢી પાંચ પૂર્વભવ વર્ણવે છે, એ પ્રસંગ. (કડી ૧૮૫-૧૮૯)

(૧૪) સાંઘણી સ્ત્રીને રણારી વિરાટનગર આવે છે તેમજ રાતે ને ગતે ઉત્તરાને સાસરે વળાવવામાં આવે છે. સાસરવાસાની તૈયારી કરતાં દોશીને ઘેરથી જરિયાન સાડીને બદલે કાળા કાચાળાં ચીર નીકળે છે. આ અપશુકન થતાં ઉત્તરા નિઃશ્વાસ મૂકે છે. શયનગાર સજ્જ, માતાની આશ્વિય લઈ, ઉત્તરા રણારી સાથે રવાના થાય છે ત્યારે માર્ગમાં તેને બીજા અપશુકન થાય છે, એ પ્રસંગ. (કડી ૧૯૭-૩૧૯)

(૧૫) અડધો પંથ કાપ્યા પછી ઘેર જુવાયેલો ત્રણ લાખનો કૂપો લેતા ઉત્તરા રણારીને વિરાટનગર મોકલે છે, તે પ્રસંગ. (કડી ૩૨૧-૩૩૩)

(૧૬) અલિમન્યુ રણમાં વિદાય લે છે ત્યારે કુન્તી તેને રાખડી બાંધે છે, તે પ્રસંગ. (કડી ૩૩૯-૩૪૨)

(૧૭) રણક્ષેત્ર પર જતા અલિમન્યુ અને ઉત્તરાનું મિલન થતા અલિમન્યુએ ઉત્તમને આપેલ ઋતુદાનનો પ્રસંગ. (કડી ૩૪૪-૩૪૯)

(૧૮) સુભદ્રાના સૂચનથી અલિમન્યુના રથના અગ્રની લગામ પકડીને તેને યુદ્ધમાં જતો રોકવાનો ઉત્તરાનો પ્રયાસ. (કડી ૩૫૯-૩૬૧)

(૧૯) કુન્તાની રાખડી હરો ત્યાં મુઘી લાણેજ યુદ્ધમાં મરાવાનો નથી એવી ખાતરી હોવાથી કૃષ્ણે એ તોડાવ્યાનો પ્રસંગ. (કડી ૩૭૪)

(૨૦) ચક્રચૂડના છ દોડા દરમિયાન અલિમન્યુ મરાતો નથી તેથી કૃષ્ણ ઉદરનું રૂપ લઈ તેના ધનુષની પથ્થર કાપી નાખે છે, ધનુષનો છેડો તેના કંઠમાં પેસી જાય છે, અલિમન્યુ ધવાઈને ભૂમિ પર પડે છે અને જયદ્રથ તલવાર વડે તેનો શિરચ્છેદ કરે છે, એ પ્રસંગ. (કડી ૩૯૦-૩૯૨)

(૨૧) અર્જુનને જયદ્રથનંધની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કર્યા પછી કૃષ્ણ તેને નવર્ગમાં સ્થઈ જઈ અલિમન્યુને સોગંદે રમતો બતાવે છે અને અલિમન્યુ 'તું આવિયો અનેક જ વાર, હું એક જ વાર તારારિ યા અવતારિ' એવા શબ્દોથી જીત્સાગની અસાગતાનું ભાન કરાવે છે, એ પ્રસંગ. (કડી ૪૦૧-૪૦૨)

આ ઉપરથી લાગે છે કે દેહલની આ કૃતિની અલિમન્યુકથા મહાભારતની અલિમન્યુકથા કરતાં જુદા જ પ્રકારની છે. એકંદરે તે કડુચ્છ કથા છે. કડુચ્છાનો હિલ્લવ મુખ્યત્વે ઉત્તરાના પાત્રમાંથી થાય છે; બ્યારે મહાભારતની અલિમન્યુકથા એકંદરે વીરતાનો સદેશ આપી જાય છે. ઉપરના ઉમેરાઓથી

દેહલની રૂતિ રૂપુ કર્તાહિતા હોવાની છાપ પાડી એ યુગમા વ્યાપક રૂપુમકિતની ભાનનાને પપુ પોપે છે રૂપુ ઉપર ગીને લાણેજનો વધ કેમ થના દીધો તેના કાગ્ગો તેમાની અભિમન્યુપૂર્વજન્મકથા આપે છે અને રૂપુના ચગિને નિષ્કલ રાખે છે આ ઉપગત દેહલની આ રૂતિમા કર્મફળ, જ્યોતિષ, સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, રનન, અપશુકન, મનતનના પ્રમાન, પૂર્વજન્મ, પરકાયાપ્રવેશ અને જન્મજન્માતરના પ્રેમને લગતી માન્યતાઓનો ઉપયોગ થયો છે, ચમત્કારો ઉમેગયા છે અને સમકાલીન લોકાચારનુ ચિત્ર રજૂ થયુ છે તેને પરિણામે એ સામાન્ય જનસનાજની રુચિને અનુકૂળ મનોરંજક રૂતિ બની છે

દેહલની રૂતિમા મળી આનના આ ઉમેગ જે સરજૂત રૂતિઓમા અભિ મન્યુવિષયક માહિતી મળે છે એ ધુગણો (ગ્યનાસમય ઈ સ પૂર્વે ચોથા સમથી ઈ સ ના દસમા સદકા સુધીનો)^૧, લાસગચિત 'પચરાન' અને 'દૂતધટોત્કચ' (ગ્યનાસમય ઈ સ પૂર્વે પાચમા સદકા પછીનો અને ઈ સ ના છઠ્ઠા મકા પહેલાનો)^૨, ક્ષેમેન્ગચિત 'ભારતમજરી' (ઈ સ નો અગિયાગમે સર્ગ), સોમદેનરચિત 'કથાસગિત્સાગ' (ઈ સ નો અગિયાગમે સદકા), માયનગનિરૂત 'ધનજયવિજય' (ઈ સ નો ચૌદમો સદકા) તેમજ જૈન કવિઓ દેવપ્રભસૂતિ, શુભનર્ધનગણિ અને દેવવિજયગણિએ રચેલા 'પાડનચગિત' (ગ્યનાસમય અનકમે ઈ સ ૧૪૮૦, ઈ સ નો ૧૬ મો સદકા અને ઈ સ ૧૬૦૪)મા મળી આનતા નથી માન 'જ્ઞાનગિત્સાગ' ના આરમા લખકના પાચમા તરગમા દાનન સૂત્રપ્રલ અને વિદ્યાધરોના ગજ જુતવર્માના સૈય નચ્ચે થયેલા યુદ્ધનુ વર્ણન છે તેમા જણાવનામા આવ્યુ છે કે "અભિમન્યુએ હિરણ્યાક્ષ નામના વીર ગધર્ને મારી નાખ્યો તથા સુનેત્રે અભિમન્યુ તથા હગ્નિલદને મારી નાખ્યા પછી પ્રભાસે સુનેત્રનુ મસ્તક કાપીને તેને મારી નાખ્યો. આ આખુ યે યુદ્ધવર્ણન વાચતા અભિમન્યુ દાનવપક્ષે લડ્યો હોનાનુ સ્પષ્ટ થાય છે આ અભિમન્યુ મહાભારતના દે પાડવન શમા થઈ ગયેના અભિમન્યુ કરતા જુદા છે, હતા અભિમન્યુ અમુગ હોનાની જ્વપના આમાથી જ મી હોય તો નનાઈ નહી શુભનર્ધનગણિ અને દેવવિજયગણિના

૧ જુઓ 'The Purana Index' Vol I, II by Prof Ramachandra Dikshitar નો ઉપોદ્ધાત

૨ જુઓ 'Sukthanker Memorial Edition' Vol II મા 'The Bhasa Riddle A Proposed Solution' અને અધના

૩ કા શાસ્ત્રીના 'લાસનાટકચક' મથ ૧ ની પ્રસ્તાવના

‘પાડનયન્તિ’ માં દુશામનના પુત્રની મદાનો પ્રકાર થતા મૂર્છાવશ થઈ પોતા બલિગન્ધુનું મરન-વ્યથે છેદી નાખ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

વગેરેના પ્રાચીન વિદ્યાગણિના હસ્તલિખિત ગ્રંથમંડલામાં ૧૪૪ અજ્ઞાત કવિએ સંસ્કૃતમાં એટલું અમિમ-યુ-વપાર્યાન મળી આવે છે ત્યાંના અથ સમઢમાં એનો ક્રમાંક ૧૦૭૮ છે, તેની પંચમધ્યા ૬૮ ની છે, તેમાં ક્રમાંક ૪૦ થી ૪૮ ના પંચ ખૂટે છે, ૬૭ થી ૭૫ ૧૦ કે ૧૧ લીની લખેલી છે આ રૂતિ હવે અપ્રગ્ન છે અને તેની માત્ર એક જ હસ્તપ્રત મળે છે હસ્તપ્રત માંક સો વર્ષ જૂની હોય એમ લાગે છે તેના પ્રથમ પૃષ્ઠ ઉપર અર્ધચંદ્રાક્ષીની કથા છે અધ્યાય ૧૦ છ એવું લખેલું છે તે મુજબ આ રૂતિ ૧૦ અધ્યાયમાં વહેંચાયેલી છે ૬૨૬ અધ્યાયને અતે અધ્યાયના નામ આપેલા છે તે નીચે પ્રમાણે છે

(૧) જયલોચનપ્રથ (૨) જયલોચનવધ (૩) વિવાહારમ્મ (૪) અમિમન્યુદ્વાહ કૃષ્ણાશય (૫) અમિમ-યુવેરાટમોહ (૬) અધ્યાયનું નામ આપેલું નથી (૭) ધમચિંતા—અમિમ-યુનાયય (૮) હરરાશોકે રત્નરાજાગમન (૯) સત્તરાનયન (૧૦) સત્તરાસયોમ (૧૧) અક્ષરો ખૂટે છે (૧૨) પૃષ્ઠ ૪૦ થી ૪૪ ખૂટે છે તેથી અધ્યાયનું નામ મળતું નથી (૧૩) અમિમ-યુવધ (૧૪) અનુનવિલાપ (૧૫) અક્ષરો ખૂટે છે કૌરવચિંતા હોવાનું સંભવે છે (૧૬) જયદ્રવવિજય (૧૭) જયદ્રવવધ (૧૮) દ્રોણવધ (૧૯) કુરુક્ષેત્ર (૨૦) મારત્સમુચય

આખું એ હપાર્યાન અનુષ્ટુપ શ્લોકમાં લખાયેલું છે અને તેની શ્લોક-સંખ્યા આશરે ૧૦૦૦ ની છે હપાર્યાનની શરૂઆત નીચે પ્રમાણે થાય છે

શ્રી ગણધાય નમઃ

શ્રીગણેશ શિવદુર્ગા દિવાનાય પનાર્દનમ્ ॥
સનકાદી-મુનીન્દ્રાથ ન વા વક્ષે કથાનવમ્ ॥ ૧
કૃપયાં મવલશસ્થં સાગ્રમત્યાં પ્રમાદત્ ॥
મુવુન્દસ્ય ચ મપયાં કુર્વંહ્યહ મારતાશ્રમમ્ ॥ ૨
શિવમસ્તુ મમાત્રાપિ મિથ વવતુ સદા ભવેન્ ॥
ઓત્તુ શિવ મદા મૂયાત્સર્વપા તુ નિવ મવ ॥ ૩

અ તે

સવત્ ૧૯૦૧ ના વર્ષે શકે ૧૭૭૫ પ્રવતમાને અઢાલ માસે શુક્લપક્ષે ૬ દિને શાર મંગલ લિખિતગ-૧ દવે વૈકુણ્ઠરામ રેવાશકર સ્વપટનાયમ્ ॥
એવી પુષ્પિમાં છે

પુષ્પિકા કૃતિના રચનાગ્રન્થ નહિ પણ લખનારનું નામ સૂચવે છે કૃતિના રચનાગ્રંથે રચનાસમય વિશે પ્રત્યક્ષ કથા માહિતી પ્રત્યક્ષ રીતે મળતી નથી

દેહલની કૃતિના ઉપર જણાવેલા ધણાખરા ઉમેગ અભિમન્યુ-ઉપાધ્યાયના મા મળી આવે છે આવા સમાન પ્રસંગો પરિશિષ્ટ ૧ મા આપ્યા છે

તે ઉપરથી પ્રથમ દૃષ્ટિએ દેહલે પોતાની કૃતિ રચનામાં ઉપાધ્યાયને ઉપયોગ કર્યાનું લાગે છે

બીજી તરફથી દેહલની જેમ જનાકર, તાપીદાસ અને રતુલ્લભગમના ‘અભિમન્યુ-આખ્યાનો’ (રચનાસવત અનુક્રમે ૧૫૭૨ થી ૧૬૧૪ દરમિયાન, ૧૭૦૮ અને ૧૮૪૩ ની આસપાસ) માના પ્રસંગવર્ણનો સાથે ઉપાધ્યાયના ટેટલાય પ્રસંગવર્ણનો—કોઈ કોઈ સ્થળે તેો અક્ષરશઃ—મળતા આવે છે તેમાના થોડાક ઉદાહરણો નીચે આપ્યા છે

(૧)

દ્યુતતા રાગજાર્દન ! કથયમિ યથાધુતમ્ ।

આશ્ચર્યગુણ સા પેદિ મયેન કારિતા ચ સા ॥ ૧

દ્વિસપ્તતિ ચ કોષ્ટા ચ લેપુ સ્થાપિત દેવતા ।

(અધ્યાય ૨)

સુણો ગામી ! તમે મહાગજ ! મહારે તમશુ મોડુ કાજ

વર આપો મુન્હે શ્રીમહાદેવ, પેટી ઘડી આપો નતખેન

બોહોતે કોશ, જડિન જ જડી, એહવી પેટી આપો ઘડી

(નાકર—‘અભિમન્યુ-આખ્યાન’)

૧ નાકરનું આખ્યાન હજુ અપ્રગટ છે

૨ આ કવિના આખ્યાનનો ટેટલોક લાગ દલપતગમસ પાદિત ‘સગમરી કાન્ધોહન’ મા ‘કોડાચુદ્ધ’ એ શીર્ષકથી પ્રગટ થયેલો છે આખી કૃતિ હજુ અપ્રગટ છે તેની અધિકૃત વાચના મે મારા મહાનિબંધમાં આપી છે કવિનું નામ લગ્નગમ નહિ પણ તુલગ્નગમ છે એ હમીકત પણ મે મારા મહાનિબંધમાં પુગવાર કરી છે

(૨)

एकदा नगराभ्यासे काचित्स्त्री गोमये रता ।
 तत्सुतं ताडयामास यदुष्या दैत्यमुवाच सा ॥ २३
 “कस्मान्मे ताडितो बालः अयलोचन ते बलम् ।
 हिंस्या त्वं पित्रदन्तार कृष्ण सो त्वां हनिष्यति ॥” २४
 तत्पुत्रो वाचनं श्रुत्वा मातुः पार्श्वमुपेक्षिवान् ।
 “मातर्मैं संशयो जातो हतो केनैव मे पिता ॥” २५

(અધ્યાય ૧)

નાહનાં બાળકમાં જઈ રમે, અહિલોચન તે સહુને ક્ષમે. ૨૧
 નિત્યે રાવ કરાવે તાંડાં, મારે સહુને રમતમાંડા,
 એક બાળકને માર્યો જ્યમ, તેહની માતાએ કીડો ત્યમ. ૨૨
 બેલી અહિલોચનશું વાણુ, “પાપી ! ત્ને એવડો છે પાણુ,
 તાહરા પિતાનો મારણુ હરિ, એહવે છે તે વર લેની કરી.” ૨૩
 દુઃખ પામી આવ્યો મા કને, “સાચુ કહેજે મા ! પૃથુ હુને;
 માહરા પિતાનો મારણુહાર, કાણુ હવે તે કહે નિરધાર.” ૨૪

(તાપીદાસકૃત ‘અભિમન્યુ-આખ્યાન’ :

સં. ડૉ. મંજુલાલ મજુમદાર—૩૩૭૧)

(૩)

तस्मिन् वसति दितिजाः दानवा देवदुःखदाः ।
 कदाचिन्नारदस्तत्र समायातो यदन्वया ॥ १०
 न सन्मानं कृतं दैत्यैः महाबलमदोःकटैः ।
 कुपितो मुनिं दैत्येभ्यાન્ दास्यન્ क्षાપમિદ ઝયૌ ॥ ૧૧
 “અયાષ્ટમે દિને કૃષ્ણો સર્વાન્ દૈત્યાન્ હનિષ્યતિ” ।
 શયેવમુત્તવા ગતવાન્ દૈત્યાસ્તે મયવિહલાઃ ॥ ૧૨

x

x

नारदस्तु गतस्तूर्णं द्वारं क्षीयं कृष्णसन्निधौ ॥ १३
 नमस्कृत्य परमानाथं हरिणा स नमस्कृतः ।
 प्रच्छस्तु हरिणा योगि क्षमादागमनं वद ॥ १४

નારદ ઉવાચ—

“સર્વં જાનાસિ ભગવન્ તથા ચ પ્રદામ્યહમ્ ।
 રણવિર્યં રણં પૃથ્વ્યો વસન્તિ ત્વં દાનવાઃ ॥ ૧૫
 અવન્તિકાન્ કાસીનો કાન્તિ માયા તથૈવ ચ ।
 નગરી દિતિજાનાં ચેઙ્છન્તિ દ્વારામર્તી પુરીમ્ ॥ ૧૬
 પ્રમો નારાય દૈત્યેયાન્ યથેષ્ટ ફલમિચ્છસિ ।

(અધ્યાય ૧)

એક વાર નારદમુનિ જેહ દાંનવપુરીયે આપ્યા તેહ. ૭
 નારદ વિસમે પાંખ્યા ધણુ દીઠે રાજ્ય અસુરતાણુ.
 આગલ જઈને ઉભા રહ્યા; સત્ય બોલ દાનવને કહ્યા:
 “આજ થકી દિન આઠ જયેહ કંસનિકંદન આપ્સે તેહ.” ૧૦

કહી થીખ નારદ ચાલીયા, વેગે ગઢ મથુરાં આવીયા. ૧૩
 ફેહે ક્રબ્ધુ: “અમ સરખુ કાળ? થણે દિવસે પધારા આજ.”
 “ચૌદ લોકના નાથ જ તમે, તો તમને સુ કહીયે અમે ?
 કાશી, કાંચી, વારાણસી, ગંગા, યમુના ને સરસ્વતી,
 સુધી વૈકુંઠપુરી છે જેહ, દાંનવે રૂધી છે તેહ.
 સ્વામી! અજાણ્યા કા થઈ ફરો? દાનવ ફેડી દ્વારકા કરો.” ૧૮
 (તુલજરામકૃત ‘અભિમન્યુ-આખ્યાન’: કડલું ૧)

આ ઉપરથી ઉપાખ્યાન ગુજરાતી આખ્યાનો ઉપરથી તો નહિ રચાયું
 હોય એવી શંકા ઉદ્ભવે છે.

આમાંના ખીજા અનુમાનનો વિરોધ એ રીતે કરી શકાય તેમ છે કે,
 મધ્યકાલમાં સંસ્કૃત કથાઓ ગુજરાતીમાં સારરૂપે ઉતારવામાં આવી છે તે રીતે
 ઉપાખ્યાન માં વિસ્તારથી નિરૂપવામાં આવેલા પ્રસંગો આ કૃતિઓમાં સંક્ષિપ્ત
 રૂપે નિરૂપાયેલા છે, તેમજ અત્યાર સુધીમાં દોષ સંસ્કૃત કૃતિ ગુજરાતી
 ઉપરથી રચાઈ નથી, તો ઉપાખ્યાન આ આખ્યાનો ઉપરથી રચાયું હોય એ
 કેમ સંભવે ?

પણ આટલા ઉપરથી જ ઉપાખ્યાનની પુરોગામિતાને સ્વીકારી લેવી એ
 ખગબર નથી. ઉપાખ્યાનના કેટલાક વિસ્તૃત પ્રસંગો ગુજરાતી આખ્યાનોમાં
 સંક્ષિપ્ત રૂપે આવેલા છે, તેમ આખ્યાનોમાં વિસ્તૃત સ્વરૂપે નિરૂપાયેલા કેટલાય
 પ્રસંગોનો મૂલ્યેપ ઉપાખ્યાન માં થયેલો છે.

ખીજી અનુમાનના વિરોધનું જે ખીજું કારણ ઉપર જણાવ્યું છે તેનો જવાબ આપી શકાય તેવાં દૃષ્ટાન્તો અત્યારે મોજૂદ નથી, તો પણ એ એક જ કારણથી ઉપાલ્યાનને ગુજરાતી આખ્યાનોનું પુરોગામી માનવું એ ઉચિત નથી. ઉપાલ્યાન માં ઇંદના નિયમ જળવાયા નથી. તેમાંના સંસ્કૃતમાં પ્રવાહિતા કે સ્વાભાવિકતા નથી. તેમાં વ્યાકરણની, સમાસની અને સંધિની સંખ્યાઅધ બૂલો છે. ગુજરાતી કહેવતો, રૂઢિપ્રયોગો અને વાક્યરચનાને તેમાં કૃત્રિમ સંસ્કૃતમાં ઉતારેલ છે. ઉ ત., ગુડેન મૃત્યુમાર્જોતિ વિચ (૩ વ) તત્ય કથ ચ ૩ (અધ્યાય ૨-શ્લોક ૪૮. ગુજરાતી કહેવત : 'જોલો મરે તેને ઝેર ન દેવાય.'), રક્ત્યેન યદે રત્ન (અ. ૪-૧૭. ગુજરાતી રૂઢિપ્રયોગ : 'રાંકને ઘેર રતન.'), કો કસ્ય નાસ્તિ (અ. ૧૫-૨૨. ગુજરાતી વાક્યપ્રયોગ : 'કોઈ કોઈનું નથી.'), માનય ત્વં વચો મેડચ (અ. ૧૫-૪૬. ગુજરાતી વાક્યપ્રયોગ : 'મારું કહ્યું' માની જા.'). તાણું (તાલકર્ણુમહે—અ. ૨-૩૬), વર (વરોડ્ઝનસ્ય તનય :—અ. ૪-૧૭), ચપટું (ચિપટાં નાસિકાં નારો રાકષી પરિકથ્યતે—અ. ૪-૩૫) સાંઢી (પોઢશતસલ્યાના શાંટીનાં મદ્દયદે વૃષ—અ. ૮-૩૦), ફડ (ફૂડેન નાસિતો વાલઃ—અ. ૧૪-૨૬), જેવા ગુજરાતી લાક્ષણિકતા ધરાવના સંખ્યાઅધ શબ્દોનો પ્રયોગ તેમાં થયેલો છે.

આવાં કારણોને મીઠે ઉપાલ્યાન ગુજરાતી આખ્યાનોની અનુકૂલિરૂપે સંસ્કૃતનું અધકચરું જ્ઞાન ધરાવનાર કોઈ ગુજરાતી શાસ્ત્રીપુરાણીએ વ્યયું હોય તે વધારે સંભવિત લાગે છે. એટલું જ નહિ પણ ઉપાલ્યાન કાર ગુલબગમના 'અભિમન્યુ આખ્યાન'થી પણ પરિચિત હોવાનો સંભવ છે, કેમ કે ઉપર જોયું તેમ બંનેના આરંભ મળતા આવે છે. ખીજું, મુખ્તા અભિમન્યુને યુદ્ધમાં જતો રોકે છે ત્યારે ગુલબગમના 'અભિમન્યુ-આખ્યાન' માં અભિમન્યુ તેનો જવાબ નીચેના સામાન્ય વિધાન દ્વારા આપે છે :—

ન મુએ ચાકર, ન મુએ ચોર, ન મુએ ધન વરસંતે મોર;
 ન મુએ જેદેને પુત્રી ઘેર ધણી. ન મુએ બે મોરીનો ધણી;
 ન મુએ નિરધન ને ધનવંત, ન મુએ ગળ રાજ્ય કંત;
 ન મુએ જેદેને મુખ નહિ ઘેર, ન મુએ જેદેને માથે વેર;
 ન મુએ જેદેનો જયો ગદાસ, ન મુએ રણયો પડેયો જાત;
 ન મુએ એક મણિધર સાપ, મુએ મુએ જેદેને માથે બાપ;
 મુએ મુએ જોગી અવધૂન, મુએ મુએ રાગનો પૂન;
 મુએ મુએ ગુહામાઢા સિંહી, મુએ મુએ બાગક જેદેને ચિંતા નહી;
 આગે ઘેર નથી અગુન, મુએ ક્યાંટાંથી મુએ અભેવન રે ?

આ હકીકત પ્રધિ ગુજરાતી આખ્યાનરૂતિમા મળતી નથી માત્ર
 ઉપાખ્યાન માં સુલકાની ઉક્તિરૂપે આવેલી છે

સુપ્ત કિં વાતર પુત્ર' માનોગુદ્યતો મગાન્ ।
 વહુચિત્તા સમાયુક્ત યથ શેતે સુષેન સ ? ॥ ૧૩
 ન શેતે ગણિકા પુત્ર' પરદ્રવ્યાપહારિણી ।
 ચોરો ॥ શેતે મયૂરો વર્પતિ જલદે સુતા ॥ ૧૪
 મહુરણસમાયુક્તો નેતે ન કદ્દિચિત્ ।
 મહુરો વન્યવા યસ્ય ન શેતે મહુરિણ ॥ ૧૫
 સપ્રામનિરતો તાત' ન શેતે સૂ(શ)ર એવ સ ।
 રાજપુત્રોઽસિ કિં સુપ્તધિ તાર્તા મિતરસ્તન ॥ ૧૬
 સુષેન શેતે યોગી દરિ મધ્યે ચ પન્નમ ।
 ગિરિદર્શ ચ પચાસ્ય ચિત્તાર્વિત્તિચાઠક ॥ ૧૭

(અધ્યાય ૭)

જે ઉપાખ્યાન આખ્યાનોનું પુરોગામી હોત તો પ્રધિ ગુજરાતી કવિએ જરૂર
 આના સુદર રસપ્રીજને અપનાવ્યું હોત

ઉપાખ્યાન માં મગલાચરણની પશ્તિઓમા ઘણેશ એન્ડે ધોળેશ્વર
 મહાદેવ અને સામ્રમતી નો ઉલેખ છે તે ઉપરથી ઉપાખ્યાનનાર અમદાવાદની
 જે અમદાનાદ સાથે સંબંધ ધરાવતી વ્યક્તિ લાગે છે તુલકાગમ અમદાનાદનો
 રહીશ હતો અને તેનું આખ્યાન સ ૧૮૪૩ આસપાસ ન્યા જ રચાયેલું છે
 ઉપાખ્યાનની હસ્તપ્રત સો વર્ષ પાસુ જૂની નથી આ હકીકત પાસુ ઉપરની
 સંભાનનાને સાચી માનનાને પ્રેરે એવી છે

અને એ રીતે દેહલે ઉપાખ્યાનનો ઉપયોગ કર્યો હોય એ સંભવિત નથી

ગુજરાતની નજીક આવેલા ગાંધીસ્થાન અને ઉત્તર પ્રદેશ જેવા હિંદી
 ભાષી પ્રદેશમા, મહારાષ્ટ્રમા તેમજ વનગતભીલભાષી પ્રદેશમા પ્રચલિત
 અભિમન્યુકથામા પાસુ દેહનના આ ઉમેગ મળી આવતા નથી મગરીમા
 અભિમન્યુવિનય જે સાહિત્ય છે તેમા આ કથાને સ્વતંત્ર રીતે આનેખતી
 એકે રૂતિ મળી આવતી નથી મધનકાળમા મહાભારતના પર્વોને શ્રીધર
 (પાઢવપ્રતાપ), મુતેશ્વર (વિરાટપવ) ગોરો પત (દ્રોણપવ) નામન પતિ
 (વિરાટપર્વ) અને નરહરિએ (દ્રોણપવ) મગરીમા સાંરૂપે ઉતાર્યા છે ઉપગત
 મગરીમા રચાયેલું એક લોકગીત^૧ મહારાષ્ટ્રમા પ્રચલિત છે તેમાથી મુતેશ્વર

૧ પ્રસિદ્ધ ચિત્રગાગા પ્રેમ પૂનાપ્રમશિન ' છોયાચ ગાગ મા અભિમન્યુએ
 ગાળે એ શીર્ષકથી

અને વામન પંડિતનાં વિરાટપર્વ માં ઉત્તરા-અભિમન્યુનાં લગ્નના વર્ણનમાં સ્થાનિક રિવાજોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. અભિમન્યુએ ગાળે અને પાંડવપ્રતાપમાં ચક્ર-ચૂડના યુદ્ધમાં લડતાં લડતાં દુઃશસનના પુત્રની ગદાના પ્રહારથી મૂર્છાવશ થયેલ અભિમન્યુને જ્યદ્યથે પગની લાન માર્યાનું વર્ણન છે^૧, અને અર્જુન સંશયકેને દરાવીને પાછો આવે છે ત્યારે જ્યદ્યથે કરેલા આ અપમાનની વાત કરી તેનો બદલો લેવાનું કહી અભિમન્યુને પ્રાણ તગતો દર્શાવ્યો છે.^૨ ઉપરાંત પાંડવપ્રતાપમાં જ્યદ્યથવધની પ્રતિજ્ઞા સમયસર પૂરી ન થઈ શકવાને કારણે અર્જુનને અગ્નિમાં પ્રવેશવાની તૈયારી કરતો બતાવ્યો છે. આવા નજીવા ફેરફાર બાદ કરતાં એકંદરે મરાઠીમાં નિરૂપાયેલી અભિમન્યુકથા મહાભારતની અભિમન્યુકથાનો સંક્ષેપ છે.

૬-૧૩, ભાષામાં મહાભારતના સારાનુવાદ થયેલા છે. તે ઉપરાંત મહાભારતના યુદ્ધમાં અભિમન્યુએ દાખવેલ પરાક્રમનું વર્ણન કરતાં યક્ષગાન

૧. ગદા-ઘાષાતે અતિ ઝર્જર કાય, સમૂર્ણ ધરમિ પડે વેદ ।
જ્યદ્યથ તેઢાં ઘાટલિ ચે સસ્વર, લતાપ્રહાર કરિતાદે ॥
અભિમન્યુએ ગાળે—કડી ૮

મૂર્છા સાંવરોની દૌઃશામની । વેગે બાલા ચડા ઘેડની ।
વિકલ સીમદ પડલા રણી । ત્યાંચે મસ્તકી ઘાતલી ॥
તેગે ચૂર્ણ ફાલે શિર । પડલા પડલા પાર્વદુમાર ।
તો આકાશવાણી વદે ઉત્તર । ધર્મયુદ્ધ તથે ॥
સકલ દલમાર એક ઘટલા । મોક્તા પહાવ્યા પાઠા પડલા ।
સ્વાંત જ્યદ્યથે હાળીતલા । અભિમન્યુ ત્યતેને ॥

પાંડવપ્રતાપ—અધ્યાય ૪૫

૨. થોડ અભિમન્યુ ફાલા શૂર્તાત, દૌઃશાસને ગદાઘાત ।
કેલા તે દુઃસ્થ ન ચિ ઘાટે મર્તાંત, જ્યદ્યથાને દિલી લાત ॥
અભિમન્યુએ ગાળે—કડી ૧૨

મી પડિલો ધોર રણી । યાચા લેદ મજ નાટી ।
મો નિઘેષ્ટિત પડિલો એથે । મિજ રતાપ્રહાર કેલા જ્યદ્યથે ।
તેગે તર્વાંગ તિડકટે । માદો વાંદી ન ઘાટે ચિ ધ

પાંડવપ્રતાપ—અધ્યાય ૪૫

સ્વનંત્ર રીતે રચાયાં છે. પરંતુ એ બધાંમાં આવેલી અભિમન્યુકથા મહાભારતને અનુસરે છે.^૩

તામીલમાં નિરૂપાયેલ આ કથામાં કેટલાક નજીવા ફેરફાર જોવા મળે છે. જેમ કે, લક્ષ્મ વખતે અભિમન્યુની ઉંમર ઓગણીસ વર્ષની હોવાનું તેમજ ચક્રવ્યૂહને બદલે પદ્મવ્યૂહ ભેદવા જતાં અભિમન્યુ મૃત્યુ પામ્યો હોવાનું તેમાં વર્ણન છે. આ ભાષાની ‘અભિધાન ચિંતામણિ’ (સંપાદક : એ. સિંગારેલુ મુદલિયાર)માં અભિમન્યુને જયદ્રથે માર્યાનું જણાવ્યું છે. પણ ખીજ બધી રીતે આ ભાષામાં નિરૂપાયેલ અભિમન્યુકથા સંસ્કૃત મહાભારતને અનુસરે છે.^૪

અભિમન્યુવિષયક કોઈ હિંદી કૃતિમાં પણ દેહલના ઉમેરાવાળા કથા મળી આવતી નથી. તેમાં અપવાદરૂપ માત્ર એક કૃતિ છે અને તે અમિમન્યુ-વંશ. તેની હસ્તપ્રત કાશી નાગરી પ્રચારિણી સભાના હસ્તલિખિત ગ્રંથસંગ્રહમાંથી ૩૭૬/૨૭૫ ની મળી આવી છે. ૧૬ પત્રની આ કૃતિ અધૂરી છે, તેમજ હસ્તપ્રતમાંથી કૃતિના રચનાર કે રચનાસમય વિશે કશી માહિતી મળતી નથી. દેહલની કૃતિમાં આવેલી અભિમન્યુપૂર્વજન્મકથા તેમજ ચક્રવ્યૂહ ભેદવાનું કૌરવો તરફથી આવાહન આવતાં યુધિષ્ઠિર સભા ભરીને ભીમ, સહદેવ અને નકુલને તેનો ઉપાય પૂછે છે અને અભિમન્યુ સભામાં આવીને વ્યૂહ ભેદવાનું ખીકું ઝડપે છે એ પ્રસંગ તેમાં થોડા વિગતભેદે જોવા મળે છે. આ ઉપરાંત ચક્રવ્યૂહના ૨૧ કોઠાની કલ્પના તેમાં આવેલી છે.^૫ (જુઓ પરિશિષ્ટ ૨) પણ ભાષાસ્વરૂપ ઉપરથી આ કૃતિ ઈ. સ. ૧૮ મી સદીની હોવાનું નિશ્ચિત છે. વળી આ કથાંશવાળા અન્ય કોઈ કૃતિ હિંદીમાં મળતી નથી. એટલે દેહલને તેમાંથી કોઈ મદદ મળી હોવાની શક્યતા નથી.

૩ બેંગલોરના કન્નડ સાહિત્ય પરિષદવાળા શ્રી. ડી. એલ. નૃસિંહાચાર, એમ. એ. તથા મહિસૂરની ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટના ડાયરેક્ટરે આપેલી માહિતી અનુસાર.

૪ મદુરાની અમેરિકન કોલેજના અધ્યાપક વૈ. અ. દેવેન્દ્રે આપેલી માહિતી અનુસાર.

૫ ગુજરાતી આખ્યાનકૃતિઓમાં સાત કોઠાની કલ્પના આવેલી છે. આપણે ત્યાં સાત બ્રહ્માંડની માન્યતા છે તેનો તેમાં ઉપયોગ થયો હોય એવો સંભવ છે. અભિમન્યુના અસાધારણ પરાક્રમનું સૂચન પણ એ કરે છે તેનો વિસ્તાર થઈને સાત સ્વર્લોક, સાત ભૂલોક અને સાત પાતાળલોક ઉપરથી આ ૨૧ કોઠાની કલ્પના આવી હોય એમ લાગે છે.

આ રીતે દેહલે કરેલા ઉમેરાવાળી કે તેને મળતી અલિમન્સુકથાની પરંપરા સંસ્કૃતમાં કે ગુજરાત નજીકના દોઈ પ્રદેશમાં હોવાનું જાણવા મળતું નથી. ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે દોઈ પ્રાચીન પરંપરા વિના જ દેહલે આવા પ્રકારની કથાનું મર્ગન કયું હશે ?

ગુજરાતીમાં અલિમન્સુવિષયક જે લોકસાહિત્ય છે તેમાં આ કથાના કેટલાક અંગો મળે છે. જેમ કે, ગુજરાતમાં અલિમન્સુનો જે રાસડો પ્રચલિત છે તેમાં કૈત્યાંશવાળી આ અલિમન્સુપૂર્વજન્મકથા ઘોડા ફેરફાર સાથે મળે છે.^૧ ગુજરાતમાં અલિમન્સુવિષયક જે પરજિયા કે ગણિયા પ્રચલિત છે તેમાં ઉત્તરાને આણું આવવાની રાત્રે આવેલાં દુરવન અને તેને સાસરવાસો કરતાં નહેલાં અપશુકનોતું વધુન છે.^૨ કુન્તાએ અલિમન્સુને બાંધેલી રાખડીનો પ્રસંગ લોકગીતરૂપે ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગમાં જાણીતો છે. શક્ય છે કે આ બધા કથાંશો દેહલના સમયમાં પ્રચલિત હોય અને—દેવદાનવના વેર, પૂર્વજન્મ, પરકાયાપ્રવેશ, કર્મફળ, સ્વપ્ન, તપનોઃ મદિમા, જન્મજન્માંતરનો પ્રેમ, ઇત્યાદિને લગતી માન્યતાવાળા ૩૬ કથાંશો આપણે ત્યાં પરંપરાથી જીતરી આવેલા પશુ છે—તે ઉપરથી તેણે પોતાની કૃતિની રચના કરી હોય.

દેહલના ‘અલિમન્સુ-જિઝણું’ પછી અલિમન્સુવિષયક રચાયેલી કૃતિઓમાં કવિ દેહકૃત ‘ઉત્તરાતું જિઝણું’ (સ્વ્યાસંવત આશરે ૧૬૫૦ : અપ્રગટ), નાકર, તાપીદાસ, પ્રેમાનંદ અને તુલસીરામનાં ‘અલિમન્સુ-આખ્યાનો’ (સ્વ્યાસંવત અનુક્રમે ૧૫૭૨ થી ૧૬૧૪ ના ગાળામાં, ૧૭૦૮, ૧૭૨૭ અને

૧ ‘અલિમન્સુના રાસડા’ માટે જુઓ. “તાપીદાસકૃત ‘અલિમન્સુ-આખ્યાન’ (સંપાદક : ડૉ. મંજુલાલ ર. મજમૂદાર) નું પરિશિષ્ટ.

૨ જુઓ :—

(૧) “ પહેલેરા પહોરનાં સમણાં રે લાખ્યાં :

આ રે સમણાંમાં દોરાં કાંકજુ નંઘાં : ”

“ એ રે સમણાં દીકરી આળપંપાળ, તાહારાં સમણાં પડે સહે લાકડે રે. ”

*

* *

ઉત્તરાને ઘાટે મરડિયા જગાડ્યા, સુડલા કાઢે કાઈ રડલા રે :
સારા સારા કાઢે, નંદાયલા નીસરે, ઘાટે મરડિયો લીધો મારવા રે :
“ ઓ માહારા ઘાઘા ! શીદને મારો છો ? ઉત્તરાના કર્મનો વાક રે ! ”
(ઉપરની કૃતિમાં ‘અલિમન્સુનો રાસડો’)

૧૮૪૩ આસપાસ; પહેલું અને છેલ્લું અપ્રગટ, બાકીનાં બે પ્રગટ) તેમજ વ્યાસ રેવાશંકર જ્ઞેશંકર તથા વ્યાસ વલ્લભરામ સૂરજરામના 'અભિમન્યુના ચક્રાવા' (સ્મ્યાસમય ઈ. સ ની ૧૯ મી સદીનો ઉત્તરાર્ધ; બંને પ્રગટ) મુખ્ય છે. તેમા દેહલની આ કૃતિની ષ્ટત્રીક અસર દેખાય છે. ઉ. ત.,

(૧) કૃષ્ણને માગ્યા માટે અહિયોચન (પૂર્વજન્મનો અભિમન્યુ) વિશ્વકર્મા પામે વજ્રપંજર કે વજ્રપેટી ધડાવે છે તેનું નાકર, દેહ, તુલ્યનરામ અને રેવાશંકરે કરેલું વર્ણન દેહલે કરેલા આ વિષયના વર્ણન (કડી ૧૦-૧૧) સાથે મળતું આવે છે:

ખોહોતેર કોહા જડિત જ જડી, એહવી પેટી આપો ધડી.
પછે વિશ્વકર્માએ પેટી ધડી, સગાભાર લોહે તાં જડી.
ત્યાહા અનેક લેહ કીધા છે સંચ, વિશાલ વિચિત્ર કીધા પ્રપંચ.
કોહાધુક્ત્ય કરી અનેક, દાર મોહું મુખ કીધું વિરોધ.

“ આય રે બાવા ! ધડુકીઓ અપાડીલો મેઘ,
દૈત્યનાં દળ જોને ઊમટયાં;
આય રે બાવા ! જિંચી મેડી રે આસમાન,
ત્યાં રે ઢળાવો બાઈનો ઢોલિયો;

આય રે બાવા ! શરદપૂનમકેરી રાત,
શમણા લાગ્યા રે રાણી આતરા :
આય રે દીકરી ! સ્વપ્નું છે આળપંપાળ, સ્વપ્નું પડજો રે સૂકે લાકડે.”
*
આય રે ડોસીડા રે ! હાટ ઉઘેડ, આતરાને ચૂંદડીઓ વહોન્વી:
આય રે એની ચૂંદડીઓ રોળાઈ રોળાઈ જાય,
કાળાં કાશમીયા આવે બાઈના હાથમા.
(ઉપગની કૃતિમાં ‘અભિમન્યુનો પરજિયો’)

(૨) આતરાની માડી, જાઓ સોનીડાની દુકાન,
સૂતેયો તે સોનીડો જગાડિયો.

સોનીડા અળ ઉઘાડ, ધરેણ્યાં લાવ ભારે મૂલનાં.
કાઢે કાઢે પીળાં ચળ, સોનું કાઢે ને ચિતળ નીપજે.
વઘેતાના લખિયા લેખ, કરમે કાળા રે આતરા, નીપજ્યા.

* *
ભાઈ ચૂડગર, અળ ઉઘેડગ, ચૂડલા લાવ્ય ભારે મૂલના.
કાઢે કાઢે ગતા ચોળ, ગતા કાઢે ને કાળા નીપજે
વઘેતા લખિયા રે લેખ, કરમે કાળા રે આતરા, નીપજ્યા.

(શ્રી. પુષ્કર ચંદ્રવાકરસંપાદિત ‘નવો હલકો’ મા ‘અભિમન્યુનો રાજિયો’)

લડિત મૂઘરી દીમે ગગ, મન હગખા દાનવનો તન.

(નાકગૃત 'અભિમન્યુ-આખ્યાન'—કડવુ ૪)

*

*

સપત ધાનની પેઈ ઘડી, બાસક વાખ રૂદી જડી;
ત્રિસક લાખ ચુક તે સાર, જોતાં દીમિ રૂપ અપાર. ૭૭
નવમહના તે કીધા નિરામ, પહિયુ પિમિતે પામિ વિલામ;
નવમહ દામે રેદી જડયા, પેઈમૂખ સનિશ્ચ પડયા ૭૮

(રેદદૃત 'ઉત્તમગુ ઊગલુ')

*

*

ચોસક કોક તો ચૂંક શ્રીકાર, જોનાં રૂપ દીમે અપાર;
રેદી ઘડી તે નામું કરે, “ પેદેચો પેમે તે નિથે મરે ”
આકે મહ આક દામે પડયા, શનિવાર પેઈને મુખ ચદયા.

(વૃણમરામકૃત 'અભિમન્યુ-આખ્યાન'—કડવુ ૩)

*

*

અપાર મુકિત નીગખા એમા, વર્ણવી ન જાય એહ;
પેરો નવ નીકગવા પામે, દારીગર કગના,
લવલક્ષ્મીદિક સો લપટાયે, અન્યતરો શો ભગ ?
અણ મહો આરે ખૂણુ નીરમ્યા, શનિ રેદીમુખ માલ્ય;
પેકો પ્રથમ શકે નીતરી ના, લગ ના થાયે કથાય.

(રેવાશ કગૃત 'અભિમન્યુનો ચક્રવો'—અધ્યાય ૧)

(૨) અહિયોચનને છેતરીને મા-વા માટે કૃષ્ણ દાનવોના શુરુ તરફિ બ્રાહ્મણરૂપ લે છે તેનું વર્ણન નાકગ, રેદ અને વૃણમગમ આપે છે, તે રેદલે કરેલા વર્ણન (કડી ૧૪-૧૫) સાથે મળતું આવે છે.

ગગામુના કુ વીટી હાય, તે ધોતી પેહેરી લગનાત,
વદ્ધ વિવસ્તા મલિન લોચન, હાથપાગ સુકું છે તન,
આગપાછા કગના લરે, મન ગ્રોહોની રિનિ નવિ ધર.

(નાકગૃત 'અ. આ.'—કડવુ ૫)

*

*

એણે સુપમરૂપ ધરીને જામ, સ્વામી મનસુ કરિ ઉપાધ;
 ગ ગાયમનાની વેટિ હાથિ, તન ધોતીઆ પહિન જગનાથ ૯૧
 ખલિ જનોઈ કનિ ટીપણુ, બ્રહ્મણુરૂપ ધર અનિવણુ,
 મોગન નનસુ કનિ વચાન, ચાલા જામ વનિ મઝાગિ ૯૨
 (દેદકૃત 'ઉ. જી')

ગ ગાયમનાપવિની હાથે, ધોતિયુ પહેયુ યદુનાથે,
 ખલે જનોઈ ને ઠર ટીપણુ, બ્રહ્મણુવેશ લીધો અતિધણુ,
 ખલે ત.ખડી ને કઠ લાડડી, કામોકામ પડે આખડી,
 હણુએ હણુએ કગના ભરે, હસતા ગાલે ખાડા પડે

(પુનઃપ્રસંગ 'અ આ' —કડવુ ૪)

(૩) અલિમન્યુ ચક્રવ્યૂહને ભેદવા તેષાર થાય છે ત્યારે ઉત્તરાને વિગટ-
 નગરથી વહેલામા નહેની તકે તેડી લાનના માટે ચાર ગ્યારીઓને બોલાવવામા
 આવે છે આ પ્રસંગ દેહલની જેમ નાકગ, દેદ, તાપીદાસ, પ્રેમાનંદ, પુલ્કશગમ,
 રેનાશકર અને વલ્લભગમ આપે છે તેમા દેહલની જેમ પુનઃપ્રસંગ, રેનાશકર
 અને વલ્લભગમ ગ્યારીના નામ ગાળે, કાળે, રૂપો અને રત્નો આપે છે, દેદ
 રડો, રત્નો, કાળે અને ગાળે આપે છે નામર રૂપો, રત્નો અને ગાળે એમ
 ત્રણુ રગ્યારીના નામ આપે છે

(૪) આણુ આનનાની નારે ઉત્તરાને દુઃખવન આવે છે તેનુ વણુન દેહન
 કડી ૧૬૯ થી ૧૮૧ મા આપે છે દેહલની જેમ નાકગ (તેના આખ્યાનના ૧૭ મા
 કડવામા), દેદ (કડી ૪૦૮ થી ૪૧૦ મા), તાપીદાસ (૧૨ મા કડવામા),
 પ્રેમાનંદ (૨૭ મા કડવામા), પુલ્કશગમ (૩૧ મા કડવામા), રેનાશકર (તેના
 ચક્રાનાના ૯ મા અધ્યાયમા) અને વલ્લભગમ (૬ થી ૯ કડવામા) આ પ્રસંગ
 નણુવે છે તેમાની વિગત ખૂબ જ મળતી આવે છે

(૫) ગણુમા પ્રયાણુ કરતા અલિમન્યુને કુન્તી ગાખડી બાંધ છે અને આ
 ગાખડી હરો ત્યા સુધી ભાણુજ યુદ્ધમા મગનાનો નથી એમ માનીને દૃષ્ટુ
 મહેણુ મારીને તે તોડાવી નાખે છે આ પ્રસંગ દેહલ અનુક્રમે કડી ૩૪૧-
 ૩૪૨ મા અને ૩૭૩-૩૭૪ મા વણુવે છે દેહલની જેમ ઘોડા વિગતભેદે આ
 પ્રસંગ નાકગ (તેના આખ્યાનના ૧૫ મા કડવામા), તાપીદાસ (૧૪ મા અને
 ૧૬ મા કડવામા), પ્રેમાનંદ (૩૧ મા કડવામા) અને વ્યાસ વલ્લભગમ
 (૨૫, ૨૮ અને ૨૯ મા કડવામા) આપે છે.

(૬) દેહસે ચક્ર-ચૂડને આન દેખા તે ૧૪ પહેલો ૧૬ પાયાળનો, બીજો લોહાનો, ત્રીજો તામ્રનો, ચોથો સીનાનો, પાંચમો કપાઈનો, છઠો ચોનાનો અને સાતમો રૂપાનો બનેલા તેનાની કપના રી છે (ક્રી ૧૦૫) નાક, દેહ, દુનનગમ, ગેશાજી અને વદનભાગની રૂનિઓના આ કપના લગભગ જેમની તેમ જોવા મા છે

(૭) ચક્ર-ચૂડના યુદ્ધમા અભિમન્યુને મળવા કૃષ્ણે ઉદ્ધતુ ૨૫ લઈને તેના ધનુષની પશુજ નાખ્યાનો પ્રસંગ દેહત કડી ૩૬૦-૩૬૧ મા વર્ણવે છે આ પ્રસંગ દુનનગમના આખ્યાનના ૫૩-૫૪ મા કડામાં અને પ્રેમાન દના આખ્યાનના ૪૮-૪૯ મા કડામાં ઘોડાકે ગેશાજી સાથે જોવા મળે છે

આ ઉપરાંત દેહસે તેની રૂનિની કડી ૧૭ થી ૨૫ મા અદિબોધનને વજ્રપેગીમા પૂરીને રૂષ્ટ્રે માર્યાનું જે વર્ણન કર્યું છે તે દેહના 'ઉ જ' ની ૮૪ થી ૧૦૧ કડીમાં તથા દુનનગમના આખ્યાનના પાંચમા કડામાં સમાન સ્વરૂપે જોવા મળે છે ત્રિનાટગજની પાકયાગામાં ભીમે મચાવેલ ઉપાતનુ વર્ણન દેહસે તેના જીજ્ઞાસુની કડી ૭૦ થી ૭૪ મા કર્યું છે, તેની સાથે દુનનગમનું આ નિવંધનું (૨૧ મા કડામાં કરેલું) વર્ણન સાગન ધરાવે છે ચક્ર-ચૂડ ભેદવાનું બીકું અભિમન્યુ ઝડપે છે અને સુભદ્રા તેને યુદ્ધમાં નજીવા સમજાવે છે, ત્યારે અભિમન્યુ બાનપરાક્રમનો ખ્યાલ આપતા સામાન્ય નિધન દ્વારા જવાબ આપે છે (કડી ૧૪૦ થી ૧૫૩), તે દેહના 'ઉ જ' ની કડી ૩૬૨ થી ૩૮૮ મા તથા દુનનગમના આખ્યાનના ૨૮ મા કડામાં સમાન સ્વરૂપે જોવા મળે છે ૧ દેહસે તેની રૂનિની ૩૫ મા અને ૩૬૫ મા કડીમાં

૧ સરખાવો —

મને બાનુડો ન કહેતો, માહારી માનડી રે
મા, બાલે કાઢાને પાતાન પેમી નાવે મલીનામ રે,
મા બાલો વીછી ગેલો, બાધે જાગે જોડે આમ ર બા
મા, બાલો મેઘ જ ઝલો, તે તો નીચ લરે નનખડ ર
મા, બાલો વજ્ર લ દેવો, તે તો પર્વત કરે શતખડ રે બા
મા, બાલો દિનકર કેટલો, બાધો અધમર પાને નાશ રે,
મા, બાલો સિંહ જ ઝલો તેથી દસ્તી પામે નાશ રે બા
મા, બાલો મગડો ઝલો, તે તો ખીજ્યો કરડી ખાય રે,
મા સુખ થો મુ નહી, તે તાપ્યો તૂટી જાય રે બા
મા, બાલો અગ્નિ ઝલો, તે તો દહ બાધુ વન રે,
મા, બાલો તે નવ જાણીએ, આખર ફાગીત ન રે બા

યુદ્ધે જતા અભિમન્યુને રોકવાના ઉત્તરાના પ્રયત્ન અને યુદ્ધમાં જવાની અભિમન્યુની તત્પરતાનું સૂચન કર્યું છે એ ઉપરથી તુલસીરામે તેના આખ્યાનના ૩૮, ૩૯ અને ૪૦ માં કહનામાં આ પ્રસંગને “તમે ચાલો તો રામજીની આજુ રે” “ગોરી! મેલો ઘોડીલાની નાગ રે” અને “મને મારીને ગથડો ખેડ, બાળા ગજ રે” એ ગીતો વડે આકર્ષક બનાવી મૂક્યો છે, અને વ્યાસ મેનાશકરે (અધ્યાય ૧૬ થી ૧૮ માં) અને નલભગમે (૩૨ થી ૩૬ કહનામાં) તેને પોતાના ચકાવામાં જેમનો તેમ સમાવી લીધો છે

આમ, લગભગ ચારસો વર્ષ સુધી સીધી કે પરપરાયુક્ત વ્યાપક અસર દેહકની આ કૃતિએ ગુજરાતના કવિઓ અને ગુજરાતની જનતા ઉપર જમાવી છે પ્રેમાનંદના ‘અભિમન્યુ-આખ્યાન’ માં અને તે પછીની આ વિષયની કૃતિઓમાં અભિમન્યુકથાનો જે વિપુલસંલીલા પ્રવાહ જોવા મળે છે તેની એ ગંગોત્રી છે ગુજરાતી સાહિત્યમાં, એ રીતે, એનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે

૪. ‘અભિવન-ભીમ’ ની સમીક્ષા

(૧) કાવ્યખંધ અને દેશીઓ

‘અભિવન-ભીમ’ ચોપાઈ, ચરણાકુળ અને દોહરાનાં દેશીઓમાં લખાયેલું છે મોગ લાગની કડીઓમાં ચોપાઈ અને ચરણાકુળની દેશીઓ છે ઉ ત,

નામ નાચી પ્રભુ, કરજ્યો કામ, પાડીમાહિ લખિઉં પરણામ (કડી ૧૩)
શ્રવણ નક્ષત્ર દિન આદિત્યવાગ, તેણિ દિન જનમના રાજકુમાર (કડી ૩૫)
(૧૫ માના) (૧૫ માના)

એહના વચન મામાના સણી, દાણુન ઉઠીઉં મામા ભણી (કડી ૩૫૭)
(૧૬ માના) (૧૬ માના)

૨૦૧ થી ૨૦૮, ૩૦૮ થી ૩૧૩ જેવી સખ્યામધ કડીઓમાં દોહરાની દેશી છે ઉ ત

મસ્તકિ મુગટમણિ, નિ કહિ એકલિલ હાગ,
ખાહિં બાજૂલધ બિહિગખા, સરિખા તેમોતી સાગ (કડી ૮૪)

૧૨મો વચ્ચે 'દાલ,' 'ચાત' અને બેબેક સ્થળે વિનંદી ગગના પદ છે ૧૦૮ માં મ્હી મુક ગગની દોનાનો ઉલ્લેખ છે, પણ તે દોહગની દેરી છે આ દેશીઓને ગેય બનાવવા 'ર,' 'મિ,' જેવા પાદમુક અને 'તુ મ વિગાસીઉ' (કડી ૧૧૧, ૧૧૩, ૧૧૬), 'સાદસિ ન મદિ તુ છેડુ' (કડી ૧૨૫, ૧૨૭) તેમજ 'સદ્દણુ લાધુ ગણી ઉતગ' (કડી ૧૭૪, ૧૭૭, ૧૮૨) જેવા કુપદો ઉમેગામા આપ્યા છે આ ઉપરથી લાગે છે કે આ કૃતિ શ્રોતાઓ સમક્ષ લનમરીને ગાવા માટે રચાઈ હોય વિષય પનપે દોય ત્યાં વચ્ચે 'પૂર્વજાયુ' અને 'દ્વિતિ યોગ્યા છે આ રીતે કાવ્યબધની દૃષ્ટિએ વીગનિહના 'ઉનાદગ્યુ' ની પદ્ધતિએ રચાયેલુ આ સગમ આખ્યાન છે તેમ જ તેમા જે ચરણથી અમુક કાવ્યબધને આગ લ કગવામા આયો દોય તેનાથી જ તેનો ઉપસદાગ કગવાના, જેને જાણુ કહેવામા આવે છે તેવા, પ્રયોગો અખ્યાસીઓનુ ધ્યાન ખેંચે તેવા છે

(૨) કવિપ્રતિભા

દેહનની આ કૃતિ માત્ર ૪૦૬ કડીઓની છે તેમા તેણે આખી કથા અડધથી પૂરી કરી છે, અને અડધથી કથા મહેવા જતાં સપ્રમાણના કે કોઈ ૭૧૬ મ્હાન નજમસૂનના જળનાઈ નથી ગસનિષ્પત્તિની તમ તે તેણે અનેક સ્થળે જવા દીધી હોય તેમ લાગે છે આમ જના દેહનની પ્રતિભાની ચમ તેમા દેખાન છે તેમા મ્હળે સ્થળે તેની વર્ણનશક્તિનો ચન્ચિત મળે છે તેના આપના નર્ણનોમા કૃષ્ણે અદિલોચનના ચુરુ તરીકે રીધેલ બ્રાહ્મચર્યપનુ વર્ણન (કડી ૧૮ ૧૫), કૃષ્ણે અદિલોચનને છેતરીને વજૂની પેગીમા પૂરીને માર્યાનુ વર્ણન (કડી ૧૫ થી ૨૬), અલિમન્યુની જનનુ વર્ણન (કડી ૫૮ થી ૬૧), વિરાગતની પામ્શાગામા લીમે મચાવેલ ઉપાતનુ વર્ણન (કડી ૬૫ થી ૭૫), તેમજ અલિમન્યુએ ચક્રચૂડ ભેદવાનુ બીકુ અડધા પછી નુમ્દાએ કરેલા દંપાનનુ વર્ણન (કડી ૧૧૨ થી ૧૨૪) ધ્યાન ખેંચે તેવા છે કડી ૨૭ થી ૨૮૧ માં અને કડી ૨૮૮ થી ૨૯૮ માં કગવામા આવેલુ આસરે જતી ઉતગનુ સૌન્દર્યવર્ણન ચમતકાલચુ છે /

દેહવે તેની આ કૃતિમા ઠેઠ પાનોના સવાદ યોગ્યા છે આમા મવાદમા મ્હી ૧૫ થી ૨૬માનો અદિલોચન અને કૃષ્ણ વચ્ચેનો સવાદ તેમજ કડી ૮૫, ૮૬ અને ૮૮ માંના નહદેવ નકુગી અને ઘટોતકચના જવાન છુસ્સાદા છે ૧૩૨ થી ૧૫૩ માં કડીમાનો મુખદ્રા અને અલિમન્યુ વચ્ચેનો સવાદ માતાની લાગણી અને અલિમન્યુની અડગતાનું દર્શન કગાવે છે દેહનની આ સવાદયોજના પ્રસંગોને નાટ્યપૃષ્ઠ અને પાનોને જીવત બનાવે છે

સંનાદની જેમ સામાન્ય નિધાન દ્વારા પણ દેહલે પોતાની કૃતિને આકર્ષક બનાવી છે તેમા કડી ૧૪૨ થી ૧૫૩ મા રજૂ થતુ બાલપગક્રમનો મહિમા દર્શાવતુ સામાન્ય વિધાન અલિમન્યુના પાત્રને ઉઠાવ આપે છે કડી ૨૭૨-૨૭૩ માનુ અમુક વસ્તુઓની લાજ ન રાખના વિશેનુ તેમજ કડી ૩૫૧ માનુ સ્ત્રીનો ભરોસો ન કરવા વિશેનુ નિધાન ઉપદેશનુ તત્ત્વ પૂરું પાડે છે —

દેહલ અલકારોનો રોખીન નથી, છતા તેની કૃતિમા કેટલાક મુદ્દા અલકારો જેના મળે છે પ્રસંગ, વર્ણન કે ભાવને સચોટ બનાવનામા તે ફાળો આપે છે, એટલુ જ નહિ પણ તેમાના કેટલાક અલકારો અમત્કાગભર્યા છે નીચેના અલકારો તેના ઉદાહરણરૂપ છે

ઉપમા :—

- ૧ રમકડમક તે કમકિ ચાલિ, જિમ આસાદી પૂગ, (કડી ૧૫૮)
- ૨ સાંસ ફરુકિ જોયણુ જાઇ, જિમ વતોલક પાન (કડી ૧૬૩)
- ૩ કનકથલિ ભુઅગમ ચડિ, એહની અગકિ િ
ગણીની વેણિ (કડી ૨૬૪)
- ૪ નરસાલક વની વીજ અગકિ, ઇસી દીમિ જીલકી (કડી ૨૮૫)

રૂપક —

- ૧ અઠાર મોટા સામલ સામટા, શેષનાગ સતકતા (કડી ૬૦)
- ૨ પાડવાનિ કુલ [માહિ] ઢીનુ, અબમાહિ
[જિમ] સાખિ (કડી ૧૦૩)
- ૩ તેહની ભમૂહિ ભમગ ગણુઅણિ, ગુખિ ઉભુ સૂ (કડી ૨૮૦)

અન્યુક્તિ —

- ૧ માતાતાણા નયનસાલની ચરણુઆલ મનકનીસરી (કડી ૭)
- ૨ પૃથિની તોલુ એકિ નાજુઇ, વુ સહિદે રૂં સાચ (કડી ૯૬)
- ૩ દોણની તે દહિ ચઆ ખડખડક કનાન (કડી ૨૨૦)

સજ્જારોપણ —

- ૧ ઉગનીઆ ડીગજડયા, ગૂનીએ લીધો વાદ (કડી ૮૩)
૨. નિહિનુ નૃ નનણુ કરેય રે, તગુઆગિ તારી વ્ય (કડી ૩૬૮)

આમ, શુદ્ધ ગ્સનક્ષી દષ્ટિએ “ અલિનન-ભિગણુ ” બુ વિત્તવાળી કૃતિ ન હોના છતા તેના કવિની વર્ણનશક્તિ, સનાદ નિરૂપનાની શક્તિ, સામાન્ય નિધાનનો વિનિયોગ કરનાની શક્તિ અને અનકાગ્શક્તિ હીક પ્રમાણુમા દર્શાવે છે

(૩) સમાજચિત્ર :

આપણું મધ્યકાલીન સાહિત્ય સામાન્ય જનસમાજને મનોરંજન પૂરું પાડવા માટેનું એક સાધન હતું. જનસમાજની આવી અપેક્ષાને સંતોષવા સમકાલીન ધાર્મિક-સામાજિક લાવનારો તથા લોકચારનો ચિતાર તેમાં ખરે જરવાનો યથાવકાશ પ્રયત્ન તે યુગના ધણી કવિઓએ કર્યો છે.

દેહલના ‘અભિમન્યુ-ભીષ્મ’ માં આણું સમૃદ્ધ ને ઉગ્રવદ્ધર ચિત્ર જોવા મળે છે.

સૌથી પ્રથમ તેમાં કૃષ્ણનું પાત્ર આ રીતે ધ્યાન ખેંચે છે. દાનવ અદિલોચનને બ્રાહ્મણવેશ એ કપટથી મારે છે. ઉત્તરા જેવી શ્રદ્ધર સ્ત્રી સાથે અભિમન્યુના લક્ષ થાય તો ચક્રવ્યુહના યુદ્ધમાં કદાચ એ લાગ ન લે અને પૂર્વજન્મના વેરી ભાણેજને મરાવી નાખવાનો પોતાનો આશય ખર ન આવે, એવી શંકાથી કૃષ્ણ એ જાને એકબીજાને ન પરણે તે માટે તેમને જરૂરમાવવાની યુક્તિ રચે છે. આવા જ આશયથી લગ્ન વખતે એ જાને એકબીજાને ન છુએ તે માટે તેમની આંખો દુખવે છે, કુન્તીએ અભિમન્યુને બાંધેલી રાખડી તેઓ તોડાવી નાખે છે અને ચક્રવ્યુહના યુદ્ધ વખતે ઉંદરનું સ્વરૂપ લઈ અભિમન્યુના ધનુષની પથ્થ્ર કાપી નાખે છે. કૃતિમાં અભિમન્યુની પૂર્વજન્મની કથા આપેલી છે તે લક્ષમાં લેતાં કૃષ્ણનું આ કાર્ય વાજગી લાગે છે ને તેઓ સર્વશક્તિમાન અને દર્તાદર્તા દોવાની છાપ પાડે છે. સમકાલીન શ્રોતાજનોની કૃષ્ણભક્તિની ધર્મભાવનાને પોષવાનો ઉદ્દેશ તેથી ફળાભૂત થાય છે. પણ શ્રી. મુનશીએ પ્રેમાનંદના ‘અભિમન્યુ-આખ્યાન’ અંગે કહ્યું છે તેમ અહીં પણ કૃષ્ણ યુક્તિબાજ ખસનાયક જેવા લાગે છે. મહાભારત અને ભાગવતનું આ લઘ્યો-જ્વલસ પાત્ર અહીં પ્રાકૃત જની ગયું છે. ઈશ્વર વિશેની કલ્પના મધ્યકાલીન યુગમાં કેટલી પામર હશે તેનું આ હકીકત આ રીતે નિદર્શન કરે છે.

મહાભારતની મૂળ કથામાં નહિ મળી આવતા ચમત્કારો પણ દેહલની આ કૃતિમાં જોવા મળે છે અદિલોચનનો જીવ સુલકાના ઉદરમાં પ્રવેશ કરી કૃષ્ણે કહેલી ચક્રવાની કથા સંલગ્નને હુકારો આપે, મંછાપૂતળી જીડેને કૃષ્ણને મારવાના અદિલોચનના ઇરાદાની તેમને ખબર આપે, અભિમન્યુના લગ્નની કડાચી જાણુ વડે સ્વર્ગ અને પાતાળમાં મોકલવામાં આવે, અભિમન્યુની

૧. “The mighty and astute Shri Krishna was painted in the Abhimanyu Akhyana as a base trickster.”

“Gujarat and Its Literature” — 2nd Edition, Page 240.

જન માટે તૈયાર કરાવેલાં પકવાન ભીમ આરોગી જાય ત્યારે ખાલી થયેલા પાત્રો કૃષ્ણની કૃપાથી તરત જ ભરાઈ જાય, લગ્ન વખતે ઉત્તરા અને અભિમન્યુની આખો કૃષ્ણ એકાએક દૂધાવે, ઉત્તરાને પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થઈ આવે, ગણેશના ઉદરનું સ્વરૂપ લઈને કૃષ્ણ અભિમન્યુના ધનુષની પાશુછને કાપી નાખે, મૃત્યુ પછી અભિમન્યુ સ્વર્ગમાં અર્જુન સાથે વાતચીત કરે, એ તેમાંના મુખ્ય છે. મધ્યકાલીન લોકમાનસ આવા ચમત્કારોમાં શ્રદ્ધા ધરાવતું હશે તેની આથી પ્રતીતિ થાય છે.

દેહલે તેની આ કૃતિમાં ઉત્તરાને આવેલા દુઃસ્વપ્નની, તે ઉપગ્રી તેણે કરેલ અમંગળ ભાવિની આગાહીની તેમજ તે માટે પોતાનાં પૂર્વજન્મનાં કર્મોના દોષ કાઢવાની હકીકત આપી છે. યુદ્ધમાં અભિમન્યુનું રક્ષણ થાય તેના આશયથી કુન્તીએ તેને બાધેલ રાખડીની અને કૃષ્ણે જ્ઞેશી પાસે અભિમન્યુની જન્મોત્તરી કગારી તેનું લગ્નિય જોવડાવ્યાની વિગત પણ તેમાં આપવામાં આવી છે. મધ્યકાલીન સમાજ સ્વપ્ન, પૂર્વજન્મ, કર્મફળ, મંત્રતંત્ર અને જ્યોતિષમાં શ્રદ્ધા ધરાવતો હશે તે આથી સમજાય છે.

અભિમન્યુ અને ઉત્તરા એકબીજાં સાથે લગ્ન ન કરે તે માટે કૃષ્ણ એ બંનેને ભગવાનવાની યુક્તિ રચે છે. તેમાં કૃષ્ણ અભિમન્યુને કહે છે :

“પીતરીઉ તાહરુ કોઈ ન પગણિઉ, ન પરણિઉ તાહરુ તાત રે. ૫૪
અતિ કાપી છિ અતિ કૂબડી, અતિ ભૂંડી નિ અતિ દુમલી,
હસતા ગાલે પડિ ખાડા જેહ નારી, મોટી પેટિ સસગનિ ભાગ. ૫૫
અંગુઠાનિ પાસિ અંગુલી વડી, લાખા દાત જાણે લાહર મિલી,
અતિ જીચી અતિ નીચી નારી, અભિનન ! તેહનું આગણું નિવારિ.” ૫૬

પછી ઉત્તરાને મળીને કહે છે :

“અતિ કાવુ નિ અતિ કૂબડો, અતિ ભૂડો નિ અતિ દુબલો,
અતિ જીચો નિ અતિ ભરુઆડિ, પછી કિહિસિ ન કહુ,

ઉત્તરા-કૂંઆરી રે.” ૫૭

દેહવના મમયમાં લોખ સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા ધરાવતા હશે અને ઉપનના સામુદ્રિક ચિહ્નો અશુભ ગણાતા હશે તેનો આથી ખ્યાલ આવે છે.

ઉત્તરા સાસરે જાય છે ત્યારે દેહલ સૂઝી ડાળીએ કાગડો ખોલ્યાની, માર્ગમાં સાપ અને બિલાડી આડા જીતર્યાની, છીંક આવ્યાની, તેમજ વિધવા સ્ત્રી, વેદ, વાંઝિયો, ખાડો, અદાત, કાચર, ચતિ, પાવિયો, કરવત સાથે સુધાર, ભીને પોતિયે ને ઉધાડા માથાવાળો બ્રાહ્મણ, લંપટ, થોલિયો ને લાકડાંની

હારીરાજો માણસ નામે મળતા અપદુરુત્ત ધ્યાની હમીકન આપે છે (મ્હી ૩૧૩ થી ૩૧૪) તે ઉપરાંત ઉત્તરના નામનાનાની તૈનારી મ્હી વખતે દોડીને ત્યા નેનાનાડીને બદલે ૧૭૫ ચીઝ નીમ્મતા અપદુરુત્ત ધ્યાનુ ને તે માટે ઉત્તરગએ પોતાના પૂર્ણિવના મ્હીનો દોન મદયાનુ બધાવે છે દેહવના નમનમા ગણાતા અપદુરુત્તની તેમ / પાવૈગની સસ્થા પણ તે ૧૭૫મા હનાત દોવાની આથી માહિતી મળે છે

દેહને અલિમન્યુ-ઉત્તરના સમગ્રનગમા અલિમન્યુની ખનન નામૈયુ ધ્યાની ખનને ઉનાગે આધ્યાની, ખનને ખાન પૂરી લામણુતાક વીખાક બમાડયાની, પછી નાનુએ વખેકુ લઈને ગીત ગાતી સ્ત્રીઓ સાથે વ ને ૫ યુવા માટે આવવાનુ મ્હેવા ગયાની અલિમન્યુને નાનુએ પોખ્યાની વગ માય ૧૭૫ આધ્યાની, ઉત્તરને પત્તુ પદેગ-આની હસ્તમેગાપ પછી વગ્ન ૧ ને નાનુએ કસાગ બમાડયાની, તેમજ આ ત્રિધિ પછી ખનૈનાને પદેનામણી આપ્યાની હમી ત આપી છે દેહવના નમનની સમવિધિ કે સમના ગીતનાજ ઉપર એ પ્રમથ પાડે છે

ઉનાગના મમ માટે સાગણીને ઉપયોગ, તેમ / બેનવાના નાધન તરીકે પાન પાનના ને ચામગા, રાધવાના વાનણુ તરીકે મ્હાઈ, બમવાના સાધન તરીકે થાગા, ચનાણુ ને કામગિયા તથ અનજના વગ્ન માટે મુડાતો ઉ નેખ પત્ર દેહવની આ રૂતિમા થયેલ છે દેહવના સમનના જવનની વિગતો એ પૂરી પાડે છે

દેહવના 'ડિજલુ મા સ્ત્રી પ્રત્યેનુ દરિયિ ૩ પછી ૩૫૧ મી મ્હીમા લેઈ શકાય છે

'અસ્ત્રીનો શ્રુઓ બે લગિ, અસ્ત્રી ધમી નાલો ૧૭૩ મિ
અસ્ત્રી ધિકુ આગિ માલો કુણુ ?

આગિ નગણો વનન નાન, અસ્ત્રી ૭ ગમ પકિ ૫ પાનિ

૫૫ આ દરિયિ ૩ દેહવના નમનમાજ ઉપુ એન નથી સામગની વાનૈઓમા પણ તે લેવા મળે છે આ ઉ વેખ ઉપની આખણે એમ્હુ / મ્હી શમીએ દેહવના નમનમા ૫૫ સ્ત્રીઓ લગેનો ૨ વા લાવન ગણાતી નાની

આ ઉપરાંત દેહની રૂતિમાથી સૂચિત ધની દોષ એવી સમમાડીન નના જવનની ખીજ વિગતો વિદ્યશણુ વાયકની નરે ચે તેમ હ તેનની દેરીક વિગતો સમગ્ર મધ્ય લીન નાહિન્ય અને તે પત્તવા મજાન ન અને મ્હાનિ સાગર તેવા સરૂત વાનાંસાહિન્યમા ૫૫ લેવા મળે છે એમ્હે દેહવની રૂતિમા પ્રતિરિગિન નામાનિય ચિવ ૫ ૫ ૧૭૫ અને વિગત કનવાગુ છે તે ખ્યાનમા નાખતુ મ્હરી છે

૫ ‘અભિવન-ઊઝણું’ ની લાપા

‘અભિવન-ઊઝણું’ લાપાની દૃષ્ટિએ મહત્વની રૂતિ છે

તેમા કેટલીક પદ્ધતિઓમા ચરણાન્ત રૂ અને જ ના પ્રાસ સાધનામા આવ્યા છે ઉ ત, તીરિ, ઋવિવીર (૫ ૭) રૂની જ મા રૂપાન્તરની પ્રક્રિયા તે સૂચવે છે

તત્સમ શબ્દોમા સ્વરલક્ષિત મળે છે ઉ ત પરનામ (૨૬), પરમાત્ત (૩૬૬) ઇત્યાદિ

મૂળ સંસ્કૃત જ નો પ્રા અપ દ્વાગ મધ્ય ગુજરાતીમા જ ચાલુ ગ્હો છે, તેમ અહીં પણ દાળવ (૫), જોગણ (૩૫૪), ઘણ (૫૧૬) મળે છે

એ સ્વરોની સનિધિ સાથે એ સ્વરો વચ્ચે મૂળ ઉમેગણ પણ તેમા જણાય છે ઉ ત, આવિયુ, કદિર (૧૦), ગયુ, જિર (૧૫), ઇત્યાદિ

પ્રાચીન-મધ્યકાલીન ગુજરાતી રૂતિઓની હસ્તપ્રતોમા પ આવે છે ત્યા એ લગભગ જ ના પ્રતીક તરીકે આવે છે તેનુ આ રૂતિમા પણ ખનરા પામ્યુ છે

અક્ષર (૨૨૪) જેના અગ્રી, મયુ (૨૨૫) જેના વજ તેમજ તોરા (૧૮૮), મોરી (૩૬૩) જેવા જૂની સગ્હડી લાપાના શબ્દોનો પણ તેમા પ્રયોગ થયો છે

શબ્દવિચાર રૂપરચના—શબ્દોનો વિચાર ખરતા નામ, વિરોધણ, સર્નામ, ક્રિયાપદ અને અવ્યય એ સંસ્કૃત યાકગણના પાચે શબ્દસ્વરૂપ આ રૂતિની લાપામા ઊતરી આવ્યા છે

(૧) નામ જાતિ—સંસ્કૃત-પાલિ-પ્રાકૃત-અપભ્રંશ જેમ નામોમા નણે જાતિ ઊતરી આવેલી છે

નરજાતિમા અ, ડ, ક, રૂ, રૂ કાગન્ત નામો મળે છે ઉ ત, સૂતાર, સદેસુ સરણુ, સોમિર, મરૂ (હાથી)

નારીજાતિમા જ, જા, રૂ રૂ કાગન્ત નામો મળે છે ઉ ત, વિદિન, પ્રતિયા, તરુતારિ, જનમોતરી

નાન્યતરજાતિમા અ, ડ, ક રૂ કાગન્ત નામે મળે છે ઉ ત, ઠામ, લોહડ, પાજરુ, મોતી

વચન—મહુવચનનો સામાન્ય પ્રત્યય નરજાતિમા આ છે ઉ ત, રાંવણિયા, ઘોઢા

બહુવચનનો સામાન્ય પ્રત્યય નાન્યનગ્નનિમાં જાં છે. ઉ. ત., કૂર્મ, છાંટળાં.

ચૂરણી (૭૭૯) જેના રૂપમાં નર. બહુ. નો પ્રત્યય જાં પણ આવેલો છે.

મોટે ભાગે વિશેષ્ય કે ક્રિયાનાથ બહુવચનમાં દોષ તો વિનયભૂતને કે બૂનકાલીન ક્રિયાપદોને બહુવચનનો પ્રત્યય નરગ્નનિમાં જાં અને નાન્યનગ્નનિમાં જાં લાગે છે. ઉ. ત., હચર અપ્પા, આપ્પાં તગોલ, આપ્પાંમણાં ડગલાં.

બહુવચનમાં પછીથી વ્યાપક થયેલો ઓ ઉછ શરૂ થયો નથી.

માનાર્થ બહુવચનના પ્રયોગ જોવા મળે છે. ઉ. ત.,

હારયાં રાણી સુમદરા (ના.વ.), જડ જુહારણા ઘરમનંદન (નર.)

વિભક્તિ—પહેલી તેમજ બીજી વિભક્તિનો પ્રત્યય નથી.

ત્રીજી વિભક્તિનો પ્રત્યય અસંયુક્ત અને સંયુક્ત ફર્ડ તેમજ ઈ છે. ઉ. ત., સુમશદ (૧૬), ઠાણરજીટ (૧૦૪), મોમડિ (૧૪૧), હાસિ (૪૨), રેવે (૩). પ્રાકૃત તત્સમ પ્રત્યય પણ નો પણ પ્રયોગ થયો છે. ઉ. ત., કીસ મામિટ ચોળ (૧૯૪)

ચોથીમાં નંદ, નિ, નિ, ને એ અનુગ અને માટિ એ નામયોગી વપરાયા છે. ઉ. ત., કુંતાનંદ (૫૨૬), જાલગિ (૭૩), કુલવનિ (૧૮૮), મુકુને (૧૨૬), તે માટિ (૮૫૫).

પાંચમીમાં ઘિટ (૪૭૩), ઘિટં (૫૩), ઘિક (૪૯), ઘુ (૧૦), ઘી (૯), ઘા (૬૫૭) તેમજ ઘ્યા (૭૯૨) એ અનુગ વપરાયા છે.

છઠ્ઠીમાં ઝુ (૨૧૫), ઝે (૯), જિ (૨૪), જો (૬), જાં (૨૩૧), જળું (૧૧), જણા (૧૪), જણો (૯), જેરી (૪૬૩), જેઠ (૬૦૧), જટ (૪૫૬) એ અનુગ વપરાયા છે. આરંભની ભૂમિકામાં મળતો ને પછી લુપ્ત થયેલો હ પ્રત્યય (સં. સ્વ>પ્રા. સ્વ>અપ. સ્વ-સુ-, પણ બહુવચનમાં હૈં) કવચિત્ મળે છે. ઉ. ત., રણહ મહારિ (૨૧૬)

સાતમી વિભક્તિના પ્રત્યય અતંયુક્ત ફ, સંયુક્ત ફર્ડ, હિં અને ઈ છે. ઉ. ત., જહીં (૨૨૩), સ્થિ (૨૯), સ્થિં (૨૫૩), મુહિં (૬૦૯), ગાહે (૧૧૨). સંસ્કૃત નારીનાતિન્યા આમ પ્રત્યયનો અવશેષ અમિવન ઘિટ મહિરાં (૧૬૨), પાંઠવાં ધારે કલહ લાગુ (૩૬૯) જેવામાં મળે છે. માંદિ (૬), માંદે (૮૪), માં (૯૭), મહારિ (૨૧૬), સ્થરે (૮૭) પણ સાતમીના અર્થમાં વપરાયાનાં ઉદાહરણો છે.

સતિ સપ્તમીનો પ્રયોગ પણ ક્યારેક મળે છે. ઉ. ત., આગિ ફરકિં (૩૫૮).

સંબોધન વિલક્ષિતા સસ્તૃત તત્સમ પ્રત્યય એ નો પ્રયોગ નોવપાન છે
ઉ ત, ચાલે દિગુલાજ (૨)

વિશેષણ—વિશેષણોમા વિધાગ અને અવિધાગક અગ નામોની જેમ
જ મળે છે આમાના અનિકાગક અગ વિરોધ્યની પૂર્વે અને પછી કોઈ પણ
તતના રૂપના નિના જ પ્રયોજ્ય છે નિકારક અગના પાંચેની વિલક્ષિતા
એવ્યનના ૩૫ સરિયો વાન (૩૧), તીચી નારી (૧૧૪), વામણરૂપ ઘણુ (૨૮)
થાય છે બહુચનમા આગ જાણુ ઘણા (૧૮), અતિઘણા વાજિત્ર (૨૩૭)
થાય છે

નિકાગક નિરોપણુ એકલુ પ્રયોજ્ય તો અગ અગગાન્ત આની રહે છે
જેમ કે, સારામાદિ (૬૩૧)

વિરોધ્યની જેમ ત્રીજી અને સાતમી વિલક્ષિતા પ્રત્યય ફ-હ વિરોધ્યને
પણુ લાગે છે ઉ ત, ઘણિ નિવાસ (૫૦), દદનિ ઘરિ (૩૦૬), તેણિ ઠામ
(૧૫૪), વામનિ વાસુદેવિ (૩૧૪)

સંખ્યાવાચક—અરધી-અર્ધ, એક-એકિ, ત્રિ વા-વિહુ બેહુ-બોહ, ત્રિણિ-
ત્રિણ, ચ્યાર-ચ્યારિ, પાચ-પાચ, છ-છટ, સાત, નવ, દુહુ, અગ્યાર, બાર, સોલ,
અઢાર, વીસ, અત્રીસ, પચાસ, છપન-છપ્પન, વાસઠી, સતિરિ, વિહિતર, પુરાસી,
પચાસી, સો-સિ-સદ, સહસ, છાસ, કોહિ—આ રૂપો મળે છે

અનિશ્ચિત સંખ્યાવાચકમા ‘બધા ના અર્થમા સધૂ, સિધો એ વિશેષણુ
ધ્યાનપાન છે

આવૃત્તિવાચક—પહિલ-પિહિલ-પિહિલો-પહિલો-પહિલી-પિહિલી-પહિલા,
બીજી-બીજી-બીજા, ત્રીજી ત્રીજો-ત્રીજા, ચૌથી-ચોથઈ-ચોથો, પાચમિ, છઠિ,
સાતમિ એ રૂપો મળે છે

સર્વનામ—હુ, તુ, આપણ, જેહ, તેહ, હ, સિ, એહ, તે, કેહિ, કૂળ, કિણુ,
સુ, કોઈ, કાંઈ, હણુ, આપ વગેરે સર્વનામો એના વિનિધિ વિલક્ષિતજન્ય રૂપોમા
પ્રયોજ્યતા મળે છે

પુરુષવાચક

	હ		તુ
નિ એ વ	બ વ	એ વ	બ વ
૧ હ	અમે, અમે	તુ	તમ્હો, તમે, તુમ્હે

૨	મૂઢનિ, મૂંઢનિ, અમૂઢનિ, અમૂઢનિ, તૂઢનિ, તુઢને તમનિ, તુમનિ, મૂઢનિ, મૂનિ અમનિ તુમનિ તુમનિ
૩	મિ, મિ — તે —
વિ.	એ. વ. બ. વ. એ. વ. બ. વ.
૪	— — — —
૫	— — — —
૬	માહરુ-રુ-રી-રા-રા અમહારા, અમ તાહરુ-રું-રી-રા, તુમહારા મારી, મોરો, મોરી, તારા, તોરા, મુમ, માહરહ, માહરિ તુમહવડ, તુમ
૭	— — — —

સ્વવાચક નર્વનામ આપણ, આપણો (ઇ. નિ.), આપણુ (ઇ. વિ.), આપિ, અપ અને અપોય (સં. આત્મવચ્ચ > અપુષ્પ દ્વારા) મળે છે. આપણ નાં રૂપો પહેલા-પીઠા પુરુષ તરીકે બહુવચનમાં છે.

દર્શક સર્વનામો

વિ	એ. વ.	બ. વ.
૧	હ, ઈ, તિ, તે, એહ, સોહ, સોહિ	તે, તેમ
૨	” ” તેહનિ, એહનિ, નિહનિ	તેહ, તેમ
૩	હિ, હિ, તિ, તે, તેણે	—
૪	—	—
૫	તેહથી	—
૬	તેહનું-નો-ની-ના, તેહેના, એહનો-ના, તેહત્તી-તપ્	એ. વ. પ્રમાણે
૭.	તેમિ, નિમિ	”

નારી-નતિમાં વિનયક દશામાં ણી લેવા મળે છે. તે નારી-નતિના ચર્ચ પૂર્વ પ્રયોગ્ય છે.

સાધિત રૂપોમાં એહવો, હેવો, એહવો-વુ-વો-વા-નાં, તેહવી, એહ-હી-હી, એહી, જેવડા, જેવડા-ટ, તેહવી, એહવી, જેવડા, જેવડા, જેવડા-મુ, એ વિગતોનાં રૂપો વપરાયાં છે.

કુળ, કૂળ વળળ કૂળિ-ળિ, મિલ્ક-ષ, મુ, સુ, સિ, સા, સ્યા એ પ્રથાર્થ-
સર્વનામો વપરાયા છે

કાદ, વા વોદ, કિ, વિમુ વેદી, વેહુ, વેહનિ, વેહા એ અનિશ્ચિત
સર્વનામ વપરાયા છે

ઉદાપદ—આ ભૂમિકામા નણે કાળના રૂપ મળે છે

વર્તમાનકાળ—કર્તારિ રૂપ

પુ	એ વ	બ વ
૧	આવડ, કરૂ, કહૂ	વસિડ કહીદ-દ
૨	કરે વહિ, મુણેય	વદ
૩	વરદ, કરિ, કરે	કરિ, ગાદ

સ અસ્તે આસ્તે સાથે સબધ ધરાવતા પા અચ્છતિમાથી વિકસેના
અર્નામીન 'છે' ના રૂપો નીચે પ્રમાણે મળે છે

પુ	એ વ	બ. વ
૧	છ	છ
૨	છદ	—
૩	છદ, છિ, છિ	છદ, છિ

કર્મણિ રૂપ

કર્મણિ રૂપ મુખ્યત્વે ની પુ એ વ મા મળે છે તેના સખ્યાબધ
રૂપ પ્રયોગાયા છે ૥ તા જોઈદ (૩૮) કીજિ (૭૩૦), ધત્યાદિ કર્મણિનું નવું
રૂપ લિગાય (૧૫૭), વચરાદ (૧૪૨), ચાદ (૮૫૩) વગેરે આ કૃતિમા પણ
મળે છે લીજીદ, દાસીદ, (૪૯), આદ (૧૨૫), જોઈદ (૧૨૬)નો અર્થ કર્તારિ
મળ્યું થઈ ચૂક્યો છે

સાવિખ્યકાળ—કર્તારિ

પુ	એ વ	બ વ
૧	વદિસ	લાગિલુ લાગસુ
૨	વિહિસિ, રહેસિ, રહિન	ક સિડ, કરસુ, કહિસો
૩	રહિસદ, સમસિ	જામિ

આશાર્થ

આશાર્થમાં ખી. પુ. એ. વ. માં કિંદિ, જાવિ, લિ ધ્ત્યાદિ અને બ. વ. મ. ઘઠ, જાટ, ચોલ, ચોલો, મુળો ધ્ત્યાદિ રૂપો મળે છે.

અનિવ્યર્થ આશાર્થમાં જીવજ્યો, જોજ્યો, વલજો, પહજ્યો જેવાં રૂપો પ્રયોજ્યાં છે.

આજે કર્તારિ અર્થમાં પ્ર. પુ. બ. વ. ના રૂપ તરીકે સ્વીકારાયેલાં, કર્મણિ હજ્જ નો વિશ્વસ થઈને બનેલાં સ્વાચારિ (૭૯૩), નિહાલિ (૭૯૪) જેવાં રૂપો આશાર્થમાં વપરાયેલાં અહીં જોવા મળે છે.

પ્રેરકનો પ્રયોગ

‘મૂળ ધાતુને જાવ અને જાઠ પ્રત્યય લાગીને બનેલાં પ્રેરક રૂપો આ કૃતિમાં મળી આવે છે. છ. તા., જ્ઞાતુ, કહાવિટ, વહિરાવો, ચોલાવિયો, હઠાવો, ચપાવું, ધ્ત્યાદિ.

કહિવરાવિટ જેવું પુનઃપ્રેરકત્વ રૂપ મળી આવે છે.

કૃદંત

વર્તમાન, ભૂત, દેવર્થ, સંબંધક, સામાન્ય અને અવ્યયાત્મક કૃદંતો અહીં જોવા મળે છે.

વર્તમાનકૃદંતમાં રમતુ (એ. વ.), કરતા (બ. વ.) ઉપગંગ સં. જનુમાંથી પ્રા.માં વિક્ષેપા ઇંત અત્રથી વચ્ચતા, વહંતા રૂપ પશુ પ્રચારમાં હતાં.

ભૂતકૃદંતમાં ઘઠ, મિટ, મિલુ, ગયો, હમિટ, હળો, માણ, મરાણો જેવાં રૂપો પુલ્લિંગ એકવચનમાં અને વાટિયા, વાટિયા, વાટયા, વહિવા જેવાં રૂપો પુલ્લિંગ બહુવચનમાં મળે છે. નપુંસક એ. વ.માં છીટ, મેદજું, ઘઘૂ અને રહિયા, વરાયા જેવાં રૂપો નપુંસક બ. વ.માં મળે છે. સ્ત્રી. એ. વ. માં ગદ, જતરી, ચોલી અને મિલી જેવાં રૂપો સ્ત્રી. બ. વ.માં મળે છે. ભૂતકૃદંત દ્વિપદ તરીકે પણ મળે છે.

દેવર્થમાં રમવા, જોવા, ચોજા જેવાં રૂપો મળે છે.

સંબંધકમાં કરી, દીર, ધીલીય જેવાં રૂપો મળે છે.

સામાન્ય કૃદંત ચાલતુ (૨૫૯) જેવા રૂપમાં મળે છે.

અવ્યયાત્મક આ પ્રત્યયવાળાં હજાં, જાજાં જેવાં રૂપ મળે છે.

આ ઉપરાંત સં. મૂળ રૂપોમાંથી જ કોષ્ઠ, દીર્ઘ, લઘુ, લીઘ જેવાં પ્રા. કિદ્-, દિદ્-, લિદ્, દિદ્ (< સં. દૃષ્ટ-) દ્વારા મળેલાં રૂપ મળે છે.

સં. મૂ. ધાતુનાં વિકસિત હ્રસ્વ, હ્રોદ, હ્રંતી, હ્રુત, હ્રમા, હ્રોજ્યો તેમજ સં. સ્થિત ઉપરથી પ્રા. ચિમ દ્વારા મળેલાં ચિત, ચ્યુ, યમા, યદ, યાદ રૂપો મળે છે.

અવ્યય—અવ્યયોમાં ક્રિયાવિશેષણ, નામયોગી અને ઉક્તયાન્વયીનો વિકાસ આ ભૂમિકામાં ઠીક પ્રમાણમાં છે.

ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય

પાછો-પાછી, દૂકડો-દૂકડી જેવાં ક્રિયાવિશેષણો ઉપરાંત નીચેનાં ક્રિયા-વિશેષણ અવ્યયો મળે છે.

સ્થળવાચક— તો, તિહાં, જિહાં, અહીં, કહિં, અં, માંહિ, સનમુખ, ઉપરિ, હટુરાં, આગલિ, કેહિ, યાં, દૂરિ.

કાળવાચક—તવ, આગિ, હવિ, જવ, તિહારિ, તિ વારિ, સિણિ વારિ, હજી, જાંહરિ, અંતારિ, જોણિ વાર, જિહારિ, જાહરિ, આજ.

રીતવાચક—જિમ, કિમ, સિમ, હંમ, એમ, ડચીટુ, પરિ પરિ, વૈગિ કરી, કિમિ કરી, કેહી પરિ, ફણિ પરિ.

કારણવાચક—કાં (૩૮), જેહ થકી, કેમ.

નિશ્ચયવાચક—નિશ્ચદ, જ.

સંશયવાચક—રહે, જાણે, જાણિ.

નકારવાચક—નવિ, ન, નહિ, નહીં, ન, ના.

કંમવાચક—પહિં-પડી.

નામયોગી અવ્યય

સ્થળવાચક—પાસિ, મક્કારિ, મીતરિ, ઉપરિ, માથિ, સાહમિ, પુંઠિ, પરતિ-પ્રતિ, મળી.

હેતુવાચક—માટિ.

રહિતાર્થક—ત્રિના, વંઠિ.

સહિતાર્થક—સાથિ, સિહિત, સિત્ત-સું

સાધનવાચક—થિકુ.

પ્રતિનાનાચક—સમાન.

દેભયોન્યયી અધ્યય

समुच्चयपाठः—नइ, नि, नि.

विद्वत्पुत्राय नमः—अ.

विशेषवाक्यक—पणि.

म'अथवाअथ—(ज)-ता, जु-तु, जो-सो, जेम-(तेम), जेतइ-एतइ,
एतलि, जिहारि-तिहारि, त्याहारि, ताहारि, तीन्हारि, धली, मही तु.

સં. કિમ્ દ્વારા મળેલ કિ પાદપૂજક તરીકે વપરાયો છે

ઉપર દિશાપદનાં તથા વિભક્તિનાં સંખ્યાગણ રૂપોમાં અન્ય અ + રૂ, ઇ + રૂ અને અ + રૂ અસંયુક્ત તેમજ સંયુક્ત ધ્વનિમાં ભેદ મળે છે. તેથી એ સ્પષ્ટ છે કે આ કૃતિની ભાષામાં અધ્યકાલીન ગુજરાતીની ખીજ બુમિકા સચવાયેલી છે.

देहलकृत अभिवन-ऊझणूं

चउपाइ

- विघनहरण लंबोदर देव, गिरुआ गणपति ! करुं तुम सेव.
 बाले हीगुलाज ! तुम अणसरु, देहल मणइ अभिवन-ऊझणूं. १
- अहिलोचन वैरोचन जेअ, देवे दाणव मार्या तेह.
 तेह तणी तां अन्नी रही, शायिं डुंगरि वासि गइ. २
५. तिहां दाणवनि घरि जायो पुत्र, तिणि राखिउं तेहनूं घरसूत्र.
 आर वरसनो दाणव थयो, धंधोडी लेइ रमया गयो. ३
- रमतु रमतु गउ मुनि तीरि, तप करता दीठा ऋषिवीर.
 प्रणाम करी ऋषि लागो पायः “तप तणो अम आपो ठाय. ४
- “कह, रे बाल ! ताहरि पितानूं नाम,
 तप तणो जिम आपउं ठाम.”
१०. तिहांथु दाणव घरि आवियु, तेणि संदेसु मातानि कहिउः ५
 “कहि, माता ! माहरा पितानो नाम, तप तणूं जिम मागुं ठाम.”
 “ताहरा पितानूं नाम किम कहूं ?
- कृष्ण-भगां आपण वनमांहि रहूं. ६
 दाणव मारिआ बासठी कोडि; काला मूरख ! ए. मति छोडि.”
 माता तणां घचन सांमली, चरणझाल्य मस्तक नीसरी. ७
१५. तिहां धिक्कु दाणव ऊपर गयु, जई मिदाणवनो पासो लीड.
 “विपम पांजरूं घडी आपि, सूतार !
 माहरि पडिउ छइ विपम विचार.” ८

‘चउपाइ’ पछी ए। उ नमः । १ तुम. ५ राखिउ. २ नाम. ठाम.

१० आवयो. १३ मूरख १५ धिक्कु गयू

सारी धार कुहाडि घरी, वाढी मुहवि नि मोगरी,
वाढ्या आंव जात्रू घणा, वासठि कोडि वाढिया लीगडा, ९
वाढ्या सरघू संघू सार, तरवर वाढिया भार अढार;

२० तेह तणूं तां पांजर घडयूं, सिठ सवा भार लोहडु जडयूं. १०
वासठि तालां विहितरि कडी, एह प्रकारि पेइ घडी
सूतार तेह पांजर नायूं करडः

“एहमांहि पिहिलो पेसि ते निश्चइ मरइ.” ११

पांजर जिवारि पूरूं धाय, मन हरल्या अहीलोचनराइ
मनछा पूतली तिहारइ घडी, लखी चीठी तेहनि हाथइ घरीः १२

२५ “जाड, पूतली! तिणि ठाम, जिहां यादनो होइ विसराम.
नाम बांधी प्रभु, करज्यो काम.” पाठीमाहि लखिब परणाम. १३
तिहांधी पांजर उपाडयूं, तत्र नारायण-सीस चमकीउं
गंगजमन करि बीटी हाथि, सब धोती पहिरयां यदुनाथ. १४
रामि जनोइ, जोसी करि टीपणूं, ब्रामणरूप ज लीधूं घणूं.

३० आघांपाछां जोसी डगलां भरि;

‘मूहनि तूं आंति ज केहनि करि? १५

हाथ, पग, मूह सरिलो वान, हूं जणू तूं माहरूं यजमान.
जरासिंधु, डाहल, शिशुपाल, गुरु दण्ड मारिउ निरघार. १६
नरकामुर निरदलु निरमाणि, अहिदानपनां करूं बरमाण.”

“कहु, माहरा गुरु! हरि केवटा?”

“तूं सरिरा नि जाणे तूं जेवटा १७

३५ तूं सरिगु नि तूं जेवडु, जाणूं वृष्ण तुझ प्रमाणि घडयु.
तूं मांहि रहइ तु माइ सोइ, वाला! विमि प्रमाणूं जोइ” १८

पिसी दाणव परमाणूं लीडं, तव नारायण तालूं दीं.

“कां, रे माहरा गुरजी ! तम्यो हासूं करु ?

जे जोईइं ते मुखि उचरु. १९

कृष्ण मारीनि सारिसुं काम,

तुमनि दूयारिका सारिसुं आपिसुं ठाम.

४० गुरु हूइ ते हासूं नवि करि.” मांदिथी दाणव मूझी मरि. २०

“आगि हासि हिरणाखस हणो, हासि दैत्य कोइ नवि गणो.

हासि मारिउ वन्नर घालि, हासि थलि चांपिउ पइआल. २१

पैआलि पिसी मारिउ सांखुउ, हणिउ जरासिंध हासि जूउ.

हासि दंत दत्या शिशुपाल, हासि रावण रोलिउ काल. २२

४५ हासि मारिउ मि मामो कंस, अवर दैत्यनो टालिउ धंस.

ते हासूं हथि तुझनि करुं, काला मूरिख ! ति किम मरुं ?” २३

माहि थिकु बोलइ दाणवराय, मनमां चींतिवि नवो उपाय :

“जो तूं कृष्ण त्रिभुवनीकनाथ, एक बार दिउनि चुरंग बाथ.” २४

“गुलिं मरि तेहनि विष किम दीजीइं ?

जीतूं—फळं कहु किम हारीइं ?

५० घणि दिवसि माहरां सीधां काज,

ताहरां जूनां पूरविज [न] मेळूं आज.” २५

मांदि थिकु दाणव ऊछलि, त्रिभुवनपति भार उपरि धरि.

मांदि थिकु जीव थिउ हथि मंद, तिहारि पांजरुं लीधूं कंधि. २६

दूडि

तिहांथिउं प्रांजर उपाडीनि कृष्ण लेइ धरि आव्वा.

सोलसइ गोपांगना पूछवा लागां : “कांइ वस्त घरि लाव्या ?” २७

३७ लीडं. ४० मुपि. ३९ सारिसु. कांम. सारिसु. आपिसु. ४१ हिरणापव.

४३ सांपुउ. ४४ शिशुपाल. ४६ मूरिख. ४७ मांदिथिकु. ४८ त्रिभूवनीकनाथ.

५२ मांदिथिकु. ५४ गोपांगनां.

- ५५ पहिली तां सीखामण दीधी : “कोइ म जोसो पेइ.”
 सुभद्रानि तां कूंची आपी गया छइ तालां देइ. २८
- नणंद प्रति भोजाइ वीनवि : “आपण पेइ जोसूं.
 कृष्णजी तु काइ न जाणि तिम ज तालां देसूं.” २९
- सुभद्राई तां पेइ उघाडी, मांहि न दीहूं कांइ.
 ६० एतलइ यदन विकास ज पामिउं, जीव सांचरिउ मांही. ३०
- सुभद्राइ तां कृष्ण तेडाव्या; “जोग्यो कांइ उत्पात.
 माहरइ उदरि कूंयर वपनो, सरीर करि उपधात.” ३१
- भाई थांचि निं विहिन सांमलइ, मांहीपी शीखी लीधुं.
 सुभद्रानि तां नौत्र आवी, दैत्य हूंकारु दीधु. ३२
- ६५ कृष्णजीइ तां ईम ज कहीउं : “ए हूंकारु लाधु.”
 छ दनंतर पूरां थांच्यां, सातमि पुस्तक बांधुं. ३३
- कृष्णजीइ तां ईम ज कहीउं : “बाई ! ई कूहूं कीधुं.
 हवि विस्तार घणु यधारु, विरी पूरूं लीधुं.” ३४

चउपाइ

- अवण नक्षत्र दिन आदित्यवार, तेणि दिन जनम्या राजकुमार.
 ७० चंद्रमुखो बालो, पाए पदम, तेहनुं नाम धरुं छइ अभिवन. ३५
- विहु परि पूरु जनमिउ बाल, कुरबदल तणो रिंगाल.
 जेह थकी रहिसइ घरसूत्र, सुभद्रा जनमिउ एहवो पुत्र. ३६

दूडि

- बालानि तु जनमोतरी जोवरवीइ, तिहां तेडिउ जोसी सुजाण.
 “बालानि जीवी थोडी, जोखिम धणां, कुटुंबमांहि को काल;
 अक्षर आवी एहवो उपजि.” ३७

५५ सीखामण ५६ सुभद्रानि. ५७ नणंद. ५८ तु. ५९ सुभद्राई. ६० सुभद्राई. जोग्यो. ६३ शीखी. ६४ सुभद्रानि. दीधुं. ६५ लाधु. ६६ बाधु. ६७ ता. ६८ दीधुं. ६९ राजकुमार. ७० चंद्रमुखो. ७१ पवि. पिंगाल. ७२ सुभद्रा. सममिउ. ७३ सुजाण. ७४ जोखिम.

७५. अभिवनकुंयर जनमिया, वरत्यां छइ मंगल च्यारि.
 वडि राजि वधामणी, मुगता कीधा भंडार.
 हीर चीर नि माणक्यमोती, आप्या तेजी-तोखार. ३८
- अभिवनकुंयर जनमिया नि वधामणीआ जाइ;
 जीम सोनानी भीम आपी, हयवर आप्या राइ. ३९
- ८० पांच वेढ अरजणे आप्या, खीरोदक खीरवास.
 नकुल पांडव एम वासणीया : “लि तूं घोडा लासि.” ४०
- “पांच गाम पसाइ आप्यां,” कहि कुंठादे माइ.
 सिहिदे जोसी एम वासणिया : “लि तूं लाख सवाय.” ४१
- धालि पग रथ-माइं परठयु, वागु द्रमद्रमकार रे.
 ८५ जेतलइ बालो हींडग लागो, संन्या देव. मुरारि : ४२
- “घाई ! भाणेज अमनि तेहावो, रमवा तेडी जाइ रे.
 सहुकां-मांहि अमनि बाल्ह, मुह उपरि सूं कहीइं रे ?” ४३
- कुण्णइ तां केसरिनि आपिड, जाणिउं केसरि रासि.
 बाल आवतु केसरि कानि झालिउ, आपि पडीउ सांसि. ४४
- ९० एतलि कुण्ण उजाइ आव्या : “ए सूं कीधउं, बाल ?
 तरणा उपरि केहु बूहाडो ? तूं कालूनो काल. ४५
- तूं भाणेज नहि पणि सूधु बिरी, कहु केही परि कीजि ?
 पछि पृथवी मारी लेसइ, ते पणि पहिलं दीजइ ” ४६
- मा परति अभेघन वीनवइ : “हूं मामा साधि नही जाउं.
 ९५ मामो बनमाहि तेडी जाइ, निहां देसाडी हाऊ. ” ४७

ढाल

मिहिला ते मंगल गाइ रे, सनमुख आवी बोली मिलडी.

अगनि कोणिमां वायस धोलि, मिलडी सुदुण विचार : ४८

७७ तोपार. ७९ जीम. ८० पोरुदक धीरवास. ८१ नकुल. ८२. गाम.
 ८३ वासणया. राघ. ८४ बाल्ह. ८८ पासि ९२ त. सूधु कह. ९५ देपाटी.
 ९६ सनमुख.

"ए कन्या तां पाछी आवि, तेहनो धणी सरगि सधावि."
तिहारि कोपो ते राजानो साथ रे,

मिलडी उपरि वाहिया हाय रे. ४९

१०० राय विराट तां लगन पाठवि, हलहल नि करुं हेरफांनि रे.
वर नि कन्या पोठां ययां त्याहरि, बेगि तां लगन बधावीव. ५०
हरल्यां ते चूंतामस्त रे, हरल्यां ते राजी सुमदरा.
हरपिउ ते पांडवनो परिवार रे, बेगि तां लगन बधावीव. ५१

ठाकुरजीइ आयस धीधा: "कंकोतरी लखावु.

१०५ देशदेशना मोटा राया, ते तां सधला तेढावु." ५२

अरजनगणे रे बांधी कंकोतरी, से तां सरगभयनि जाइ रे,
सेम अठथासी नुहुंतरथा, इंद्रनि करि परिणाम रे;
अरजण-गणि बांधी कंकोतरी रे. ५३

अभियन प्रति धृष्ण बोल्या: "सांमलि, भाणिज! बात.

११० पितरीड ताहरु कोइ न परणिच, न परणिउ ताहरु तात रे. ५४

अति काली छि अति कूचडी, अति भूंडी नि अति दूबली.
हसतां गाले षडि खाडा जेह नारी, मोटि पेदि ससरानि भार. ५५
अंगुठानि पासि अंगुली बडी, लांबा दांत जाणे लाहूर मिली.
अति ऊंची अति नीची नारी,

अभियन! तेहनूं आंगणूं निवारि." ५६

११५ "अति कालु नि अति कूचडो, अति भूंडो नि अति दूबलो,
अति ऊंचो नि अति भरुआछि,

पछी किहिसि न कहूं, उत्तरा-कूंआरी रे!" ५७

१०० हरकानि. १०१ यया. १०२ हरल्यां सुमदरा. १०३ हरपिउ.

१०४ ठाकुरजीइ. लखावु ११० पितरीड. ११२ खाडा. ११३ बडि. ११४ तेहनो.

ठाकुरजीइ आयम दीधा : “ बेगिं जान जोतरावो
देसदेसना घोडा किहाडा, ते सघला पलणावो. ”

५८

कालपेम घोडा नि किहाडा, हंस, मोर, मुकराण,
१२० भाडेवा नि भला भूंगरा, ने तेजी खुरसाणा.

५९

सुंडाला मांहि करि सारसी, डमरु-डाक डकंता,
अढार मोटा सामल सामटा, सेस नाग सलकंता.

६०

आंवा सेनिं तरवर छाहिउ, डंबर छाहिउ भाण.
अभियनकुंयरनी जान पुहुती, बार जोयण मेलाण.

६०

ढाल

१२५ बालोनिं, वाइ ! आपण जाननि जोधा रे, आपण जाईइ रे.

मूहने जान जोधा कोड रे, जान जोइनि घर जोईइ. ६२

जोइ सासू ते सुमदरा, मांहि जानिं कूता महासती रे.

जानिं ते त्रिलोकनाथ रे, बेग करी जान जोईइ रे. ६३

सोल गज पुहुली नि लांवी ते परिअच अणावो,

११० देसदेसना मोटा राजा, ते आडी धरावो. ६४

परि परि आवी लागा पूछवा, न देखि घरतणो उपचार रे.

जोइ जान पाछां वल्यां, यछि भीम नयरमांहि जाइ रे. ६५

जाणे मूलजोगां मंडाण रे, एरु घरस आगि रहीव.

भीम कहि नि : “ आखो तमे सामटा रे,

भरि भरि पाछा पाय रे.” ६६

११५ तिहारिं दुहु दिशि भागा जाय रे,

आणीनि कीधा मीमिं एऊठा रे.

११७ ठाकुरजीइ. जान जोतरावो. ११९ कालपेम. १२० पुरसाणा.

१२१ एक रूखा कहवना. देसना ‘उत्तरानु ऊझणू’ना आघारे भा चरण सुधारी
लीधु छे १२२ सेष १२४ पुहुती १२५ जाननि १२६ जान. १२७ सुमदरा.

१२८ जान. १२९ पूहली. १३१ देधि. १३२ जान. १३४ सामटा.

घालि घालि तव वक्ष मझारि रे,

जिम बांधीइ भारु चारि रे. ६७

एहवा मलवानां भलां हेत रे, जाणे वल्लु उचीतु प्रेत रे.

रांधणीया थडया अचेत रे, एहवा मलवाना परमाण रे. ६८

रांधणीया तां मेहल्या मांड रे, एकना जंत उडीनि जाय रे.

१४० एक लागि ठि मीमनि पाय रे, मलि मलवानां एहवां हेत रे. ६९

मीमडि ते कीधी चाल रे, मांडवनो कीधो हेयो टाल रे. ७०

हीरागल पाट पधराइ रे, अन्न नि उदरु उहुरां लावियो रे.

सो नि मूहडा शोधी सालि रे, सु नि मूडानी मगनी दालि रे. ७१

पंचास मूडानां कीधां पक्वान रे,

जमी रहीउ, मीमि मगाव्यां धान रे.

१४१ “वरकोदर ! म करिसि वाणि रे, घीनां वुंडां उहुरां आणि रे.” ७२

लिह वुंडानां गलां आपलि, घृत-धान एकठां सलसलि.

एह मूरतिनो एहरो रे विशेष,

कडाइइ अन्न न रहीउं रेर रे. ७३

एतलूं धान जमी करी, पाढी मीति गयो नीखरी.

भीमसेन राजा आणि करि अई राव :

“भोजन तां आव्यां भाविं. ७४

१५० प्रीसतां मनमूं मांडी वाणि,

नही तु एहना घरमांहि करतह जाणि.”

राउ विराटि कहिनराचिटं आम *

“अमारि तु राव्या न पुहून्यां धान

कोरा वण उचीतु म्हेलीउ” ७५

१३७ मला १३८ परमाण. १३९ ता महल्या. मांड. १४० मलवाना एहवा. १४२ उहुरा लावयो. १४३ नी सु. १४४ धान १४५ वाणि. उहुरा आणि १४६ धान. सलसली १४७ विशेष रेव. १४८ जमी १५० वाणि १५१ धान

कृष्ण राजाए बलतू दीधू ए माने, एह जता जमि सहू जान;
आवीनि जोइ विराट तेणि ठाम, पूरण तां देखि पकवान. ७६

१५५ मांड्यां ते पादि पाटली आडणी,
जिमवा विठा हसतनापुरधणी.

खीमसरी तां खाजां पूरि, लामण लाहू चूराचूरि,
प्रीसि घृतखांड लाहू लिवाय, जिमवा विठा यादवराय. ७७

कपूरयास्यां ग्रीस्यां घोळ, आप्यां मछनसली तंबोल.
जिमि करीनि तृपता थया, पांडव जानिवासि गया. ७८

१६० तिहां धवल दीइ सव नारि रे, सासु घर-वेहइं लेइ जाइ रे.
मूठिमांहि अमूलि रतन पूराय रे, अभिवन परणेशा आवीया रे. ७९

पूंखि पूंखि सासू प्रेम करी, अभिवन गिठ मंहिरां सांचरी रे.
संमि समो वरताव्यो जेम, मांमि नितर दूखवा जणावीआं रे;
तिहां हाथि तु हाथ मिलाइ रे. ८०

१६५ वरकन्या-आंखि पाटा बांधीया रे,
तिहारि वरति मंगल च्यार रे.

तिहां हासूं करि उत्तराकुंआरी रे,
तिहां वरकन्या जमि छि कंसार रे. ८१

तिहां जोइ छि सहू संसार रे, प्रेमि ते पढलो पिहिरावइ रे.
कुंआरीनि कसणि लाखणी दोरडी रे,

माथि ते नवगर राखडी रे. ८२.

डोढि

माथि ते नवधर राखडी, टीळू तपि, नीलाटू.

१५३ माने, ज्ञान. १५४ देखि. १५५ हसतनापुरधणी. १५६ पोमसरी.
पाजां. १५७ घृतपांड. १५९ जानिवासि. १६२ पूषि पूषि. १६३ दूखवा जणावीआ.
१६४ तू १६५ वरकन्या आंखि. १६६ वरकन्या. १६८ लाखणी. रापडी.
१६९ रापडी

- ૧૭૦ વર.ઘાઘરા સ્વીટલાં, જ્ઞાલિ સોમંતા નાગ;
 ઝગનીઝાં હીરાજઙ્યાં, જૂલીય લીધો વાદ. ૮૩
 મસ્તકિ મુગટમણિ, નિ કંઠિ ઇકાઝલિ હાર.
 વાંહિં ધાજૂંઘ ઘિહિરસા, સરિયાં તે મોતી સાર. ૮૪
 પાય લાસીળી ઘાળહી, ઘોંછીઆ અણવટ સાર;
 ૧૭૫ કસણિ લાસીળી દોરિ, માધિ તે નગર રાસડી રે. ૮૫
 સોલ જળી સોલિ ગોરી, સોલ વડી જગીસ;
 મંદિરિ મીતરિ કૂંચરી, આલિ સામહીયા વતરીસ રે. ૮૬

ચાલિ

- સંપ નિ થલિ દૂધિ મરીઝ, માંહિ તુલસીદલ પાન;
 ઉત્તરાનિ આમરણે ઝાહિ, જિમ સેનામાંહિ રાજાન. ૮૭
 ૧૮૦ માહારાજા મામિહરું પિહિરાયદ રે,
 પહિરાયો તે પાંડવનો પરિવાર રે;
 હરણ્યાં તિ રાણી સુમદરા, હરણિઝ ઠિ પાંડવનો પરિવાર રે;
 'વરત્યાં છિ મંગલ ચ્યાર રે. ૮૮
 રાય વિરાટ દીઝ છિ માન રે, અગ્નિ મુસિ ગાઝ ગાન રે;
 રાય વિરાટ દીઝ છિ દાન રે, ઘંદીઝન ઘોલિ છિ ગાન રે. ૮૯
 ૧૮૫ રાજા યુધિષ્ઠિર દિં મલોં દાન રે, જાન-જુગતિ પહિરામળી રે.
 પછિ થલઝ પાંડવરાયની જાન રે,
 હુઆં હસ્તનાપુરિ મેહલાળ રે;
 અમિવન પરળી આવીઆ રે. ૯૦

૧૭૦ પીટલાં ૧૭૧ હીરાજઙ્યા. ૧૭૩ ઘિહિરસા. સરિયા ૧૭૮ લાધીળો.
 ૧૭૫ લાધીળી. રાઘવી. ૧૭૬ સોલિ ગોરી ૧૭૮ સપ. તુલસીદલ પાન.
 ૧૮૧ હરણ્યા. સુમદરા. હરણિઝ. ૧૮૨ વરત્યા. ૧૮૩ મુષિ. ૧૮૫ મલા. જાન
 જગતિ. ૧૮૬ પડવરાયની જાન. હુઆ. મેહલાળ. આ પટ્ટી

“અરજન જદ્દ અલ્ધરિ મેહલ્યા, કોય ન જાણદ રાય;

■ તમારુ દોરિ માહિ ધાગું તે ડપાય.”

ए पंक्तिओ हस्तप्रभां आवेनी छे. ते पषयानी छाने छे.

कुरवनि तां एम कहिवरावीउं: 'मागूं घनंतर झूझ;'
अरजन तां जालंधर चाल्या, वीजूं सह अचूझ. ९१

१९० राइ दुरयोधनि एम कहिवराविउं:
"राजा ! वीनतडी अवधारि;
त्रिण दिवसमाहि झूझ ज आपु,
कां जाव घरमहुआरि रे." ९२

राइं वीहूं ऊभारयुं, तिहां कर न ओडि कोई रे;
"कुलवट कीजइ आपणुं रे;"
आवीनइ मीमसेन करि जुहार रे. ९३

दूडि

जई जुहारया धरमनंदन, सीस नामिउं चकेण;
१९५ "हूं हठंवाकंथ कवीरामारण, दैत्यसंपारण भीम;
हूं काई न लहूं गढनु प्रवेश रे." ९४

आवीनि नकुलु करि छिं जुहार,
जई जुहारया धरमनंदन, सीस नामिउं चकेण;
"किहि तु महीपड फेरवूं, सीधवूं तोरां काज;
२०० परथवी करुं न-कुरवी; नूं राजा ! करि अखंड राज." ९५

आवी निं सहिदै करि जुहार,
जई जुहारया धरमनंदन, "योगिणि मि जीतेण;

दूडि

जोगिणि जीती हरि छलूं, विष्णु जीतुं वाचि;
पृथिवी तोलूं एकि त्राजुइ, तु सहिदै हूं साच." ९६

२०. आर्वानि घट्ट करि रे जुहार,
जई जुहारथा धरमनंदन, “धरमसुन, अउधारि,”
घट्टहुंअर ईम धीनविः

“रजा ! तोरी समामाहि कउन विचार ? ९७

कहि तु त्रिदल मदमिगल फलं लाहुआ, टोडर धंधू पाज,
अग्यार शोहिणी दल करुं एकठा, गकिणि घाणि घालि.” ९८

२१. आर्वानि अभियन करि जुहार रे,
जई जुहारथा धरमनंदन, मांश नामिउं चनेण,
राजामनि चिंता घणी, तु हुंअर कुणि न थोलयिउ,
कुणि न पुत्री घात, अभियन हुंअर एम चौतरि • ९९

“घरि नहीं अरजण तात रे,
घरि नहीं री मादरु अरजण तात रे,

२१५ अजाण सिंधु पाडवतु साथ रे,
अरजण ता जालंधरि गया,

काई राय ! मनि झारा घरा रे ?” १००

“सामलो, सुमट ! कई तूनि-गुल,
राय दुर्योधन मागि झुल रे,
बनाबेध-जुन मागि द्रोण, तिहा झुलवा जासि कोण ?” १०१

“बाबु पाट मूहनि रणह भझारि,
सांभलो राज सहिदे, विचारि,

२२० पिता-पाटे पुत्र जातीइ, वहीना लिख्या कहु किम छुटीइ ?” १००

राय भलि “सूनु अभियन, सुं किम जाणि झुल ?
बालि बेसि-बोलि घट्ट, पाटन संचल अरुन ॥ १०३

“जहीई हूं उदरि-जनेता उपनो, परि परि करुं विचार;
माहाय मनि अजर भयु, हूं न दाखूं नीसार. १०४

२२५ पहिलो गढ पापाण, नि वीजि लोहूं, त्रीजि शत्रूं,
चूथि शीसूं, पांचमि सौवीर;
छठि सोनूं झलहलि, सातमि रूपारेलि. १०५

अवलिसवलि रामति रमूं, सूणि, राय ! मारी वात;
अभिवन कूंअर् ईम धीनवइ : “वरूं घनंतर सात.” १०६

२३० भीम भत्रीजानूं पारिखूं जौइ, लेइ सांगि अवांनि मांहि खोहि;
घाइ घाइ घालो करि शतखंड, तेहनां भामणां लि भीम भुजदंड.
भीमनो धरणि न लागइ पाय, मनि हरख्या युधिष्ठिर राय. १०७

चालि

तिहां मांडिउ छि युधिष्ठिर सोवनपाटि, मोतीनु चुफ पूराधीउ.
तेहनि लूण उतारि छि राय, भीमडो लि रुडां भामणां

२३५ तेहनि वधावि वरनारि, सूरुडि केसर छांटणां १०८

वृटक

सूरुडि केसर-छांटणां, नि माहि सरहां नि सीदूर;
अतिघणां वाजित्र घाजीयां, नि वाजीयां त्रंभक तूर. १०९

ढोल ददामां दडदडि, बाल्या नीसाणे घाय;
भीमडो लिइ रुडां भामणां, लूण उतारि छइ राय. ११०

राग विराडी

२४० “तूं कां विरांसीउ, धरमराजन ! माहरा धरमना धोरी !

तूं कां वरांसीउ ?

विरांसीउ, कूंताना कूंयार ! माहरा धरमना धोरी !

तूं कां विरांसीउ ? १११

२२४ भयु दाखू २३० पारिषू. वेलीना भममाहि पारा पोहि. कवि देदना 'उत्तरा'नु
कसभू नी हस्तप्रतने आघारे शा चरण सुधारी लीनु छे. २३१ सतपड. भूषड २३२
हरध्या. २३३ युधिष्ठिर. २३७ वाजोया. २३९ भामणा २४० वीराधीउ.

दूढ़ि

- धरमनंदन घूरि विमासु, मूढ मति म लाइ;
भीम नि नकुलु सहिदे बरास्या, बालि रणवट बांधि. ११७
- सारंगधर रणि संभ्राम जीता, बादर छप्पन्न केडि;
२४५ रणवटि तेहनि बांधीइ, "रयनि कहि सुभद्रा दोइ कर जोडि,
"माहरा धर्मना घोरी ! तूं का बरासीउ ?" ११३
"माहरी उमी उमी मावडी ! म रोइ,
मावडी ! रोयंतां लाजीइ रे. ११४
मावडी ! रोयंतां लाजीए, नयणे ज नीर कां आवि ?
पंच पुत्र पंडुरायना, ते पणि विरुआ आवि. ११५
२५० तम रोयंतां वसुदेव लाजइ, लाजि छप्पन केडि;
धरमनंदननि आंगणि मलीय कोडाकोडि.
कौरव करसि काछडा, नि काछटि लागि खोडि. ११६
अरजन तां जालंधर चाल्या, सांसि पडीया राय;
माग कोई सूझि नही, जाइवानो ठाहि. ११७
२५१ राइं धीइं उमारयूं; तिहां कर नोडि कोई;
कुलिबट कीजि आपणूं, उमी उमी मावडी ! म रोइ;
मावडी ! रोयंतां लाजीइ रे. " ११८
"साहमा मलिया भोगर दल पाड रे.
पाल ! ति साहमि साहमि अणीइं चालवूं रे.
२५० तूं कां माहरा धर्मना घोरी ! तूं कां बरासीउ ? ११९
साहमि ते अणिइं चालवूं, ते बाणावलि अपार, "
सुभद्रा कहि : "तूं किम सहिस खडगप्राहार अपार ? १२०
कुरवदल सनाहीयां, मांहि द्रोण द्रोणकार, "
वांहि साही माता वृक्षवइ : "छोडव, कुंअर ! रणमाल." वांहि १२१

- ६५ रणिमाल ता छोडि नहीं, वालो न लहि बाणविवेक,
अपत्य-बालो लघ-वइ, माहरि छइ एक १००
- एक कृअर छि माहरइ,” देवी सुभद्रा भारि,
“ पाडयानि कुल [माही] दीवु, अंवमाहि [जिम] सारि १०३
- अवसर आणि आज आवी म भरि वाला। आलि,”
२७० बाहि साही माता वृक्षवि “तु ठेडउ कूर। रणमाल,”
बाहि साही माता वृक्षवि १०४
- “फा रे माहरी बहुर। दयामणी रे ?
ताहरा दुख हुइ ते कहि मूहनिइं,
कोई साहसि न बहुर छेडलु १०५
- साहसि न ग्रहि तू छेडलु, नयणे फाई न लावि नीर,
२७१ पिता ता बसुदेव लाजि, कहे तु तुमचु वीर १०६
- छपन फोडी यादन लाजि, मन विमासी जोय,
ताहरा दुख हुइ ति कहि बहुर कोई,
साहसि न ग्रहि तू छेडलु ” १०७
- “सती ! ताहरि छि पाडव पाच, राकडी तु रायु एकलु,
२८० फा भाजु अम्हारडी आस ?
तमारा नकुलनिं रणि सिं न मोखलु ?
सु जाणि राजा युधिष्ठिर लीलविलास,
तमारु भीमहु दोडि रणि न मोखलु ? १२८
- पूर्णछायु
- सईन सनाहीया नकुलु, भीम भयंकर जाणि,
बालु लहूउ माहरि छि एक, हुं आवी छं रायतेडि रे ” १०९

२८५ "गन्धारीना पुत्र मणीजि, ते कहि म चांरि सीम;
अभिवन माता ! मनि म जाणु, जां लीगि ऊभा भीम,
अभिवन रणि सनाहीउ." १३०

"अभिवन रणि सनाहीउ, हूं किम जीवूं, माय ?
पुंठि पुत्र नहीं को धीजु, राक मरीमु राय." १३१

पूर्वछायु

२९० "राय लाज्या, नकुलु सनाहीयु, भीमहि रांगुं जोनुं;
बिल्खा अक्षर म दि रे माय ! घरघरणी अजेन तणी ! १३२
वसुदेवजी वेदि, बिहिनि नाराय[ण]नि,
आंगणि ते दीइ छिं रास;
कुरव करि रसे काछडा, ए हूं जाणूं सहइ परि यात." १३३
गहवां वचन कुंअर यदि. १३३

वृटक

२९५ गहवां वचन भवणे मुणी, चरणि झाला मस्तकि नीसरी;
तेहनूं माथा रसिउं पागरण, तेणि घोडीउ नवसरि हार;
शोक धरि रे राणी सुभद्रा. १३४
फरकि फरकि रूंगूं आवि, सुभद्रा अन न भावि;
बडी कोशीशि चहु दिशि बाहि :
"हजी अरजन कां न आवि ? १३५

३०० एक पुत्रनी माय मणीजि, कालि सर्पि खाघ;
अरजन तां जालंघर बाल्या, बालि रणवट बांध्य. १३६
एक आंसि अणआंसि ज मांहि, ते मुझ लागि छोह;
माहरि बालुडि तां रणवट बांधयिउ, हीयहूं न फाटि, लोह. १३७

माहरु मदिमानु, नि वेह पसि सुघु,

कुण कहिसि रणि रुंघिउ ?

३०५ जेणि रुसरीइ अर्जुन तु तेणि धुंसरीइ जृतु. १३८

एक पुत्र छि प्हनि घरि भाई,

तेहन्नं घर सूनुं वालु रणवटि जाइ;

वालानु पिता जु घरि ज होइ,

तु अभवन्ननि रणि न मोरुलि कोई. १३९

थान तणी मुखि आवि घाणि, ते कम समसि राणोरणि ? १४०

सीह तणी अरेणि भणी जि, सोइ किम मुणी जाय ?

३१० माहरि वालुडि तां रणवट बांधड,

राज करे तुं राय !” १४१

“कृष्ण रे वालिधि यमुनाजल छोहीउं,

फोडीउं सपत विखाल,

कंसनां कमल समारथां रे. १४२

हुडि

कंसनां कमल समारथां, नाथियु फालीनाग;

वाल ति वामनिं वामुदेनिं मही भरी त्रिणि पाग, १४३

३१५ वालु हुतासन जग दहि, अधिर नि असमानि;

वालि ते पज्जनि थंभ फाटिउ, नही कहि समान. १४४

वालु ते वीसहर-डंणु, भार करि अरंघ;

वालु दड़लो झोटायियु, यमुना ते दीधी झंष. १४५

वालु ते जलहर वरसणु, नीर भरि नवरंघ;

३२० परघल पाणी, अन्न-निसपति, आम करि अरंघ. १४६

३०४ पपि. ३०५ जेणी रुसरीउ ३०८ थान मुपि पमति ३१० मूनी.

३१२ समारथा ३१३ कम्पना नाथयु ३१४ वामदनिं ३१६ फाटिउ ३१७ अपप.

३१८ झोटायियु युमुना ३१९. नदपड. ३२० अपड.

बालु ते शशिहर उगमि, जे नवि संहि उजास,
बालु ते अतिषण प्राण मँटि, माता ! पुरण आस. १४७

बालु ते दिणयर उगमि, गाला छूटि गाइ;
चाँछर पयपान पामि, साँभलि, भोलि माई ! ” १४८

१२५ सहु मिली मंगल च्यारि गातु : ‘अमर होज्यो बाल;’
मृदंग झालर भेर भुंगल, तबिल ताल कँसाल. १४९

“बालि ते यमुनाजल होहीडं, फोडीडं सपत पिआल;
कंसनां कमल समारथां रे. १५०

पूर्वछायु

बालु कैशरि घनि बसि, ति भग्ना हस्तीनां यूथ त्रासि;

१२० बालु रतन अमूलिक होइ, मात ! ते परमारय जोइ रे. १५१
कैसरि लहुडु गइ घडु, ए दल जवदल विनाण,
लंठ वटाइ सूं करि ? घडूं न क्षत्रप्रमाण. १५२

हूं कैसरि, हूं आगमो, हणिउ गयँदा-माण;
पृथिवी करुं न-शूखी, तु तं-जाय प्रमाण.” १५३

१२५ राय भणि : “भीमडा ! अनधारि,
सभिलो, राजा, सहिदे-विचार;
पाणिग्रहण तणुं परिमाण, बेगि करी उझणुं आणि.” १५४

बालि

भीमसेननि आयस दीधां, खारी तेढाव्या;
राजू काजो रूपू रतनो बेगि करीनि आव्या. १५५

बेगि करी खारी आव्या, राइं दीधां मान;
१४० सारि बागि सहू पहिराव्यां, आग्यां फाफलपान. १५६

पिहिलू तां खारी बोल्यो : “राजा ! तूं अविधारि,
छूटि कनाडी त्रीलि कानि साँढडीडं सिं च्यार. १५७

- रमकझमक ते ठमकि चालि, जिम आसाढी पूर;
जांहरि पग पागाडि परठिउ, देश न थाइ दूर.” १५८
- ३४५ जिम सीचाणू शर न फरि, तिम तिम परठि पाय;
पांच घोस पंचासी जोयण रवि आथमति जाय.” १५९
- बीजु तां रवारी बोलिउ : “ राजा ! वचन सूणैय;
पांच सइ सांढडीउं माहरि, हुंकारी परि सूणैय. १६०
- काली भमहि काला सरवण, मांहि मजीठी वान;
३५० चामडीउनि थांह न छवि, ते किम सहिसइ पानी ?” १६१
- प्रीजो तां रवारी बोलिउ : “ सांभलि राजा ! घात;
छूटि कवाडी त्रिछि कांनि सांढडीउं सिं सात. १६२
- नोलमुंही मांकडी मजीठी, अणिख तणखा कानि;
सास फरुकि जोअण जाइ, जिम बंतोलइ पान.” १६३
- ३५५ बोयो तां रवारी बोलिउ : “ सांभलि राजा ! रलीय,
जे सोल सिं सांढडीउं माहरि, नथी केहनि वलीय. १६४
- पव[न]वेगथी पहिली चालि, जिम बरसालि मेह;
आंखि फरुकि जोअण जाइ, लाइ धरतीनो छेक. १६५
- विठी पानी क्षुर मांडि, मुहराणी मुकराणी;
३६० आज मिं खुरसाणीनी वाडी भेली,
पाछी हुंकारी घरि आणी. १६६
- ते मांहिं अरधी गरढी ते पण टाली, मुकराणी घरि आणी;
ते सांढडीआं ते असवारां, पेट न हालि पाणी.” १६७
- भीमसेजलि आग्यस दीयां : “ सोदडी, सांढि फल्हायो,
पंथ खेडीनि करु प्रीयाणू, जइ वेगि उत्तरा आणो.” १६८

३४५ विहिल ता. ३४५ सर. ३४७ बीजू ३४८ सांढडीउ. हुंकारी. ३५० पानी.
३५३ नोलमुंही मांकडा. ‘नोलमुंही मांकडी मजीठा.’ (देदकृत ‘उत्तरानुं ऊसणु’
—अग्रगट) अणिख तणवा. ३५५ ता ३५८ आंखि. ३६० खुरसाणीनी. हुंकारी.
३६१ मुकराणी. ३६३ साढि. ३६४ गेडीनि. उत्तर.

राम विराडी

- ३६५ सृङ्गं रे लाधूं राणी उत्तरा रे, पहिला पुहुरनी वात रे;
जाणिजे भरथां दीठां सरोवरां रे, जाणूं जागी हूं परभाति रे;
जाणूं अणगलना मेह आवीया रे. १६५

ढोढि

- अणगलना मेह आवीया, नदीए जाज्यां पूर;
जाणूं पांडवां घरि कलह लागु, रणि याज्यां तूर.
३७० आंसि तणि परूकडि, पडि अनेरी माति;
सृङ्गं लाधूं राणी उत्तराह. १७०
जाणूं पहिला पुहुरनी राति रे, भरथां रे-दीठां सरोवरां;
जाणूं हूं बीजा मुहुरनो उलास,
जाणिउ मि निसि भरि मोड्यां अंग रे;
आभ-धरती वेहूं संपुट थया रे,
जाणूं उचाटि छि इंद्र रे. १७१

दूढि

- ३७१ जाणूं इंद्र घणूं उचाट्यो, माहादेव पूछि वात,
पृथवी तां हालकलोल धइ, कांइ उरलि अपघात. १७२
पुरसजनकी वियोग पडीद, प्रीउ नयणे दासि;
अमिवन नि कृष्ण चकसि, सहइ पूरि सारि. १७३
रण पूर त्रैलोक्य होल हयकथा, मिगल मंढि सारसी;
३८० कुरवदल सनाहीआ, ए घाह मेल्हि घसमसी;
सृङ्गं लाधूं राणी उत्तरा. १७४

३६५ पुहुरनी. ३६७ जाणूं ३६८ आवीया ३७० आवीया. ३७२ पुहुरनी.
३७३ पुहुरनी. ३७४ संपुट. ३७५ इंद्र. ३७७ परसजनकी दासि. ३७८ सावि.

जाणूं धीजि पुहुरि सल्हसी, ग्रीजला पुहुरनो विचार;

बाइ ! जाणूं तप नि संजम मिं साध्यां,

जाणूं विठी छं गंगानि तीर रे. १७५

जाणूं मि कोरां वस्त्र पहिरीआं रे, यमुना ते आव्यां पूरि;

३८५ भाग कोइ सूझि नहीं, सांसिउ पडिउं सरीर. १७६

मि धूढतां भरतार समरिउ, जाणूं दीइ आधार;

पडि माथानो गोफणो, तूटि नवसर हार;

सूहणूं लाधूं राणी उत्तरानि. १७७

एतली ग्रीजा पुहुरनि विचार.

३९० चुथा पुहुरनी वात सांभलो, बाइ !

जाणि मिलीउ छइ सहीयर साथ किं,

रंग रयणी रामति रमूं. १७८

रंग रयणी रमूं रामति, मीलीय तेवड-तेवडी;

सहीयरे मोरी बाहि मेहली, उत्तरा कहि अडवडी. १७९

अडवडीनि धरणी डली, कर तणी भागी बूडली;

३९५ सया लाखनी बाह भांजी, थइ रही दिगमूढ [कि]. १८०

बाहि धरी विठी करी, जाणूं चाकि घालि मेदनी;

आकाश अंघर धरणि धूजि, किसि डकिउ छि नागनी. १८१

बहू दूख पीडि, वेणि छूटि, मिलिउ सही[य]र-साथि;

सहणूं लाधूं राणी उत्तरा. १८२

४०० एतलि चोथा पुहुरनी वात रे.

“ जाणूं मिलिडीइ खुलु झाटकिउ रे,

तारा मुहणलडानु पइ विचार रे;

३८२ पुहुरि. पुहुरनो. ३८३ साधया. छ. ३८६ बूढता. ३८८ लाधूं

३८९ पुहुरनि. ३९० पुहुरनी. ३९५ लापनी. ३९८ वृष. ४०० पुहुरनी.

४०१ पुल.

जाणू अह्वातन उत्तरि रे, जाणू उत्तरा !

अह्वातन उत्तरि रे १८३

ताहरि माथ्या उपरि मारी सीवी मिहिलडी,

तूं तां एहना घरनी दासि रे;

तूं बोल्यानु सिउ रे अभ्यास रे,

जावी समरि तूं कहीइं हवि. १८४

४०५ आगि घारी ता तूं उपरि पडि रे,

लगन लखिउं जेणि वार रे;

मेहलूं तूंहनि प्रहार रे, ते बेला तूंहनि वीसरी रे. १८५

मिलडी मन-सिउं मेहलिउ नीसास,

पुरव-कथा ताहरी सांभरी रे.”

“ति ता विरोधिउ माहक ह्यामि रे,

तेणि दूरि अवतरी हूं आम रे;

माहरि पुरव-कथा कहू ते साभलु रे. १८६

४१० राजा फाइतनि घरि कुयारि हुंती, नगर माहिं मुलतान,

तहिं वार वरसनी पोटी थइ, नि भणती महापुराण. १८७

उप्रसेननु कुंयर कहीइ ते ता सकतिउमार,

हरस करि परिणावी तेहनि, ति माहक भरतार. ✓ १८८

हूं देवसभा माहिं रमना जाती, तिहां मिं पासु दालिउ,

४१५ पुण्य रग्री पापि वाधी, ते धुरी मिं हारिउ १८९

हारया गोमट नि गोमटां, हारयां चुरासी चुहुवटां,

हारया अरथ-गरथ-भंडार, वृंची सिहित हारया कोठार.” १९०

“कर्म निवेना कोइ न छूटि, दामि जेगारि आरी,

एक वोल् उत्तरानि कहु, हूं सिहायी विगुइ भावी. १९१

- ४२० आज पुहुरि पाछिलि वीआलि रे, आज उत्तरानि आणुं आवसि रे;
पुहुरि पाछिलि वीआलि कुंअरि, चढावु तुहने मालीइ रे. १९२
आवता परहुणा पिहिला पेखसि रे, दैव न दीजि वाइ ! दोस;
विहिना लख्या नवि छूटीइ रे, आगि न छुटुं कोई रे. १९३
कायर हइयां नवि कीजीइ रे, सुहुणुं दुसमननां घरिवारि;
४२५ सुहुणुं विरीनां घरिवारि, जे संग्राम हुइ नर-भांजणु. १९४

दुडि

संग्रामि हुइ नर-भांजणु, जे रूंचिउ मेलिह सामि;
वाचि फाचि न चूकणु, विसवास केरि ठामि; १९५
जे अभ्यंतर-सूं मित्र मांडि, मांदि राखि जालि;
परणी न-दोसी नारी मेलिह, सुहुणूं पड्यो तेहनि कपालि;

४३० जे संग्रामि हुइ नर-भांजणु." १९६

सांडि रातडी चोल मजीठी, नेउरनु श्रमकार;
माणिक मोती हीर प्रवालां, पडवु कीधु सणगार. १९७
तिहारि सांडडीना आथर भीडीआ, तिहारिं परठया पल्हाणे पाइ रे;
नेत्र वी रढीयालां राइं बाधीयां रे, रुडी बांधि छि घूघरवालि;
४३५ पाए ते टोडर झूलसं रे. १९८

दूडि

पाए ति टोडर झूलरां, परठयां परभाति.
वैराट भजी चलाबिया, आवस दीधां राइं;
परभोमि केरी शीम चांपी, वही गया तिणि ठाइ, १९९
सांडिना आथर भिडिया, तु परठया पलाणडे पाय;

४४० सांडिना आथर भीडिया. २००

४२० अणू. आत्रामि ४२२ पेखसि. ४२३ लख्या. ४२५ सुहुणुं. विरीनां.
संग्राम. ४२८ राणि. ४२९ पड्यो ४३३ सांडडीना. ४३४ बाधीया. रुडी
४३६ परठया. ४३७ चलाबिया.

दूढ़ि ।

कुशल राजा युधिष्ठिर ? नि कुशल कृता मात रे ?

४६५ भीम नि नकुल सहिदे कुशल्या ? कुशल अरजन तात रे ? २११

कुशल राणी द्रुपदी जेहना शासिआ छि सूर ? "

" कुशल सुभद्रा सहित कूंअर, विघन जायो दूरि;

कुशल कुटंय पांडवा. २१२

तिहां तु मांडिउ छि सोवन पाट नू;

४७० मोतीनो चोक पूराधीइं, तेहनि लूण उत्तारि छि माय रे;

अभिघन रणवट बांधियो रे. " २१३

दूढ़ि

अभिघन रणवट बांधीउ, इसु सुणिउ विचार;

माथा खसिउं पांगरण, हाथि-थिउ पडियो भंगार. २१४

, मृगछा पामी राणी सुदर्शना, तिहारिं बांहि धरी बइठी करइ;

४७५ बली बली बहअर लागि पाय, पाय लागइ रे पंथी परहूणा. २१५

करि राणीनि जुहार, पथी संदेशा पाठव्या,

" अहमे मोकालया छू रे राय, हस्तनापुरना परहूणा " २१६

दूढ़ि

" धरमनंदन राय उभा एह असंभ[व] बात;

भीम नइ नकुल[ल] सहिदे बरांत्या, बालिक रणवट बांध ? २१७

४८० पांच पुत्र पंडुरायना, कूंयर बालि वेस;

बालि वेसि रणवट बांधीउ, राजा । तु जमर रहेसि ? २१८

४६४ कुशल कुशल ४६५ नकुल. कुशल्या कुशल ४६६ कुशल. शासिआ.
 ४६७ कुशल सुभद्रा कुशल कुंडन पांडवा ४६८ सोवन. ४७० छि राय. ४७१ रणवट.
 बाघयो. ४७२ इसु. ४७३ पमिउ. पडयो. ४७४ सुदर्शना. ४७५ परयो.
 ४७७ मोकालया ४७८ उभा. ४८० पुत्र.

कुंयरी आवासथी उतरि, रवि नि आधमति सूरि;
दीठां मांढडीउंनां हल्लर, उन्नराइ पुरुहुणा उल्ल्या. २०१

छुडि

उत्तराइ पुरुहुणा उल्ल्या, उल्लट अंगि न माइ;
चंद्रबदन होइसि, ते प्रीउ प्रेम सुहाइ. २०२

४४५ गहिगही नि गुलियां उतरि, दलकती मेहिह बाह;
सहीअर तमनि वीनवि, चाइ ! चंद्र गलसि राहि. २०३

सीथा ज सीदरे भरथा, माहिं केसर कपूर;
कुंअरि आवासिथी उतरि, रवि नि आधमति सूरि. २०४

४५० “प्रोलि रे आठ्ठा पंधी परहुणा, प्रोलीया ! प्रोलि उवाडि रे;
जई ताहरा राजनि जाण दि, रा विराट सतु जाणि.” २०५

ताहरि प्रोलि परठी दल आवियां रे, सांठिनी संख न पार;
साय मरीखे माथि मोलीयां, सज पिहिरणि राता सार:
कोटिं खल्लकि घूषरा. २०६

रानि विगटि पूछावियुं : “तुम्हारां कुण भूमि ? कुण ठाम ?

४५५ कुण किहांथी तुम्हे आविया ? कुहु तुमारां नाम.” २०७

“अम्हे मोकल्या छं राइ, उत्तरानि आणि आविया.”

प्रोलीय प्रोलि उगडी. प्रोलीइ दीधां मान;
माहि ज मेहल्या परहुणा, आवियां फोपलपान. २०८

“केहि देसिथी आविया ? नि कयण तुम्हचउ ठाइ ?”

४६० आजुना अरेली परहुणा तिहनि, सिधि पूछइ विराटनु राय;
आजुना अरेली परहुणा. २०९

राणी सुदर्शना दीधलो भंगार रे, अंढोपण सहनि मानिं हवा;
तेहनि सिधि पूछि कुंअरीनी माय रे, “कुशल कुटंब पांढवा ? २१०

४४० उल्ल्या. ४४३ उल्ल्या. ४४५ गुलियां. ४५१ आवियां. सय.

४५२ मरीये. ४५३ पछकि. ४५४ पूछावियुं. कुण. ४५५ आविया. ४५७ मान.

४५८ आविया. ४५९ आविया. ४६३ कुशल कुटंब.

दूढ़ि

कुशल राजा युधिष्ठिर ? नि कुशल कृता मात रे ?

४६५ भीम नि नकुल सहिदे कुशल्या ? कुशल अरजन तात रे ? २११

कुशल राणी द्रुपदी जेहना शाखिआ छि सूर ? "

"कुशल सुभद्रा सहित कूंअर, विचन जायो दूरि;

कुशल कुटंब पांट्या. २१२

तिहां तु मांडिउ छि सोवन पाट तू;

४७० मोतीनो चोक पूराथीइ, तेहनि लूण उतारि छि माय रे;

अभिवन रणवट बांधियो रे. " २१३

दूढ़ि

अभिवन रणवट बांधीउ, इसु सृणिउ विचार;

माथा खसिउं पांगरण, हाथि-थिउ पडियो भंगार. २१४

मूरछा पामी राणी सुदर्शना, तिहारि बांहि धरी बइठी करइ;

४७५ बली बली बहुर लागि पाय, पाय लागइ रे पंथी परहूणा. २१५

करि राणीनि जुहार, पथी संदेशा पाठ्या,

"अहमे मोकालया छूं रे राय, हस्तनापुरना परहूणा " २१६

दूढ़ि

"धरमनंदन राय उभा एह असंभ[व] बात;

भीम नइ नकु[ल] सहिदे वरांस्या, बालिक रणवट बांध ? २१७

४८० पांच पुत्र पंडुरायना, कूंयर बालि वेस;

बालि वेसि रणवट बांधीउ, राजा ! तुं अमर रहेसि ? २१८

४६४ कुशल कुशल ४६५ नकुल. कुशल्या कुशल ४६६ कृता. शाखिआ-
 ४६७ कुशल सुभद्रा कुशल कुटुंब पांट्या. ४६८ सोवन ४७० छि राय. ४७१ रणवट.
 बांधियो ४७२ इसु. ४७३ पतित पडियो. ४७४ सुदर्शना. ४७५ परतो.
 ४७७ मोषल्या ४७८ उभा. ४८० पून.

ચાલિ વેસિ રણવટ થાધિયો રે, રાજા ! છોરુડા તે આપિ છિ છેદ,
છોરૂનિ છેદ તે નાપીડં, છોરુડા આસ નરાસ ૨૧૯

૪૮૫ દ્રોણની તે દષ્ટિં ચઢ્યાં, રઢદહ[ડ] ફેલાદા,
કલિયુગ આવિત્ત દુકટો, રાના જીવજ્યો ત્રિણિ પચાસ !
કલિયુગ ૦" ૨૨૦

"તૂમનિ પાય લાગી પરણામ, માહરી વીનતડી અવધારનિ,
ઝપ મેલ્લીનિ જાડં છ માસ,
કરુ માહરી કુચરીનિ સામરીડં રે" ૨૨૧

" ધાહ ! ચાલીનિ મ કહિસો કહિણ રે,
અઢ્મનિ ઢાહાહુ હસતનાપુર ડગસિ રે. " ૨૨૨

૪૯૦ દીવાનિ ડજૂઆલિ પ્રોયુ હાર, સહી સમાળી મિલી સામડી,
સહ કરવાનિ છાગુ વિચાર " મોટાસુ ન ચૂહરીડ ૨૨૩
સમ જાતિ અતિ સાર રે, કિણિય કવેણ તેહનિ કહીડ રે,
પરિ નિ જાળી ઇહવા પાહવા, રાજા-સત્તાન વેરી સારિ રે,
અજાળ્યાસુ જે નાતડ ૨૨૪

હુદિ

૪૯૫ અજાળ્યા પલ વાહ શ્વાધા, જાન છામિ જાહ,
આપ-મતિ ચાલિયો, ઘાસિડ ધિરાટનો રાહ ૨૨૫
હસુ વીવાહ જહીડ વીધુ, નુ હુતુ વીડ લાગ,
એ અવોપા માહિ ઘટી મગસિ, વિર્હિચતા એ ભાગ. ૨૨૬
ધિરાટ કહિડ ન માનિયુ, અહી મગા આઘ્યા લાર,
૫૦૦ પરિ [ન] જાળી ઇહ પાહવા, રાના સત્તાન વેરી સાર,
અજાળ્યાસુ જે નાતડ " ૨૨૭

૪૮૨ થાધ્યો છોરડાં ૪૮૪ પદ્મ ૪૮૫ કલિયુગ જીવ્યો કલિયુગ
૪૮૬ પરણામ ૪૮૯ ઢાહાહુ હમતનાપૂર ૪૯૦ પ્રોયુ સામડી ૪૯૩ ઇહવી
સાપિ ૪૯૪ નાતડ ૪૯૫ પાધાં ૪૯૬ ચાલ્યો ૪૯૭ હુતુ ૪૯૯ માનયુ
છાપ ૫૦૦ સત્તાન સાપ

“राणी सुदर्शना ! म बोले आल, कलंक नथी एहूं पांडिवां; —
 निरमल युधिष्ठिर राय रे, निरमल कृता महासती;
 अरजनि कीधूं छे राधावेध, सरगिं छि तेहना साखिया. २२८

द्विटि

५०५ ‘सरगिं छि तेहना साखिया, जाणि ति अर्जन वात;
 भीम नि नकुल सहूअ जाणि, सहिदे जंपि काल;
 कलंक नथी एहूं पांडिवां, राणी सुदर्शना ! म बोले आल.” २२९
 “कलंक नथी एहू पांडिवा, पंथीडा ! अमे बलतां बोलीई;
 अमारु जु कर आव्यो छि हेठि, सूर बिना जिम मेदनी. २३०

द्विटि

५१० मेदनी बली सूर बंलि, अंव वेही आस ?
 कनक-कूपा दधि भरिया, बाली न हूइ छासि. २३१
 पोताना पुत्र न हुइ दबला, लोक बोलि आल;
 भड भीम सरीरा जमल उभा, मुहुटबंधो बाल. २३२
 मि अरथ-धन कर होडि हारी, बोलवा ना ठाय;
 ५१५ केहनि उलंभा मोकलूं, जु बरांसिउ छि राय ? २३३
 जो धणीनि धण नही वालूं, कां चोर दूरि पेट ?
 पंथीडा ! अम्हे बलतां बोलीई,
 अम्हारु जु कर आविउ छि हेठि. २३४

आजं कहु, किमु दिणयर उगसि ?

थासि न्हे रंति कंइ उजास ?

माहरा कल्पांत रे हइइ सारियां. २३५

५०१ नातरा. ५०२ सुदर्शना. ५०३ युधिष्ठिर. ५०४ साधिया. ५०५ साधिया.
 ५०६ नरु. ५०८ सुदर्शना. ५०९ जू. ५११ बाली. ५१२ पून. ५१३ सरीपा.
 मूहुटबंधो. ५१५ जू. ५१६ दूषि. ५१७ जू. ५१८ किमु. पडि. ५१९ हइ. सरयां.

दूडि

५२० कल्पांत रे हइ सारन्नां, माहरां वंठां ज सपलां काज;”
सो सुग्गि पूछ्वा परहणा, उत्तराई भूकी लाज : २३६

“माहरा हैया-भीतरि दव दाझि,
अंग माहरुं किम उत्तसइ ?

पुहुवि ज अंधारुं थयउं आज,
कहु कि दिसिउ दिणयर उगसि ? २३७

आइ ! मिं पारवती नवि पूजियां,
न पूज्यां गंग गवरि चेहु माय;

५२५ घर न पूज्यां सगुग्ग्यां, आइ !
मि अतिय न दीधां मान. २३८

विधोगनि विपर न पूजिया,
मि तु मात विछोहिआं वाल कि ?
केहां नगर परजालियां ? मि तुं ब्रामण मेल्हिया घाय ? २३९
मावडी ! हस्तनापरि मोरुद्धं, बेगि म लाउ घारं;
माता कुंतानई करुं जई जहार,
हडंगानि कनं नमो नमो. २४०

५२० साख सुभद्रानि लागिमूं पाय,
चरण बंदिस राणी दूपदीनां रे;
सुभद्रानि लागिमूं पाय. २४१

दूडि

चरण बंदिसु दूपदीनां, सुभद्रा लागिं पाय;
धरमनंदन सुग्गि दीठि पाष माहरां जाइ २४२

५२० हउ. साया ५२१ सुग्गि. ५२२ पुहुवि. थयउ. ५२४ पूजिया. ५२५ घर
नि. मि अतीष. ५२६ पूछ्वा. वू ५२७ परजालियां. ५२० सुभद्रानि लागिमूं.
सुभद्रानि. ५२१ सुग्गि.

मावडि ! हस्तिनापुर मोरुलो वेगि, म लाउ वार.”

५३५ “कोड न पुहुतु एह कुंअरीनु,

आन्वां आन्वां आणिनि संसारि.” २४३

निरास थइ राणी, “उत्तरा,

एणी कुंअरी तूं कांड न माणियूं;

पांडवा धरि नारि कुंअरि, तूं कुलि कां अवतार ? २४४

ताहरो कांड कीधो रे विवाह ?

तूं सरप-डस न थ्यू सुंदरी रे ?

जाहरि सहीअ समानी जासि सासरि,

तहारि जोइसि तेहना कोड रे. २४५

५४० जेणि कुंअरि तूं कांड न माणियो,

तेहना पांजर माहि पलेवणूं रे;

जेहनि धरि भाजि अणगाल,

तेहना सामि विना सूनो संसार. २४६

अथला दिन किम नीगमइ रे ?

तेहनि चडइ ते आल-अपवाद,

वूटइ गणि शर सांधीइ रे,

जिम सूकि सरोवर हांस रे. २४७

मेघ विना जिम मेदनी, चंद्र विहणी राति,

५४५ हरण विनां जिम हरणली,

ते तां क्षूरि छि दीह नि राति; २४८

कंथ विना तिम कामनी, तिहानां दूर न जाणि कोइ;

फि चाइ ! मनि विमासी जोइ,

कि वूटइ गणि शर सांधीइ ? २४९

५३५ पुहुतु. कुंअरीनु. ५३६ माणयू ५३७ थ्यू. ५३८ सुंदरी.

५४० जेणि. माणयो. ५४६ तिहाना दूषण.

झुटि

- झुटि गणि जे शर सांघीइ, ते जाइ केती दूरि ?
मेदनी किम आस मंडि, जु पुहवि नृगि सूर ? २५०
- ५५० आकाशि अंबर गडगडि, कोए शिर वंछि बीज ?
बहु दुख राणी उत्तरा, एकोइ अरथ न सीझ. २५१
- एहनी बात ज सांभली, माहारा का न फाटि छर ?
झुटि गणि शर सांघीइ, ते जाइ केती दूरि ?
“झुटि रे गणि शर सांघीई ?” २५२
- ५५५ सुदर्शना राणी एणी परि बोल्हः “सरवो-सरनि तेडावो;
नगर भाहि अपणा राया खेडु, सजाइ सरव मंडावो. २५३
- पुरासार्णीनी कोरडी आगो, भांगर नि सिं साव;
फउ चीनि फंदोइ तेहो, दोला-सांकल बार. २५४
- राती भाती अटकी मटकी, लौमाणी पीसाणी,
५६० ते सांढडीआं भली बपानू, सोहि राजदुआरि. २५५
- धन ते राजा, धन ते पुरहणा, धन ते ताहरं गाम,
धन नयर जे ताहरी सावि, धन ते ताहरं नाम.” ✓ २५६
- “सरख भाणा छि पण पूरा,” इणि परि बोल्या राय.
“हरण-ररी उरणाओ भलीउ, पासा उपरि पाय. २५७
- ५६५ पहिलि भवि तां चंपकराजा, अभिवन मोरो भाइ;
तेणि भवि सारुणी, आस-बिल्वी जाइ. २५८
- वीजि भवि हूं मालिणि हुंती, अमियन मृग पलंतु;
वालि वेन्ने वेणि ज घांसी, नांदि मोहिब रहितु. २५९

वेहू जणि रूप तडोतड जाणी, राजकूंयरी रटि लागी;

५७० राजधाममां मालि तेढिउ, राइ कुंमरी मागी. २६०

मि कहूं: 'मृग पुरुष नि वीजा भाइ,'

असी प्रतिन्या लीधी;

राजकुंयर तां मृगलु मारिउ, मि कूइ शॉप ज दीधी. २६१

ग्रीजि भवि हूं गणिका हूंती, मोहजाल तां बांधिउं,
अभियन-सरिसो संग करीनि नव कोडि द्रव खाधूं. २६२

५७५ चोथइ भव अमे रत्ती हूंतां, कासी कांचि गयां'तां;
कासी कांचि जई करीनि रट मास अमे रहिआं'तां. २६३

रट मासि तां रही करीनि दासी दानि दीधी;
एडग काढीनि विप्र ज मारिउ, तिहांथी पाछी लीधी. ✓ २६४

आस-बिळंधो विप्र ज मारिउ, धरि वीछोही नारि;
५८० फीर्धा कृत्य ज कोइ न छूटि, जाणि सहू संसारि. ✓ २६५
उमी उमी मावडी रोइ,

मृहान पाप लागीं पेला भव तणां. २६६

पांचमि भवि एहनि माइ कलंकी, जु कर आविउ हेठि;
कृष्णजीसूं विर करीनि आवीउ छि विहिननि पेटि. २६७

देव-दातां-सेव न कीधी, एकि वास वसंता;

५८५ एक कोटाकोटि पूजा रचंता, एक माथि भार वहंता. २६८

एक नि तां एके दुभर, एरु कोटिधज;

ए राज हूतु हूं ज पामो, जो पूज्या हूइ द्विज. २६९

आगि वाचि वांधा देव नारायण, गर्भवास तां लाधूं;

सोल सहस्र-सूं नारद ऋषेश्वर देवि वाचा वांधूं. २७०

५७३ मृगल ५७३ गणिमा. वाघउ. ५७४ पाघू ५७५ पत्ती. ५७६ पट.
५७७ पट. ५७८ पडग. ५७९ विळंधो. ५८४ देवदत्ता ५८८ वाधा. लाधूं.
५८९ वाधू

- ५९० भसमांगदनि ईश्वर तूठा, लाजई बाचा सार्धी;
गरडा बड बडेरानी लाजिं बालि रणवट बांवी. २७१
- केहि लाज जे पाणा केरी, जिणि तारि न तराइ ?
केहि लाज जे घानां केरी, जेणि साधि मरीइ ? २७२
- केहि लाज जे पुरूप ज केरी, अनूझ्या आरणि पिसि ?
५९५ केहि लाज जे अखी केरी, पुरूप मूआ केडि विसि ? २७३
- तेरोतरु छमछर सुणीइ, जे जाइ जगीस,
भाग्या मेह भात्रि-सूं घरसि, लणीइ बार इक्कीस. २७४
- तहीई बि-बांह-पुरूप हुंता, बार भीसां बूळ,
बाप पीतरीआ जेहना हुआ, बेदि कहीई बूलि. २७५
- ६०० तालवेदि अरजनिं जीतूं, करीर मीमि भागु,
ए तेइ ज बाडा केर बाछइ, छटी त्राटणी लागु. २७६
- दानि शूझतां पिहिला मूणीइ, अरजन बाली गाइ;
अनिक पवाटा मीमि कीधा, दखण गोघर राय. २७७
- बाइ ! मिं पांडव मोटा^१ सुणिआ, ईश्वरनो अवतार;
६०५ नामि लीघि पातक जाइ, सरिसा देव मुरारि. ” २७८
- ताहरि कूंअरी आनासिथी उतरि रे,
दलच्छी मेल्हि बाइ रे,
मीमर राठे लोबने, तेहनो चीतराना जेहबो छि लंक. २७९
- चिट्ट करि बीडां उमारियां, बीडां मरियां कपूरि;
तेहनी भमुहि भमरा रणझणि, गुगि टमु सर. २८०
- ६१० हार दोरि पश्य झलकि, चूडि ज मणिमाणिक;
कूंअरि आवासिथी उतरि, तेहनो चितगना जेहबो छि लंक. २८१

५९२ पाणाकेरी बज तारा जे तरी: ' किमी लाज ते पग्या केरी जिणि तारि तराइ '—देवदत्त^१ दत्ताराम दत्तगु. ५९८ बि बिबाह पुरूप १०४ संवत्-
६०८ बिहू दशरथा ६०९ सुवि दम्पू.

तेहनी कुंअरि वीराजीनि विनवि :

“वीरा ! रखे उठो हृड सिंगार कि,

घरि जाइइ हूं पांढिवां;

एहवां घेहइ तडोयडि राज, गलि करि रखे काछडा. २८२

दूढि

६१५. मिली ते करेसि काछडा, काछडि लागि लाज.”

घोलइ प्रधान इम वीनवि :

“ताहरि बिरसि वि लास. २८३

त्रिणि लासनुं कुंपू जइयो, च्यार लासनो हार;

मिं नयलसु शृंगार करयो, बीजा न जाणूं पार. २८४

वि लास लागां तहारइ बिरसि.”

तेहनो वीर आससिथी ऊतरि;

२२० करि नयरमां परवेदा, घर नि पूछि दोसी तणां : २८५

“दोसी रणघा ! हाट ऊचाटि, काडि सेलां सावटू.”

उत्तरा मेस्तिह रे नीसास, “मावडी ! केही कमति उपनी ? २८६

प्रथम लीधूं सेलानूं नाम, ए वयणमां धणूं रे बिराम;

तेहनी जीभि दहाडु फालो नाग,

जेणि जीभि सेलां पिहिलां उचर्यां.” २८७

६१५ “दोसी रणघा ! हाट उचाछि, काडि साडी सावटू,

काडि न साडी सावटू, काडि पीतांवर चीर;

उत्तरा चालइ सामरि, आगलि उभो छि वीर. २८८

पांढवां घरि बलह लागो, कूणि घालु झाप;

उत्तरा चालि सासरि, ए तु पेला भयर्ना पाप.” २८९

६३० उत्तरा कहि : “चालूं हूं जी सासरि,

वारु रि विधिनां चीर;

आणज्यो सारा मांहि सार ”

आणीनि कुंयारि आगलि धरथां. २९०

दीवानिं आणि पासि दूकडि, सहू जोवा लागो साध;

फाली फोरिं चीर परगड्यां,

ए तु पहिरि ति विधवा नारि. २९१

ताहारिं उत्तरा मेलिह निसबास,

तिहां रणघू ते उत्तमि वंधि बांधियो,

६३५ रणचानिं पडि वि घाय, संचरी सहीयर मणी सांघरथां. २९२

“मोटा-सिउं सिउ विवहार ?

मोटा-सिउं स्यां सहीपणां ?

एयडो कीधउ सिउ अन्याय,

माहरु दादुजी उत्तमि वंधि बांधीउ ?

फूणि न बांधी माहरी माय !

जेणि पिहिलां सेलां आवी उचरथां ? ” २९३

मनभंग चीर राणी पिहिरथां,

मिलडीइ जाणीउं पासि कूड;

६४० कनकर्यभि भुअंगम चडि,

एहवी हवकि छिं राणीनी वेणि. २९४

दाडिमु-कुली दंतडा, दंतडी वत्रीस फूदडी;

घरसालइ वली बीज झगकि, इसी दीसि जीमडी. २९५

हार शेरिं पद्म झडकि, करि सलकि चूडी,

मनभंग चीर राणी पिहिरथूं,

तिहारिं मिलडीइ ते जाणूं कूड;

६४५ कनकर्यभि भुअंगम चडि. २९६

६३९ आणयो. ६३४ बांयो. ६३९ रिंया. ६४१ दाडिम वली ६४३ पलकि.

कूंअरिनि अंगि उगटि करु,

चूआ नि चंदन लाउ अंगि रे;

विधिविधिनां वारु छांटणां, चूआ ज चंदन छांटणां. २९७

गुलाल बहुलि रंगि,

पत्तलि नि पानडी लोबान सरसा गंधि;

जाइ जाची, आणो साची कस्तूरी बणाबंध;

६५० कूंअरिनि अंगि रे उगटि करु. २९८

उत्तरकूंअर इणि परि बोल्या :

“रवारी ! भोजन कीजि;

सतिरि पाक सालणां नीपायां,

विधोगति अन्न ज दीजि. २९९

आप्यां पोतियां नइं मर्जन कीधां, मस्तक घाल्यां तेल;

रवारी नावानि उठ्या, उन्हां पाणी मेलि. ३००

६५५ नाही करी देहरासरि पुहुता, राइं दीधां मान;

रवारी इणि परि बोल्या : “गंगोदक सनान.” ३०१

दिहरासरथा रा-अंगणि आल्या, अबला गाइ गीत;

चाउरि चाकला विसणि मेहला, रुडी राजनी रीति. ३०२

माणिक मोती हीर प्रवालां, विसणि मे'लां पाट;

६६० धालि चलाणां नि डायरियां, यादवेगिरिनो घाट. ३०३

खीर खांड मांडा मोदिक, मांदि प्रीस्थां प[क]वान;

रवारी तेडि जमवा उठ्या, सरसा उठ्या राजान. ३०४

उसी घाटी खलहल घीइं, वेसणीइ खांड ज प्रीसि,

थाली मांदि वज्रीस चलाणी, रतनजडित ते दीसि. ३०५

६६५ सारां सिरिफल लवंग सोपारी, कूंपा भरचा कपूर;

चाल्यानि सजाइ कीजि, काजल नि सिंदूर. ३०६

६४७ वाढ. ६४८ सरपा. ६५१ बोल्यां. ६५३ पोतीया. ६५५ पुहुता. ६५८ रुडी.

६५९ प्रवाला. ६६० यादवेगिरिनो. ६६१ खीर खांड. ६६३ खलहल. पाडज.

रातडिया वि घडिया दोइ, :

कि चाल्युं माहरी वालीनुं उझणुं रे;

हइडलि पांय ज होइ, बावनाचंदन छांटणां. ३०७

बावनाचंदन छांटणां, सूकड-भरिआं गात्र;

६५० उत्तरा चालि सासरि, आगलि नाचि पात्र. ३०८

सांढिउंना आथर मीडिया, परछ्या पलाणे पाय;

नलाडिं मोती झलहलिं, बीजणें बीजि वाय. ३०९

तेहनी मावडी लि ते उआरणां,

तेहनी बिहिनड दीइ आसीस. ३१०

सही समाणी मुखि वूझवि: "वेगि म लाउ बार."

६५५ उत्तर-कूंअर इम बीनवइ: 'कहिज्यो पांडव्यां जुहार. ३११

फूणिं मोटा धोल धोलिया, कोइ म करसिउ रीस."

तेहनी मावडी लि ते उआरणां,

तेहनी बिहिनड दीइ आसीस. सही० ३१२

सूकि काठि लवि वायसडो, आडो उतरिउ भुअंग रे;

जिमणि अंगि छीक ग्राटकू,

ढगळं भरया न देइ [रंग]. ३१३

६६० विधवा नारी साहमी मलइ, एह्या अटल कर्मना लेख;

तेल तावोगल साहमा मल्या, पांगला करि तीर;

दास धूणि कूंअरिनो बीर, सूकि काठि लवि वायसडो. ३१४

झुडि

सूकि रे काठिं वायसडो, धोलि तिविर सादि;

भोकलइ केशिं स्वता रागलि आवि रादि. ३१५

६६५ गहिरनी ते' सेणि पृटि, एक पाडि रीर;

अपुत्रिड जिं चरहीणो, राहु मिलिउ तिणि तीर. ३१६

६६७ घडीया. ६६८ पाप अ. ६६९ सूकड भरीआ. ६७४ मुखि. ६७५

कहिज्यो. जुहार. ६७६ बोलया. ६७८ उत्तरीउ भूअंग. ६८० लेख. ६८५ कूटि.

६८६ अपुत्रिउ. चरहीणो. राहु.

अदाता निं वली कायर, यति पावइ साथि;
मल्ल दीठा रुंवता रे, सूतार करवत हाथ.

३१७

६९० भीनी ज पोति मिलिउ भरहु, पाघडी नचि बंध;
लंपट नि वली लोभिउ, इंधणा-भारी कंध.

३१८

मंजारी आडी उत्तरि, निं चीर बलगि वाडि;
विहिना लख्या नचि छुटीइं अक्षर लखिआ नलाडि.

सकि काठि लवि वायसडो.

३१९

६९५ सोलसि सांढडी सरखी चालइ, एक न आघीपाछी;
समलीनी परि पांस ज मांडी, एक न उंचीनीची.

३२०

च्यार देश परघलमां मेहला, च्यारि ज बासा बुल्या;
अर्धपंथ तां जिहारि आव्यां, कुंयरीनि चीर संभारयां.

३२१

मिलडी प्रति कुंअरी वीनवि : “चीर संभालो रवारी,
त्रिणि लाख जेणि कूपि बिठा, ते मेहलिउ वीसारी.”

३२२

७०० वायुवेग तां जेहयो कहीइ तेहयो करहु टालि;
काजलना कुंपानिं काजि दामण छोडी वालि.

३२३

वायुवेग तां जेहयो कहीइ तेहथी अधिकु चालि;
तेहनी चाल्यानी संख्या न लाभि,

ऊडतां साविज झालि.

३२४

गुरि बिठो राजा जोइ, दीसि करहु पलंतु,
७०५ राजा ऊठी साहमा आव्या, रवारी पूछंत

३२५

उत्तर-कुंयर इणि परि धोल्या :

“सांढ न्यत्र ? कहु, रपरि.”

“त्रिणि लाख जेणि कूपि बिठा, ते मेहलिउ वीसारी.”

३२६

६९० लोमीउ. ६९२ लप्या लपीआ. ६९४ सरपो. ६९५ पाप ज ६९६ लाप.

७०० वायोवेग. कच्छरहु. ७०१ दामण. वालिउ. ७०२ वायुवेग. ७०३ सप्या.

७०४ गुरि. ७०६ बहू. ७०७ लाप

મંદિર મીતરિ રાજા પુતુતા, કુંપુ માગી લીધા;
ગા દોહંતા ધાર જ લાગી વેઢિ આવીન્દીધાં.

૩૨૭

૭૧૦ કાંધ જ નામી રવારી રમો, વાસણ કરું પસાય;

“સું કહી તુમે કુંપુ માર્ગાં ?

મું પૂછિત તુમનિ રાય ?” ૩૨૮

“કુશલ માહરિ કુંયરિ નિ કુશલ સઘલો સાથ ?”

રવારી રૂણિ પરિ ઘોલ્યા : “રમ પૂછિતં તાહરિ તાતિ.” ૩૨૯

“પાંડવિ ઘનવાસિ આવીનિ ણ કારજ તાં કીધું;

૭૧૫ કીચક માહરા ભાડ મારીનિ, ણ પૂરું તાં લીધું.” ૩૩૦

મુદર્શના સંદેશા મેહલ્યા, કુંયરી ધેરી માત,

“સામી તાહરુ રણ માંદિ રહિ તુ તું મ મેલિ સાધ.” ૩૩૧

પાંચ વેઢ રવારી આલ્યા, કરહા લૂણ ઉતારું;

“તુમનિ પાંચ ગામ પસાઈ આપું,

જો કરિ વિસુ માહરં.” ૩૩૨

૭૨૦ ઘડી ઉપરિ ઘડિઆલાં વાજિ,

કહું ? કેહી પરિ કીજિ ?

માહરિ દીયઢિ પાંચ જ હૂડ તુ સાસરવેઢિ મલીજિ.” ૩૩૩

ગામ ગઢ ગોવાલ જ દીસિ વેગિ કરીનિ આવ્યા;

પ્રહિ વિહસી, નિ દિળયર ડગિડ,

સોલસિ સાંઢિ સફારયા. ૩૩૪

સોલ સિળગાર કુંયરી પિહિરિ, નયણે કાજલ સારિ,

૭૨૧ જાહરિ સીમ હાં સાંઢિ ફાંકી, આઢી પટોલી વાલિ. ૩૩૫

“આજનો ઘોર અતિ ધૂંધલ,

જાણે ડગિડ આથમણો સૂર;

कामनी-किरण इम झलहलि,

आव्या आव्या आणंद करिसि.

आवो माहरा बालानूं उझणूं, नवनवा नेह धरेसिं.” ३३६

सुभद्रा दीइ रे वधामणा, वहुअर सघलीनि पाए प्रणमती.

७३० अतिघण दीइ आसीस, कुलवंती एहवी कामनी. ३३७

दूढि

“अभिवन नि उत्तरा बिहू सरीया सार,

देअल कविजन उचरि” “जोडी रची निरतार.”

अभिवन नि उत्तरा० ३३८

कूरवराइ इम कहाविउ

“साहमा कोइ आनो शूर-सुभट सधीर!

धरमदूआर जाउ नीसरी.” ३३९

७३५ अभिवन रणवट साचरथा रे, मिलिउ भीम सपाइउ साथ,

माता कूंतानि लागो पाय, असंजवध बाधी राखडी ३४०

“तुहनि सुभट! न बाजि घाय, करि रहिसि जिहा राखडी,

ताहरी राखडी भीमढानि बांधी, जेणि कुचेरु दैत्य संहारिउ ३४१

ताहरी राखडी सहिदेनि बांधी, जेणि जगति राजा जीत्यो.

७४० माहरो अभिवन नानहडो बाल,

सुं जाणि एह जुध तणी चाल?

माहरो बालुडो रण मोकलो रे? ३४२

आज धरि नथी एहनो तात,”

मनिसू विमामि कूंतामात,

“माहरा कालानि रण मोकलो?” ३४३

७३७ कूणिना किरण ७२९ वधामणा ७३० कुलवंती ७३१ सरीया

७३४ सुभट ७३५ सपाइउ ७३६ अपत्र वध राखडी. ७३७ सुभट राखडी.

७३८ राखडी कुचेरु ७३९ राखडी ७४१ माहरा.

अभियन पोलिट्टेह परिवरथा,

साहमा आच्या उत्तराकुमारी कि.

७४. नयणे ते लागां निरसरा सनमुख रही नर नि नारि. ३४४

पिहिलो ते उत्तराण पूछिउ : “कृण सुभट सिणगार ?

चंद्र-सरुपि निति नवो” अभयनन पोलिट्टेह परिवरथा ३४५

साहमां आच्यां उत्तराकुमारी कि,

भेटडी मिल्या भरतारमूं.

जिहारि हूइ रणवट चादि, तिणि समि पुन उपनो. ३४६

७५. राजा परिचित्त गर्भवास, भगत तेवा कूटउ धरथा.

भेटडी मिल्या भरतारमूं, नि मन माहि आणंद;

नयणे ज जिहारि निरसिउ, पूत्यम केर चंद्र. ३४७

कथणी एतली सू कथूं ? एतलां वानां कीधां गोविंद ?

भेटियी मिल्या भरतारसूं. ३४८

७५. एहनां करनां छोटवि मीढल, गोशज-आचार कगावीइ;

तिहां सही समाणी मिली सामटी, हुय हुय हासविनोद. ३४९

मुरारि मनि विमासीउं, मनिमूं घरीनि क्रोध;

चडचड चाठी, माहि आविआ : ३५०

“अस्त्रीनो भूसो जो करि, अस्त्री थकी राणो रावण मरि;

७६. अस्त्री थिक्कु आगि मराणो हुण ?

आगि मराणो वानर वाल,

अस्त्रीइं राम पडिउ पंपालि.” ३५१

एह्यां वचन मामानां सूर्णी, दाणव लठीउ मामा भणी;

जिमणि हाथि कटारि लेइ, छेहडा वाडथा उभा थइ. ३५२

७४५ निरपवा सनमुख ७८६ सुभट ७४६ सदाव. ७४८ साहमा भरतारसूं.

७४९ पून ७५० परिचित्त. ७५२ निरपउ ७५४ भरतारसूं ७५७ विमासीउ.

७५८ आविआ. ७६१ वनर. ७६२ मामाना.

“ਮਾਹਰਾ ਨਾਥਜੀ ! ਐਮ ਨ ਮੇਲੀਝ,
ਹੂੰ ਅਵਲ ਥਾਲੀ ਚੁਭੇ ਵੇਸ;

੭੬੫ ਆਗਿੰ ਪੰਚ ਅਵਤਾਰਿ ਹੂੰ ਅਵਤਾਰੀ. ੩੫੩

ਮਹਾਰਾ ਪ੍ਰਭੁਜੀ ! ਤੁਮਾਰਿ ਕਾਜਿ,
“ਮਾਹਰੀ ਦੇਹ ਕੀਧੀ’ਤੀ ਟ੍ਰਾਜਿ;
ਪ੍ਰਥ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੰਭਾਰੀਝ.” ੩੫੪

ਤਾਹਰਿ ਅਭਿਭਨ ਮਨਿ ਇਮ ਓਚਰਿ :

“ਪਹਿਲੂੰ ਮਾਮਾਨਿ ਮਾਰੇਸਿ, ਪਛਿ ਰੇ ਜੜੈ ਮਾਰੁੰ ਕੂਰਥਾਂ ਰੇ.” ੩੫੫

੭੭੦ ਮਾਮਿ ਤੁ ਮਨਛਾ ਚਲਖੀ ਜੋਭੰ ਭਾਯੋਜਨੂੰ ਚੀਤ;
ਏਯਿ ਮਾਰਥਾ ਚਪਰਿ ਮਾਂਡੀ ਮਿਤ. ੩੫੬

ਮਾਮਿ ਮਨਛਾ ਫੇਰਵੀ ਜੋਧੂੰ ਭਾਯੋਜ—

“ਪਿਹਿਲੋ ਮਾਰੁੰ ਕੂਰਥ—ਸਾਧ, ਬਲਤਾ ਮਾਮਾਨੀ ਵਾਤ,”
ਮਾਮਿ ਮਨਛਾ ਫੇਰਵੀ. ੩੫੭

੭੭੫ “ਬਹੁਅਰ ! ਮ ਕਰੁ ਏਥਡੀ ਲਾਜ,
ਜੇਯਿ ਲਾਜਿ ਬਿਧਸਝ ਕਾਜ.

ਆਪਯ ਬਸਿਭੰ ਆਹੀਰਝਿ ਥਾਸ,
ਏਥਡੀ ਲਾਜਨੋ ਸਿੰਭ ਰੇ ਅਭ੍ਯਾਸ ? ੩੫੮

ਜੜਨਿ ਵਲਗੋ ਰੇ ਘੋਡਾਨਿ ਥਾਗਿ,
ਕਾਹਰਿੰ ਕੁੰਅਰ ਪਾਛੁ ਬਲਿ ਰੇ.”

“ਸਾਹਮਾ ਤੇ ਵਾਯ੍ਯਾਂ ਜਾਂਗੀ ਫੋਲ ਰੇ,
ਤਮਾਰੁ ਕੁੰਅਰ ਸਰਗਿ ਸਥਾਧਸਿ ਰੇ.”

“ਬਹੁਅਰ ! ਥਾਂਕਾ ਬੋਲ ਮ ਬੋਲਿ ਰੇ,
ਮਾਹਰੁ ਕੁੰਅਰ ਕੂਰਥਾਂ ਜੀਤੀ ਧਰਿ ਆਧਸਿ ਰੇ.” ੩੫੯

੭੮੦ ਰਾਧੀ ਉਤਸਾ ਕੇਡਿ ਸਾਂਚਰਥਾਂ :
“ਜਾਭੰ ਮਾਹਰਾ ਸਾਮੀ ਕੇਰਿ ਸਾਧਿ.”

विधिविधिना करि रे विलाप,

नगर लागूं सवे निरखवा. ३६०

सभिली व्हू[अ]रना बोल, नगर थिचं निटोल.

“माहरा सामी ! मिली सही सांचरिचं

आयो च्यो तूं मारा घरनो आधार.” ३६१

७८५ “फो जीवतां व्हूअर पैडि सांचरि;

गयो रे खित्रीनु धरम,” मामो घोळि एहवा मरम. ३६२

अरजन पछी जाणे सकलित,

राजा रे चाल्या ति हारेवा रे,
तिहा उत्तरानि विमासण थाइ रे :

“किमि करी भरीइ आधु पाय कि ? ३६३

धरमनंदन दिसि आघता रे,

तेहनी आगन्या भंग नवि थाय रे,
कहं नि येही परि ?” ३६४

७९० “सारथी ! तूं रथ खेडि,

कि माहरा सामीनि तूं मेलि.” ३६५

चडवडी रथ चलावीउ, आडां आग्यां उत्तराकुमारी कि,
रथध्यां हेठां उतरी, साहमी रही प्रभुनि करि परणाम : ३६६

“साहमी माहरा ! मागूं पतळूं मान,

माहरु अयतार सधारिप.

प्रभु माहरा ! एक वार नयणे निहालिप. ३६७

७९५ तमारा मुखकमलनी भूष निरधार,

मेहली कांड नीसरिआ ?

रणनि कांठि रय रे, माहमी ! लजा लोपती मनि कह रे. ३६८

सामी ! तूं सुगुण मुजाण,

मूंहनि मनमथ मूकि थाण;

कामिनीना वचन श्रवणे सृणो.

विद्विलं तूं वलण करेय रे, तरुआरि ताली देय ३६९

दृढि

८०० नदी ति काठि करजडा, नि तूं का सरथो दूरि ?
अम यौजन तम फुलडा, गया ते वही ते पाणी ३७०

सधावो नि सधि करु, वहिला बलजो, राय !
जुड घरसे दीण वाटडी, का दीहडि वारमि काजि "
मृच्छाई नि धरणि ढली ३७१

८०१ पासि हंतु सहियरनो साथ, तिणि पडता झाली हाथि,
उलावी नि उभल करी. ३७२

मामि माडिउ नवु रे उपाय भीमनि पाउो बालजा,
मामो मति देवा साचरथा फुरर अरजननो कहियाय
" तें हाथि बाधिया सा दोरडा ? " ३७३

८१० मामि तिहाथी ततरणि त्रोडी राखडी, उडाडी आकाशि,
रेइ पाडी अगनिमा पासि, मामो सूधी संतोसिया ३७४
" मामा ! साभलि माहरी यात रे, माहू कूरवनो साथ,
मामा ! चडी कोसीसि निहालीइ ३७५

जिहारि सूधा हाकलडा थाय, जिहारि हू पाउो न भरु पाय,
८१५ पृथिवी हू करिसि न-कूरवी " ३७६

अभिवन पोलि माहि परवरथा,
साहमउ ता सुभट सुधीर, बालकनि बोलावियो ३७७
" बालक ! पाछो वली तूं जाय, बालकनि न मूकू घाय, "
सुभट वाणी इम उचरथा. ३७८

८१० “रणवट चडी भरूं पाछा पाय,

लाजि माहरि यादव-पांटराय

कुलवंत जेता पुरुष हइ, मरण थिकु ते न बीहि कोइ ३७९

भांजुनि दूरधना घाट, विरी माथि पाहुं घाट.

वसुधा-अंतरि उगि भाण, निफल न जाइ माहरां वाण.” ३८०

पिहिलि कोठि अभिवन जिहारि

धनुष चडावि, सेना सहइ जोइ.

८१५ बालक ठां दीसि तां बलिउ, रये पत्य ए रोहि. ३८१

बीजि कोठि अभिवन आविया, होइ तां होहावकार;

पायफ-परिधा सघला तेहु बेगि, म लाउ धार. ३८२

त्रीजि कोठि तलिउे आविउं, सहू को जाणइ साचउं;

अभिवन जे परिधा नांरि तिहां काम न करि काचूं ३८३

८२० दुरयोधनना पुत्र आव्या लखमण नि संप्राम:

“अभिवननि मारी करी नवरसंढि [रा]रूं नाम.” ३८४

एके थाणें चेहु मारया दुरयोधनना पुत्र,

अभिवन कहि: “दूरध तणूं टालें धरनूं सूत्र.” ३८५

माहारधी मोटा फहीइ, यूध करवा कोइ ना'यइ,

८२५ वाण मेलि आकाशि संधू, रथ तेहना भमायि. ३८६

चउथि कोठि अभिवन आविउ, मिला ते राणोराण;

सुहुड सुभट साहमा यइनि, तिहां याज्यां नीसाण. ३८७

पांचमि कोठी अभिवन आविउ,

रथि रथ हायींड हाथी, योधा मारी करि चरुचूर;

८४० अभिवन-भगा सुभट सिंधा नाठा जाइ दूरि. ३८८

८०१ कृतवत पूर्य थिकु ८०२ भांजुनि ८०३ वसुधा ८०४ धनुष

८०५ रये पति. पाहि ८०७ तेहु. ८०८ सखीउ ८०९ नांयि ८१० दूरयोधनना.

लखमण. ८११ नरपंडि. [रा] रूं ८१२ वाणे. दुरयोधनना पुत्र ८१३ वाण.

मलि. संधू ८१७ सहू सुभट. ८४० सुभट.

छठि कोठि अभिवन आविडि, ब्रूवि जाणिउं “हारया.”

सुहुड सुभट तां सासि जोय,

तां अग्यार लखोहिणी पाट्या. ३८९

मारवानी परि तां मामि मांडी, रहित रोस तां थापी,

मूपन्सुप माहराजि मूँकिउं धनुष नाखिउं कापी. ३९०

८४५ धनुष तणो गण कंठि आविउ, बालक पड्यो पाछो,

मामि ते तां मूल थिकु झगडो कीधो साचो. ३९१

जीतबधावु जयद्रथ थयो, पड्यां रडक ज चाली,

मूआ उपरि गाडां जाउ, जीवतां वाचा पाली. ३९२

राणी उत्तरा ते करि मिलाप रे :

८५० “बूकी माहरा सामी केरु साथ रे,

जाणिउं गर्भविधान माहरि उपनो, ३९३

मूहनि बडी विमासण थाइ,

माहरि जीमहत्या शिरि जो मंडाई,

नही तु सामी-मिली हूं सांचरुं रे.” ३९४

तेहनि ता अरजन आनिया, बंवारव बहु थाइ,

अरजनह प्रोलि आवीनि पूलीउं,

ति व्हारि कही कयाडी ई बात ३९५

८५५ “जइद्रथि अभिवन मारयो ते

माटि हुइ छि हालकलोल.”

अरजनि नाखिउं तेरोल.

३९६

अरजनि आयुध साचव्यां,

ति वारि जोइ जोइ नयर निवेस तु,

चतुर्भुजि चक्र आहुं धरिउं, रयणी हुइ तिणि वारि. ३९७

८४२ सुभट ८४३ ता ८४४ मुपकस धनुष नापिउ ८४७ पडक.
८४८ गाडा ८४३ आवया बहु ८४६ नापिउ ८५७ आयुध ८५८ चतुर्भुज.

- चतुर्भुजइ चक्र ज चालवूं, तिहारि दीठो ते प्रह परकासि रे.
 ८६० जय[द्र]यनि लागो घास,
 आणी आगलि दमो राखियो रे. ३९८
- ताहरि अरजनि आयुध साचव्यां, अरजन केडि धाइ;
 बाणि मस्तक उहाढ्यो, गयो पितानि पासि रे. ३९९
- बेहु मस्तक घरणि हल्यां, सरगि लेइनि प्रभु सांचरथा. ४००
- अभियनान कीधो जइ साद रे, लागो सौगठानो धाद रे,
 ८६५ जई “पुत्र” कही बोलावियो. ४०१
- “तू आवियो अनेक ज बार,
 हूं एक ज बार ताहरी यां अबतरिउ.”
 तिहारि भूधरि भरम भंजावियो,
 अरजननु निवारिउ शोग. ४०२
- अरजनि घरि आवी सर्व प्रीछविउं,
 “अबला ! म धरो दोष,
 यई ई, कुंअर नुहि आपणो,
 हणि दुर्वाइक मूनि दासियां. ४०३
- ८७० सांभलो सिंधो साथ, को मिथ्या म करनु बिलप;
 बिरभारि आवी अबतरिउ.” ४०४
- देअल कहि, माता सारदा ! मया करे तुं माय,
 एकमतां भारथ गाइ सांभलि, तेहनी ब्रह्महत्या तां जाय. ४०५
- ८७४ सारि तां वेद पूराय, तेहेना पिंडनि तो प्रतीति उपजे. ४०६
-
- ८६० हाथयो. ८६१ आयुध. ८६२ बाण. ८६३ हल्या. ४०४ पून-
 बोलावयो. ८६६ आवयो. ८६७ भंजावयो. ८६९ दासियां. ८७० करसू. ८७४ साधि.

શબ્દકોશ

શબ્દની પછીનો અ ક કાવ્યની કડીનો અ ક સૂચવે છે સંલેખસૂચિ નીચે મુજબ છે

અ	અન્યથા	બ વ	બહુવચન
અ કિ	અકર્મક ક્રિયાપદ	બી પુ	બીજો પુરુષ
અપ	અપભ્રંશ	ભવિ	ભવિષ્યકાળ
અર્ના ગુજ	અર્નાચીન ગુજરાતી	ભૂ કૃ	ભૂતકૃદ ત
આ	આતાર્થ	મધ્ય ગુજ	મધ્યકાલીન ગુજરાતી
ઉભ અ	ઉભયાન્વયી અવ્યય	વર્ત	વર્તમાનકાળ
એ વ	એન્વચન	વર્ત કૃ	વર્તમાનકૃદ ત
કિ વિ	ક્રિયાવિરોધણ	વિ	વિશેષણ
ની પુ	નીજો પુરુષ	સ કિ	સકર્મક ક્રિયાપદ
ની નિ	નીજ નિભક્તિ	સર્	સર્નામ
દે	દેશ	સ	સંકૃત
નપુ	નપુ સંલિંગ	સ ભૂ કૃ	સન્ધક ભૂતકૃદ ત
નામ અ	નામયોગી અવ્યય	સા વિ	સાતમી વિભક્તિ
પ પુ	પહેલો પુરુષ	સ્ત્રી	સ્ત્રીલિંગ
પુ	પુત્રિના	હે કૃ	હેતુધર્મક કૃદ ત
પ્રા	પ્રાકૃત		

અલગ (૩૪૦) પુ અક્ષય સ અક્ષય > પ્રા અવસ્ય

અલપ (૧૪૫) વિ પુષ્કળ

અનર (૧૦૪) પુ દીલ અરખી શબ્દ

અળગલ (૧૬૮), અળગલ (૨૪૬) વિ પુષ્કળ સ અળગલ

અળવટ (૮૫) પુ સ્ત્રીના પગના અંગૂઠાનું ઘરેણું

અળસરુ (૧) અ કિ અનુસરુ સ અનુષ્ઠ

અખિલ (૧૬૩) વિ દોસ્તી વેળા આખ બધ કરી હોય તેવી સ અનીક્ષ સાથે સ બધ

અળીદં (૧૧૯) નપું. સેનામાં. સં. યનીક > પ્રા. અળીઝ ઉપરથી મધ્ય.
ગુજ. સા. વિ. ના રૂ પ્રત્યય સાથે.

અતિષ્ઠ (૧૪૭) વિ. અતિધણે. સં. અતિષ્ઠન.

અધિર (૧૪૪) વિ. અસ્થિર. સં. અસ્થિર.

અનિક (૨૭૭) વિ. અનેક. સં. અનેક.

અપઘાત (૧૭૨) પુ. અપકેલી. સં. અપઘાત.

અપ્પા (૨૫૩) સર્વ. આપણા, સં. આમનઃ માંથી પ્રા. અપ્પો ૬૧૨
મધ્ય. ગુજ. આપણ માં પહેલા-બીજા પુરુષના અર્થનો વિકાસ. દિંદી અપના.

અપત્ત (૧૨૨) નપું. પુત્ર.

અપોષા (૨૨૬) સર્વ. અંદરોઅંદર; પોતે ને પોતે. સં. આત્મ + આત્મ.

અવૂસ (૯૧) વિ. અગાધ. સં. શુદ્ધ ધાતુના કર્મણિ શુદ્ધ ૬૧૨ શુદ્ધ
અપા પછી અ + વૂસ.

અવૂસણ (૨૭૩) વિ. સમજાવવાના. જુઓ અવૂમ (૯૧)

અમૂલિક (૧૫૧) વિ. અમૂલ્ય. સં. અમૂલ્યક નો અર્થ. તદ્ભવ.

અવધારિ (૯૨) આ. બી. પુ. એ. વ. નછી માત્ર. સં. અવ + ધૃં.

અવલિસવલિ (૧૦૬) વિ. અવળીસવળી.

અવેલી (૨૦૬) વિ. કવેળાના; મોડે આવેલા. સં. અ + વેલી ઉપરથી.

અસમાનિ (૧૪૪) વિ. અસમાન; અસાધારણ. સં. અ + સમાન.

અઝી (૨) સ્ત્રી. સ્ત્રી.

અદિવાતન (૧૮૩) નપું. અદેવાતણ; સૌભાગ્ય. સં. અધિવા +
વન > પ્રા. અધિવાસણ, પછી ગુજ. અદિવાતણ એક રૂ ના સોપે.

અંધ (૧૨૩) પુ. આંધો. સં. આંધ > પ્રા. અંધ.

અંબોપણ (૨૧૦) નપું. ઢોંગળા. સં. અમ્બુ + અંબન.

આગમો (૧૫૩) વિ. મોવડી. સં. અગ્નિમ.

આગિ (૨૧, ૬૬, ૭૪, ૧૯૩) દ્વિ. વિ. આગાઉ; પૂર્વ. સં. અગ્ને > પ્રા.
અગ્ને > મધ્ય. ગુજ. આગર સા. વિ. એ. વ. ના પ્રત્યય રૂ સાથે.

આપુ (૩૬૩) વિ. આપો; દૂર. સં. અપસ્મિન્ > પ્રા. અપાદિ > મધ્ય.
ગુજ. આપદં ઉપરથી.

વાણિ (૨૦૮) નપું. આણામાં. સૌરાષ્ટ્રમાં પુત્રીને સાસરે વિદાય કરવાના અથવા દીકરાની વહુને તેડી લાવવાના પ્રસંગને 'આણું' કહે છે. સં. આનય > પ્રા. આનય પું.

આધર (૧૯૮) પું. પીઠ ઉપરનું વજન સમતોલ રાખવા કે ભાર ઉપાડનાર પશુને ઇંગથી બચાવવા કંતાનની કે એવી બીજી વસ્તુ મુકવામાં આવે છે તે. સં. આ-દર.

આયસ (૫૨) પુ. આદેશ; આરા. સં. આદેશ > પ્રા. આદસ.

ઘારણિ (૨૭૩) નપું. અરણ્યમાં; વનમાં.

ઘારેણિ (૧૪૧) સ્ત્રી. ત્રાડ. સં. આરણ્યક ઉપરથી મળેલો લક્ષ્યાર્થ.

આલ (૨૨૮) વિ. ખોટું. સં. મલીક.

આસ (૨૫૦) સ્ત્રી. દિશા. સં. આશા.

આહીરકિ (૩૫૮) વિ. આહીરોના (વાસમાં). સં. આમરક

આંચ (૯) પું. આંખાના વૃક્ષ. જુઓ અગ્ર (૧૨૩)

ઈષણા (૩૧૮) પું. બાળવાનાં લાકડાં. સં. ઇન્ધન.

ઈ (૩૪) સર્વ. એ. સૌરાષ્ટ્રમાં અત્યારે પણ પ્રચલિત શબ્દપ્રયોગ.

ઈમ (૩૩) કિ. વિ. આ પ્રમાણે. સં. એવમ્, અપ. એમ ના વિકાસમાં અર્ધિને.

ઠમારણા (૩૧૦) નપું. ઓવારણું. સં. અવ-વારણ.

ઠકલિજ (૩૬૩) ભૂ. કૃ. ઊકળ્યો.

ઠગનીઆ (૮૩) નપું. કપાળ પર પહેરવાનું આભૂષણ. 'માધવાનલ-કામક'દક્ષા કથા' માં ઠગનીઆ અસીધાર એવો ઉલ્લેખ છે. તે ઉપરથી તે તન્ન-વારનાં પાનાં જેવાં લટકતાં આભૂષણ હશે, એમ લાગે છે.

ઠચાટલો (૧૭૨) ભૂ. કૃ. ઊચાટ-ચિંતાવાળો થયો. સં. ઠચવદ ના પ્રેરકના રૂપ ઉપરથી.

ઠચીતુ (૬૮, ૭૫) કિ. વિ. ઓચિંતાં. અર્ચિત્ય.

ઠહો (૨૮૨) વિ. ઓહો; અધૂરો.

ઠજાઈ (૪૫) સં. ભૂ. કૃ. દોડીને. સં. ઠજ + યા > પ્રા. ઠજ્જા ઉપરથી.

ઠજ્જરુ (૧) નપું. ઠજ્જરૂં નું પ્રાસ મેળવવા કરી લેવામાં આવેલું રૂપ.

ઉપચાર (૧૫) પુ આચાર, રીત સ ઉપચાર

હલ્લયા (૨૦૦) ભૂ ૩ ઓળખ્યા સ અવ-લક્ષિત

હામા (૨૩૩) પુ ૨૫૫ સ હાલમ

હલાવી (૨૭૦) સ ભૂ ૩ અનન્યન આપી સ હલ્ + લમ્

હુરા (૭૧) કિ નિ પામે નહ અર્વા ગુજ 'ઓગ'

હાલિ (૨૮૭) ઓ સુગંધી પદાર્થોનો લેખ

હાલુ (૧૫૪) નપુ હાલને સાસરે નિદાન થવી તે આણ મ હાલન

~પ્રા હજ્વળ (ત્યાગ)

હમારુ (૮૩) સ કિ જિનુ ગળ્યુ સ હર્ષ >પ્રા હમ, પછી પ્રેક્ષ

હાલ (૨૦૨) ઓ હિમગ, હિસાહ

હાલિદ (૧૩૮) હાલે પ્રકૃતિનુ ૩૫ ઓસરે ખસી જન સ હાલ +

સ >પ્રા હોસર

હાલિદ (૩૦) હિમ અ એટલે પ્રા હાલિદ >અપ હાલુ

હાલિ (૪૫) જુઓ હાલિદ (૩૦)

હાલિ (૨૫૧) વિ એ પશુ સ હાલ અપિ

હાલિ (૮૩) સ કિ ઓડે લખાવે

હાલ (૨૫૪) પુ કચ્છ પ્રદેશ(ના)

હાલી (૧૫૭, ૧૬૦) વિ શિકારી લખી

હાલી (૨૮૫) વિ પ્રપંચી, જૂની

હાલ (૧૪૦) નપુ શીથલથી હમણ (વકોક્તિ)

હાલિ (૩૭૦) પુ મહેજો એક પ્રકારનો હોડ

હાલિ (૭૫) ક્રિયાતિપરતર્કનુ ૨૫ કરન સરેકત વર્તમાનદતમાથી

વિકસીને ગુજરાતીને મળે.

હાલુ (૩૦૩, ૩૩૨) પ હાલ સ કરમ

હાલિ (૮૦) નપુ બાધવાના આભૂષણમા હ સા વિ એ વ તે પ્રતન

હાલુ (૪૬) આ બી પુ એ ૧ મ્હો સ કચયત ~અપ હાલુ

(ખ વ), હાલુ (એ વ)

કાછડા (૧૧૬, ૨૮૩) પુ. કાછડો; કછોટો; તે ઉપરથી લડવાની, યુદ્ધની તૈયારી.

કાલા (૭) વિ. અણસમજુ. સં. કલ્લ 'અરપણ મધુર ધ્વનિ' ના અર્થમાં છે. તેમાંથી આ અર્થે વિકસ્યો છે.

કાહરિ (૩૫૯) અ. કચારે.

કિહાહા (૫૮) વિ. એક જાતના ઘોડા. કાલ્લમ, હસ, મોર, મુકરાળા, મઢિલા, છુરસાળા એ જુદા જુદા પ્રકારના અશ્વોને સૂચવતાં નામ છે.

કુરવદલ (૩૬) નપું. કૌરવોનું ઘળ.

કુલી (૨૯૫) સ્ત્રી. કળી. સં. કલ્લી.

કુલિવટ (૧૧૮) પુ. કુળવટ; કુલીનતા. સં. કુલ + વર્તા.

કૂહ (૨૬૧) સ્ત્રી. કૂઈમાં, કૂવામાં. સં. કૂપ > પ્રા. કૂઞ > અપ. કૂડ. હ સા. વિ. એ. વ. પ્રત્યય.

કૂહં (૩૪) નપું. કપટ. સં. કપટ.

કૂચડો (૫૭) વિ. ખેડોળ અંગવાળો. સં. કુચ્ચકકઃ > પ્રા. કુચ્ચકકો > અપ. કુચ્ચકક > મધ્ય ગુજ. કુચ્ચકલ, પછી કૂંચવાતાં.

કૂંપુ (૨૮૪) પુ. કૂપો.

કેતી (૨૫૦) વિ. કેટલી. પ્રા. કેતિમ.

કેહનિ (૧૫) સર્વ. કોની જુઓ કેહુ (૪૫)

કેહી (૪૬) સર્વ. કઈ. જુઓ કેહુ (૪૫)

કેહુ (૪૫) સર્વ. કેવો. અપ. એહુ < સં. એપઃ ના આસાસસાર્યે મળેલા કેહનું નરમતિનું રૂપ.

કોટિ (૨૦૬) સ્ત્રી. કોટ. કોટ + સા. વિ. એ. વ. પ્રત્યય હ.

કોડિ (૭) સ્ત્રી. કરોડની સંખ્યા. સં. કોટિ > પ્રા. કોઢી > અપ. કોઢિ.

કોરહી (૨૫૪) સ્ત્રી. એ નામે ઝાળખાતા પાણીદાર ઘોડા.

કૃણ-મર્ગાં (૬) વિ. કૃષ્ણે લગાડેલાં-નસાડેલાં.

કુર (૧૬૬) સ્ત્રી. ખરી. સં. કુરા.

સત્તી (૨૬૩) પુ. ક્ષત્રિય. સં. ક્ષત્રિય.

સહકિ (૨૦૬) અ. કિ. ખગોદે; અવાગ કરે.

ચાંગુ (૧૩૨) વિ. ડોક ઢાળીને ત્રાંસુ.

લિંગાલ (૩૬) પું. વિનાશ. સં. ક્ષયકાલ.

લીટલાં (૮૩) નપું. કપાળ પર પડેવાનું ધરેલું. 'માધવાનલ-કામ-

કેદલા કયા 'માં લેડાં સરસી લીટલી એવો. ઉલ્લેખ છે: તે પરથી તે ઢાલ
નેવી ગોળાકાર હશે એમ લાગે છે.

લીરવાસ (૪૦) નપું. બારીક સફેદ રેશમી વસ્ત્ર. સં. લીર + વાસ

લીરોદક (૪૦) નપું. બારીક સફેદ રેશમી વસ્ત્ર. સં. લીર (દૂધ) +

લદક (પાણી).

લુલ (૧૮૩) પું. ખોળા. પ્રા. દે. લોલ = વસ્ત્રનો એક ભાગ; તે

ઉપરથી.

લોહિ (૧૧૬) સ્ત્રી. ખોડ; ખામી; બિલુપ દે પ્રા. લોહી.

મહ (૧૫૨) પું. હાથી. સં. મજ > પ્રા. મવ.

મહ (૪) બૂ. કૂ. મયો.

મણિ (૨૪૭) પું. દોરીએ. સં. મણ + ત્રી. વિ. એ. વ. પ્રત્યય ફ

મળો (૨૧) બૂ. કૂ. મણ્યો; મણના કરી. સં. મણિત.

મયદા (૧૫૩) પું. હાથી. સં. મયેન્દ્ર > પ્રા. મયદ.

મરથ (૧૬૦) પું. ધન-સંપત્તિ.

મંગજમન (૧૪) સ્ત્રી. મંગા-જમની પ્રકારનું વસ્ત્ર—પિછોડી.

માદ (૧૪૮) સ્ત્રી. માય. સં. મૌ.

માલા (૧૪૮) પું. માળા; માયના માળાની મોરી.

મિદ્રા (૧) વિ. મોટા. સં. મુદ્ર.

મુલિ (૨૪૫) પું. ખોળ વડે. સં. મુલ > મં. મુજ. મુલ + ત્રી. વિ. એ.

વ. નો પ્રત્યય ફ.

મૂત્ર (૧૦૧) નપું. મુપ્ત વાન. સં. મુત્ર.

મોષર (૨૭૭) પું. મોષદણ. સં. મોષદ.

મોષનો (૧૭૩) પું. અંબોડે લટકાવવાનું સીંચાણનું ધરેલું. સં. મુષન

> પ્રા. મુષન.

ગોમટ (૧૯૦) નપું. ગૌશાળા. ✓

ઘનંતર (૯૧) વિ. વધારે ધન; ઘણું ભયંકર.

ઘરઘાળી (૧૩૨) સ્ત્રી. ઘરની ગૃહિણી. સં. ગૃહ + ગૃહિણી.

ઘાડ (૧૧૯) વિ. ગાઢ. સં. ગાઢ.

ઘાલિ (૯૮) સં. બૂ. કૃ. ધાલીને. દે. પ્રા. પળ્લ.

ચકસિ (૧૭૩) અ. કિ. ભવિ. ત્રી. પુ. એ. વ. ચકમે; લકશે.

ચલાણી (૩૦૫) સ્ત્રી. ચલાણાં (૩૮૩) નપું. વાટકી, વાટકા.

ચાકિ (૧૮૧) નપું. ચકે; ગ્રોળ ભ્રમણમાં. સં. ચક્ર.

ચુલક (૧૦૮) પું. ચોક. સં. ચતુષ્ક > પ્રા. ચઠલક.

ચુરંગ (૨૪) વિ. ચારે અંગની. સં. ચતુર + અંગ.

ચુલુવટાં (૧૯૦) નપું. ચોટાં; બગર. સં. ચતુર + હટ > પ્રા. ચઠહટ.

ચૂષા (૨૯૭) નપું. સુગંધી તેલ. સં. ન્યુતક.

છદ (૮, ૩૫) અ. કિ. છે. પાસિ અચ્છતિ > પ્રા. અપ. અચ્છદ.

છમિ (૧૬૧) સ. કિ. છમે; રપથ કરે. પ્રા. દે. છિવ, છવ = રપથ

કરવો.

છમછર (૨૭૪) નપું. સંધત્સર; વર્ષ. સં. સવત્સર.

છલ (૯૬) સ. કિ. છેતરું. સં. છલ.

છાસિ (૨૩૧) સ્ત્રી. ઊથ. દે. પ્રા. છાસી.

છેક (૧૬૫) પું. છેડો.

છેદ (૨૧૯) પું. દગો.

છેદ (૩૪૪) પું. છેડો. સં. છેદ.

છોદ (૧૩૭) પું. ક્ષોભ. સં. ક્ષોમ.

જગીસ (૮૬, ૨૭૪) વિ. અણીતી, અણીતા. સં. જિગીયા = 'જીતવાની ધર' ઉપરથી.

જળિ (૨૬૦) નપું. જણે. સં. જન.

જમલ (૨૩૨) નામ. અ. જોડમાં; પાસે. સં. વમલ (જોડું) > પ્રા. જમલ (જોડ).

જલહર (૧૪૬) નપું. વાદળું. સં. જલધર.

જંત (૬૯) પું. ઇવ. સં. જન્તુ.

જપિ (૨૨૯) સ. કિ. કહે. સં. જલ્પ.

જંવારિ (૧૯૧) કિ. વિ. બ્યારે. મધ્ય. યુગ. ત્રિ-વારહ.

જાડ (૧૬૫) અ. કિ. વર્ત. ત્રી. પુ. એ. વ. અય. સં. યાતિ.

જાડવાનો (૧૧૭) છે. કૃ. જવાનો. સં. યા.

જાચી (૧૮૪) ભૂ. કૃ. યાચેલી. સં. યાચ્.

જાય (૧૫૩) પું. બયો; પુત્ર. સં. જાત.

જાયો (૨) સ. કિ. જન્મ્યો. સં. જાત.

જાલિ (૧૯૬) ઓ. અળ; ભેદપ્રપંચ. સં. જાલ નપું.

જાહરિ (૧૫૮) કિ. વિ. બ્યારે. મધ્ય. યુગ. ત્રિ-વારહ.

ત્રિવારિ (૧૨) કિ. વિ. બ્યારે. મધ્ય. યુગ. ત્રિ-વારહ.

જીતું-ફલું (૨૫) નપું. જીતેલું ફલક.

જીમ (૩૯) ઓ. જમિ. એક જનનું વસ્ત્ર. સોરાષ્ટ્રમાં અત્યારે કાઠી
શ્રીઓ ધાધગને બદલે કથાઈ રંગનું કપડું પહેરે છે તેને 'જમિ' કહે છે.

જીવી (૩૭) ઓ. જીવન. સં. જીવિત > પ્રા. જીવિત નપું.

જૂડ (૨૨) આ. બી. પુ. એ. વ. જુઓ. સં. ચોતવત > પ્રા. જોમડ >
અપ. જોડ. '

જેતલડ (૪૨) ઉમ. અ. જેટલે; બ્યારે. પ્રા. જેતિત્ર > અપ. જેતુન.

જોડ (૧૫૧) ઓ. બ્યોતિ. સં. જ્યોતિષ્ નપું.

જોયળ (૬૧) પું. જોગન; ચાર ગાઉનું અંતર. સં. યોગન.

જાંવ (૧૪૫), જાંવ (૨૬૧) ઓ. કૃદ્ધિ. સં. જાવા.

જાલ (૮૩) ઓ. કપાળ પર પહેરવાનું આભૂષણ.

જાન્ય (૭), જાના (૧૩૪) ઓ. બવાળા. નં. જાના.

જૂમ (૯૧) નપું. યુદ્ધ. સં. યુદ્ધ.

જોટાચિયુ (૧૪૫) ભૂ. કૃ. જૂટાચો.

ટીન્દ (૮૩) નપું. કપાળ પરનું આભૂષણ કે શુદ્ધામન. સં. ટિન્દ.

ટોઢર (૯૮, ૧૯૮, ૧૯૯) વિ. (લક્ષણાથી) મુંદર.

ઠામ (૫) નપું. ઠેકાણું; જગ્યા. સં. સ્યામન્ (સ્થિરતા, મજબૂતી) > પ્રા. ઠામે > અપ. ઠામુ

ઠાચ (૪) નપું. ઠેકાણું; જગ્યા. સં. સ્યાત.

ઠાહિ (૧૧૭) નપું. સ્થાન. સં. સ્યાત.

ઠાં (૩૮૧) કિ. વિ. ત્યાં. સં. સ્યાત > પ્રા ઠાઝ.

ઢંકણુ (૧૪૫) પું. ડંખ. સં. દશ ધાતુનો ગુજ. વિકાસ.

ઢંકિડ (૧૮) ભૂ. કૃ. ડંખી. સં. દશ

ઢંચર (૬૧) પું. ધૂળની આંધી સં. ઢચર

ઢોહીડ (૧૪૨) ભૂ. કૃ. ડહોળ્યું. પ્રા. જોહ [રવચ્ચ સા વિસહારિણો વે
કર ચુચિવિ જીડ, પહિચિવિચ-મુજાહુ જહુ જોહિ બહોહિડ પીડ. બહોહિડ = નહિ
ડહોળાયેલું; અચ્છ. (સિદ્ધિમ, ૮-૪-૪૩૯)]

ઢકજો (૨૨૦) કિ. વિ. નજીક; પાસે.

ઢણસા (૧૬૩) પું. અગ્નિના તણખા.

ઢપિ (૮૩) અ. કિ. તપે છે; ચળકે છે. સં. તપ્

ઢરવર (૧૦) નપું. વૃક્ષ. સં. તસ્વર

ઢવિલ (૧૪૯) નપું. એક પ્રકારનું મુખવાદ્ય.

ઢાવોગલ (૪૧૪) પું. વૈદ્ય.

ઢાં (૨૪, ૩૦, ૩૧, ૩૪) કિ. વિ. તો. સં. તાવત > અપ. ઠામ.

ઢિ (૨૩) સર્વ. ત્રી. વિ. એ. વ. તેં; તારા વડે. સં. ત્વયા > પ્રા. તહ
> અપ. તહં.

ઢિણિ (૧૩) વિ. સા. વિ. એ. વ. તે. મધ્ય. ગુજ. તેણદ.

ઢિચિર (૩૧૫) વિ. તીવ્ર. સં. તીવ્ર.

ઢિહારદ (૧૨), ઢિહારિ (૪૯, ૬૭) કિ. વિ. ત્યારે. મધ્ય. ગુજ. ઢિ-વારદ.

ઢિહાંચિર (૨૭) કિ. વિ. ત્યાંથી. સં. તસ્માત > અપ. તહાં; સં. સ્થિત-
વમ્ > પ્રા. ધિઅ > અપ. ધિર.

ઢિહાંહુ (૫) કિ. વિ. ત્યાંથી. સં. તસ્માત > અપ. તહાં; સં. સ્થિત : >
પ્રા. ધિઓ > અપ. ધિર.

તોર (૩૧૪, ૩૧૬) નપું. કાંઠા. (લક્ષ્યાર્થથી) નજીક.

સીરિ (૪) નપું. તોર + રૂ સા. વિ. એ. વ. પ્રત્યય. કાંઠા ઉપર; (લક્ષ્યાર્થથી) નજીક.

II (૧૮) ઉભ. અ. તો. સં. તત્તઃ > પ્રા. સગો > અપ. તડ.

દમણ (૧૨૬) સર્વ. તમાગે. જુ ૪૬૧ વિ. નો પ્રત્યય. પ્રા. સુમ્હ અને સં. પ્રત્યય ય > પ્રા. જ્વ દ્વારા.

તૂગ (૨૭૧) ભૂ. કૃ. તૂકયા; ઘુટ થયા. સં. તુષ્ટ.

તર (૧૦૯) નપું. મુખથી વગાડવાનું ભંગગ જેવું વાદ્ય. સં. તૂર્ય

તેજી (૨૭) વિ. પાણીદાર ઘોડા. “‘તાજ’ એટલે દ્વારસીમાં ‘આરખ,’ એ ઉપરથી અગ્ની ઘોડાને પથ ‘તાજ-નેજ’ નામ મળ્યું.” (ડૉ. સોડેસગ : ‘શબ્દ અને અર્થ’)

તોસાર (૩૮) પું. ‘તુસાર’—તોખાસ્તિનાન પ્રદેશના ઘોડા વખણાતા, તે ઉપરથી પાણીદાર ઘોડા.

ત્રચક (૧૦૯) નપું. ત્રાંસા જેવું વાદ્ય. સં. ત્ર્યંચક.

ત્રાચ્છી (૨૭૬) સ્ત્રી. ત્રાડ; ભપથી નીકળતો મોટે અવાજ.

ત્રિણિ (૧૪૩) વિ. ત્રણ વડે. ત્રિણ + ત્રી. વિ. એ. વ. પ્રત્યય હ

ત્રીછિ (૧૫૭) વિ. તીરછે. સં. તિરચ્છમ > પ્રા. તિરચ્છમ > અપ.

તિરચ્છડ. અર્વા. ગુજ. તીરછું.

ધાન (૧૪૦) નપું. સ્તન. સં. સ્તન.

ધિડ (૨૬) ભૂ. કૃ. ધયો. સં. સ્થિતઃ > પ્રા. ધિઓ > અપ. ધિડ.

ધિકુ (૮, ૨૬) અનુગ. થી. પ્રા. ધવચ્છ માંથી ધચ્છ, ધિચ્છ ઉપરથી.

દવામાં (૧૧૦) નપું. ઢોલ જેવું વાદ્ય.

દનતર (૩૩) પું. વધુ દિવસ. સં. દિન + અતર.

દલ્લા (૨૩૨) વિ. અણમાનીતું; અણગમતું. સં. દુર્લભ ઉપરથી. અર્થભેદ થાય છે. મધ્ય. ગુજ. દુલ્હન, દુલ્હલ.

દામળ (૩૨૩) નપું. દોરડાં; બાંધ. સં. દામ્ન.

દિળયર (૧૪૮) પું. સૂઈ. સં. દિનચર.

‘દીદ (૨૪૮) પુ. દિવસ. સં. દિવસ’ > પ્રા. દિઅહ-

દુમર (૨૬૯) વિ. દુર્ભર. સં. દુર્મર.

દુર્વાદિક (૪૦૩) નપુ. દુર્વાકચ. સં. દુર્વાચય.

દુહુ (૧૭) વિ. બે. સં. દ્વિ + સહ > પ્રા. બે + હુ.

દ્યારિકા (૨૦) સ્ત્રી. દ્યારિકા.

દોરડો (૮૨) સ્ત્રી. ગળામાં પહેરવાનું આભૂષણ. દે. પ્રા. દોર-

દોલા (૨૫૪) સ્ત્રી. હિંડોળો.

દ્રવ (૨૬૨) નપુ. દ્રવ્ય. સં. દ્રવ્ય.

ઘણ (૨૩૪) નપુ. ધન. સં. ધન.

ઘવલ (૭૯) નપું. મંગલ પ્રસંગોએ ગવાતું ગીત; ધોળ. સં. ધવલ.

ઘંધોડી (૩) સ્ત્રી. રમવાનું કાર્ધ સાધન.

ધાળિ (૧૪૦) સ્ત્રી. ધાવણ.

ધોરી (૧૧૧) પું. ધુરા ધારણ કરનાર; મુખ્ય; મોટો. સં. ધુર્ય.

ધ્રાસ (૩૯૮) પું. ધ્રાસકો.

ન (૧૫૨) અ. ભારવાચક ‘ને.’ જુઓ નિ (૨૪)

ન-દોસી (૧૯૬) વિ. દોષ વિનાની. સં. નિર્દોષ ઉપરથી.

નલાહિં (૩૦૬, ૩૧૬) નપુ. કપાળમાં. સં. જલાહ.

નવગર (૮૨), નવધર (૮૩) વિ. નવ મહત્તાં રત્નોવાળું આભૂષણ.
સં. નવમ્રહ.

નથિ (૨૦, ૨૧) ક્રિ. વિ. નવ; નહિ. સં. ન + અપિ.

નાતડ (૨૨૪) પુ. નાતો; સંબંધ. સં. જ્ઞાતિ > પ્રા. નાતિ ઉપરથી.

નાધિયુ (૧૪૩) ભૂ. કૃ. નાથ્યો; કાળમાં લીધો. સં. નાથ ઉપરથી.

નાપોઈ (૨૧૯) અ. ક્રિ. ન + આપીક; ન આપીએ. સં. અર્-નું
વર્ત. કર્મણિ ત્રી. પુ. એ. વ. અપ. અપિચ્છ ઉપરથી વર્ત. કર્તારિ પ. પુ.
બ. વ. નો પ્રયોગ-વિકાસ.

નાદિ (૨૫૯) પું. આનંદથી. સં. નન્દ

નિ (૨૪, ૧૭) અ. ભારવાચક ‘ને’. સં. નુ ઉપરથી.

નિ (૧૮, ૩૮, ૫૭, ૨૫૪) ઉપ અ ને, અને સ. અન્યાનિ >
 પ્રા અણ્યાદ > અપ અન્નદ > મધ્ય યુગ અનર્દ-દ > નદ-દ, પછી ટૂં ક્વાતા

નિ (૧૫, ૨૫) અનુગ ને સ કર્ણ- > પ્રા કન્ન- > મધ્ય યુગ.
 કન -, ન- + દ સા વિ નો પ્રત્યય

નિલેવા (૧૮૧) પુ નિલિખત, નાખેના સ નિલપ

નિટોલ (૩૬૧) વિ જેની સમાનતા નથી તેવું

નિતર (૮૦) નપુ નેન, આખ સ નેત્ર

નિરદડ (૧૭) બુ ટ દગી નાખ્યો, નાશ કર્યો સ નિર્દલિત

નિરવાણિ (૧૭) કિ વિ નણી સ નિર્વાણ (= મૃત્યુ) ઉપરથી

નિતપતિ (૧૪૬) ઓ નિતપતિ સ નિતપતિ

નિસિ (૧૭૧) ઓ ગરી સ નિશા

નિ (૨૮) અનુગ ને જુઓ નિ (૧૫)

નિ (૩૨) ઉપ અ ને અને જુઓ નિ (૧૮)

નીપાયો (૨૯૯) બૂ ટ નિપમાન્યા, તેવા કર્યા. સ નિપ્પાદિત

નીલાન (૮૫) નપુ ન્યાણ સ ન્લાટ > પ્રા નિગાદ મધ્ય યુગ પ્રા
 નલ્લવટ પશુ પ્રયસિન છે અહીં સા વિ એ વ પ્રત્યય અધ્યાહાર છે

નૂતિ (૨૫૦) અ કિ ન + ક્કિ ન બિચે

નેટર (૧૯૭) નપુ નુપર, પગની ઘૂટી ઉપર પહેરાયેલાં ઓઝોનુ એક
 ધરેણુ સ રૂપર

નોટિ (૧૧૮) અ કિ ન + ઓટિ, ન લખાવે

નોલમુદી (૧૬૩) વિ નોળિમા જેવા મુખવાળી સ નવુલ-મુદી

પદગાલ (૨૧) ન્હુ ખાનાગમા સ પાલાલે > પ્રા પાલાલે

વલિ (૩૬, ૧૩૮) ડુ સા વિ બાજુએ સ વલ

વગેલો (૩૩૫) ઓ પડેણુ સ વગ્ગલ

વલો (૮૨) પુ વલ્લુ, લગ વખતે કન્યાને વગ્ગમ્મ તરફથી આપવામા
 આવતી પહેરામણી સ. વુ (= પડે) ના વિમસમા

પણિ (૪૬) ઉલ અ પણુ સ પુન > અપ પુણ
 પત્તલિ (૨૮૮) સ્ત્રી પત્તી; વનસ્પતિની પાતરી સ પત્રિકા
 પરઘલ (૧૪૬) નિ પુઠ્ઠળ સ અનર્ગલ પઠ્ઠી મધ્ય ગુજ અનઘલ,
 અનઘલ ના આભાસસામ્યે

પરઠિઝ (૧૫૮) જૂ ટ પઠ્ઠયો, મૂકયો સ પરિ + સ્થાનુ પ્રેરક
 પરિસ્થાપ્ > પ્ર પરિદ્વાન ~ મધ્ય ગુજ પરઠ એને સ હત > પ્રા
 હઓ > અપ હઝ એ જૂનકાળનો પ્રત્યય લાગતા

પરઠણુ (૪૨) જૂ ટ જુઓ પરઠિઝ (૧૫૮)

પરતિ (૪૭) નામ અ તરફ સ પ્રતિ

પરહુણા (૧૮૩, ૨૦૫, ૨૦૮, ૨૦૮) પુ મહેમાન અતિથિ સ
 પ્રાધૂર્ણક

પરિ (૪૬) સ્ત્રી પેર રીત સ પ્રકાર > પ્રા પયાર > અપ પયર
 > મધ્ય ગુજ પહર

પરિ પરિ (૬૫) કિ વિ જુદી જુદી રીતે જુઓ પરિ (૪૬)

પરિભવ (૬૪) સ્ત્રી પડદો સ પરિચ્છદ > પ્રા પરિચ્છમ

પરિષા (૩૮૨) પુ પરિષધ ધારણ કરનાર થોદ્ધા સ પરિષ ઉપરથી
 પલ્ળાવો (૫૮) આ બી પુ બ વ ના ઉપર પલાણુ-જન, ખેડક મૂકો

સ પર્યાણ ~ પ્રા પલ્લાણ નો વિકાસ

પલતુ (૨૫૮) વર્ત કૃ ખળતો દોડતો સ પલાયત

પલેવજૂ (૨૪૬) નપુ પ્રલેપન લીપણુ, નિરર્થક ક્રિયા સ પ્રલેપન

પલ્હાણો (૧૬૮) આ બી પુ એ વ જુઓ પલ્ળાવો (૫૮)

પવાહા (૨૭૭) પુ પરાક્રમ સ પ્રગત

પસાદ (૪૧, ૩૩૨) પુ ખુશાલીની - કૃપાની ભેગ સ પ્રસાદ > પ્રા

પસાય

પાગઢિ (૧૫૮) નપુ પેગડામા સ પદામ > પ્રા પઅગો > અપ

પઅગુ > પાગ + સ્વાથેઁ ઢ + સા વિ એ વ પ્રત્યય હ

પામરણ (૧૩૪, ૨૧૪) નપુ ઓઢેન-પહેરેલુ વસ્ત્ર

પાઠી (૧૩) સ્ત્રી પાઠી, સ્ત્રી સ પાઠકા

વાગ (૨૦૧) નપુ ગમિજા નર્નિમ સ વાગ
 વાવરી (૨૧૮) ઓ પા ડી, વનસપતિની પાવરી સ વર્ગિકા
 વાવડ (૩૧૭) પુ પાર્વિયો, લી ડો
 વાગુ (૧૮૧) પ પાતો પામની અનનો પ
 વાનો (૮) પુ પાતુ, પડપુ, મલ્લ સ વાર્ધક
 વાંગા (૩૧૬) વિ પાંગા સ વર્ગુ
 વિભાગ (૧૪૦) નપ પાનગ જુઓ વદમાલ (૩૧)
 વિલી (૧૮) સ જુ ટ પેમી સ પ્રવિર્ય > પ્રા વસ્તિમ.
 વાગ (૧૭૩) પુ પુડ
 વરુદા (૨૦૧) પુ જુઓ વરુદા (૧૩)
 વરુર (૧૬) પુ પદો સ પ્રર
 વરુવિ (૨૩૭) ઓ પૂર્વમા સ જુવો
 વેડ (૧૧) ઓ પેગી
 વાનો (૧૮૭) વિ મોટી સ પ્ર
 વેતિયા (૩૦૦) નપુ ધેતિયા પ્રા ગત = વત્ર
 વ્ર (૩૮) વ્રહિ (૮૮) પ પદો પ્રમાત સ પ્રમાત
 વ્રવાણ (૧૬૮) નપુ પ્રવાણ સ વ્રવા
 વ્રોલિ (૨૦૫) ઓ પોગનો દવાને સ વ્રોલિ > પ્રા વ્રોલિ
 વ્રણવ (૨૮૧) વિ રૂલામા બાધેલી દોષ તેની (સુપ ધિન)
 વ્રવાણ (૩૫) પ જુમન અવાજ, જુમ-નગડા સ વ્રુમાવ
 વ્રાવુવ (૮૪) પુ કોપી અને ખભાની વચ્ચે પહેવાના આભુરણ
 વાહ (૧૮૦) ઓ બાથ લખ્યાર્થે ચૂડી
 વાહિ (૧૭૧) ઓ બાથે વાહ + સા વિ એ વ પ્રત્ય ર સ વાટ
 વિરસિ (૨૧૩) પુ બેગમામ. જુઓ વિહરણ (૮૪)
 વિહરિયા (૮૪) પુ દાવના માથા હિપર પહેવાના આભુરણ
 વિહુ (૩૬) વિ બેડ સ જા + સડ > પ્રા વે-હુ > વેહુ

બુક્કવહ (૧૨૧) સ. કિ. સમર્થવે. 'સં.' કર્મચિ 'બુક્ક' > 'પ્રો' બુક્ક
ઉપરથી મધ્ય. ગુજ. પ્રેરક રૂપ.

મમહિ (૧૬૧) સ્ત્રી. લમર સં. મૂ.

મમુહિ (૨૮૦) જુઓ મમહિ

મયુ (૧૦૪) શ્રુ. રૂ. ધર્મ. સં. મૂત. અત્યારે પ્રજા ભાષામાં પ્રયોગ્ય છે.

મરહ (૩૧૮) પુ. આહણ; પૂજરી.

મહાહિ (૫૭) પું. માયાભારે; અર્વા. ગુજ. 'ભરડી.'

મામળા (૧૦૭) નપુ. ઓવારણાં.

માર (૧૦) પું. બાર મણુ વજન.

માવિ (૧૧૫) અ. કિ. ભાવે; ગમે. સં. મૂ ના પ્રેરકનો ગુજ. અર્થવિકાસ.

માંગર (૨૫૪) પું. એક જાતના ઘોડા.

મીતિ (૭૪) સ્ત્રી. ભીંત સં. મિત્તિ.

મીમર (૨૭૬) વિ. વિહ્વલ. સં. વિહ્વલ > પ્રા. મિમલ.

મૃગાર (૨૧૦) પું. સોનાનો નાનો કળશ. સં. મૃગાર.

મૂતો- (૩૫૧) પુ. ભરોસો.

મજીટી (૧૬૧) વિ મજક (એક વનરપતિ) જેવો રાતો, સં. મજિષ્ઠા
ઉપરથી વિકસિત.

મદમિગલ (૯૮, ૧૭૪) પુ મદથી મત હાથી. સં. મદ+મદકલ >
પ્રા. મયગલ.

મનછા (૩૫૬) સ્ત્રી. મનની વાત; ધમ્મા. સં. મનીષા.

મયા (૪૦૫) સ્ત્રી. કૃપા.

મહિરાં (૮૦) નપુ. માહિરામાં. સં. માહિરહ > પ્રા. માહિર પરથી,
સં. નારીજાતિના આમ પ્રચલનો અવશેષ લાગતાં.

મહી (૧૪૩) સ્ત્રી. પૂંધી.

મહિ (૧૪૭) અ. કિ. મહે; મૂકે; આપે. સં. મળ્હ.

મહિ (૨૫૦) અ. કિ. શોભે સં. મળ્હ

માહ (૧૮) વત. ત્રી. એ. વ. સમાય. સં. માતિ, > પ્રા. અપ. માહ.

માળ (૧૫૩) પું. માન; મર્વ. સં. માન.

માલીદ (૧૯૨) પું. માળિયે; માળ ઉપર. માલી + સા. વિ. એ. વ.

પ્રત્યય દ. સં. માલ.

માદાવ (૧૦૪) પું. કૃષ્ણ. સં. માઘવ.

માંચ (૩૦૪) પું. પૂરખુંપોળી જેવી એક પ્રકારની રોટલી.

માંદિ (૧૬૬) અ. કિ. માડે; મૂકે. સં. મણ્ઢ.

મિ (૨૩) સર્વ. ત્રી. વિ. એ. વ. મેં. સં. મયા > પ્રા. મદ >

અપ. મદ, મદં.

મિત્ત (૩૫૬) ઓ. મીટ.

મિદાળવ (૮) પું. મયદાનવ; દેવાના સ્થપતિ. સં. મયદાનવ.

મિલ્લીદ (૧૮૩) ઓ. બિલાડીએ; મેલડી માતાએ.

મિલ્હિલી (૧૮૪) ઓ. મેલડી માતા; મહિલા.

મુગ્તા (૩૮) નપું. મોતી. સં. મુક્તા.

મુદ્ધિ (૯) ઓ. મદુકાનાં વૃક્ષ. સં. મધૂક.

મૂલી (૨૦) સં. જૂ. કૃ. મૂંઝાઈ. સં. મુળતિ > પ્રા. મુગ્મદ ઉપરથી.

મૂઠા, મૂઠદા (૭૧) વિ. સોળ અથવા વીસ મધ્યનું વજન.

મૂઢ (૧૬) સર્વ. મારા. અપ. મહુ

મૂઢનિદં (૧૨૫), મૂઢનિ (૧૫) સર્વ. મને. અપ. મહુ.

મૂઢને (૬૨) સર્વ. મને. જુઓ મૂઢ (૧૬)

મેલાળ (૬૧), મેહલાળ (૯૦) પું. પડાવ. સં. મિલ્લ ધાત્રના મેલાન ને।
શુજ. માં વિકાસ.

મોકલદ (૩૧૫) વિ. મોકળે; છૂટે. સં. મુક્ત.

મોગર (૧૧૯) વિ. મોટું; બળવાન. સં. મુદ્ગર પરથી લક્ષ્યાથેં.

મોગરી (૯) સ્ત્રી. વૃક્ષવિશેષ. સં. મુદ્ગર

રહે (૧૩૩) કિ. વિ. કદાચ - ઉત્પ્રેક્ષામાં. સં. રશતિ > પ્રા. રક્ષદ
ઉપરથી.

રઢિ (૨૬૦) સ્ત્રી. રઢ; ઢઢ.

રણમાલ (૧૨૧) સ્ત્રી. રણમાળાઃ શુદ્ધમાં જનારને પહેરાવવામાં આવતી
૧૧૧૫માળા.

રણવટ (૧૧૨) સ્ત્રી. રણવાટઃ શુદ્ધનો માર્ગ. સં. રણ-વર્તમા

રાઈ (૩૯) પું. રાજ્યે. સં. રાજા > પ્રા. રાયા ઉપરથી ત્રી. વિ. એ. વ.

રાજહી (૮૨) સ્ત્રી. માથા ઉપર આગળના ભાગમાં વાળમાં ભરાવવાનું
આબૂપણ. સં. રક્ષા ઉપરથી.

રાજોરાણિ (૧૪૦) સ્ત્રી. અનેક રાજ્યોનો સમૂહ. સં. રાજન્ ના રાજ-
રૂપનો વિકાસ.

રાધાવેષ (૨૨૮) પું. સ્વયંવરમાં કરેલો મત્સ્યવેષ.

રામતિ (૧૦૬, ૧૭૮, ૧૭૯) સ્ત્રી. રમત.

રાયા (૨૫૩) વિ. મોટા. સં. રાજા > પ્રા. રાયા.

રાય (૭૪) સ્ત્રી. હરિયાદ.

રાવલિ (૩૧૫) નપું. રાજમંદિરે. સં. રાજકુલ પરથી રાવલ + સા.
વિ. એ. વ. પ્રત્યય ફ.

રાહિ (૨૦૩) પું. રાહુ. સં. રાહુ.

રાહિ (૩૧૫) પું. માર્ગમાં. રાહ + સા. વિ. એ. વ. પ્રત્યય ફ.

રાહુ (૩૧૬) પું. રાહદારી; વટેમાર્ગ.

રીર (૩૧૬) સ્ત્રી. ચીસ.

રણ (૩૬૮) નપું. વૃક્ષ. સં. વૃક્ષ > પ્રા. રવણ.

રંચતા (૩૧૭) વિ. કુસ્તી કરતા.

રંગૂ (૧૩૫) નપું. રુદન; આશુ.

રોલિટ (૨૨) ભૂ. કૃ. રોળ્યો. દે. પ્રા. રલ્લ ધાતુ પરથી પ્રેરક રૂપ.

રુચ-વદ (૧૨૨) વિ. સ્ત્રી. લઘુ વય. સં. લઘુ-વયસ્

રુદ્ધ (૧૨૯), રુદ્ધ (૧૫૨) વિ. નાનો. સં. લઘુક > પ્રા. રુદ્ધ.

રૂંક (૨૭૯) પું. કેડ.

રાઈ (૧૧૨) આ. બી. પુ. એ. વ. લાવ. દે. પ્રા. લા ધાતુ.

રાઈ (૧૬૫) વતી. ત્રી. પુ. એ. વ. લાવે. પ્રા. લાઈ.

રાણુ (૩૩) ભૂ. કૃ. લાખ્યો. ગળ્યો. સં. રાણક > પ્રા. રાણ.

રામિ (૪૦) પું. જાતવંત ઘોડાઓનો સમૂહ.

(; લાહર (૫૬) સ્ત્રી. કાઈ, લાંબા દાંતવાળું પશુ.
 લિ (૪૦, ૪૧) આ. ખી. પુ. એ. વ. લે. દે. પ્રા. લા ધાતુ.
 લિટ. (૮) બૂ. કૃ. લીધો. દે. પ્રા. લા ધાતુ.
 લીઘું (૩૪) બૂ. કૃ. મેળવ્યું. દે. પ્રા. લા ના વિકાસમાં લિટ > લીઘ-
 હેઠ (૧૫૨) વિ. નકામી; ખોટી. સૌરાષ્ટ્રમાં 'લુચ્યા'ના અર્થમાં
 'લોંકો' શબ્દ પ્રચલિત છે. સં. લુપ્ત.

વરસાલદ (૨૯૫), વરસાલિ (૧૬૫) પુ. વર્ષાઋતુમાં. સં. વર્ષાઋતુ > પ્રા.
 વરિસાબાલ, વરિસાલ, એમાંથી વરસાલ + સા. વિ. એ. વ. પ્રત્યય દ.
 વરાસીડ, વિરાસીડ (૧૧૧) બૂ. કૃ. અયોગ્ય મારે ગયો. બૂલ્યો. સં.
 વિવર્ણિત.

વલળ (૩૬૯) નપું. પાછાં વળતું તે સં. વલ્લ ઉપરથી.
 વહી (૧૦૨), વિહિ (૧૯૩) નપું. ભાગ્ય. સં. વિધિ.
 વહિ (૨૩૧, ૨૫૧) સ. કિ. છવ્વે. સં. વાગ્ધ-
 વતોલઈ (૧૬૩) પુ. વટોળિયામાં. વતોલ + ઈ સા. વિ. એ. વ. પ્રત્યય
 વસ્ત (૨૭) સ્ત્રી. વસ્તુ. સં. વસ્તુ.
 વાગિ (૧૫૬) પુ. વાધાથી; વચ્ચેથી. દ ત્રી. વિ. પ્રત્યય.
 વાગિ (૩૫૯) સ્ત્રી. લગ્નમ. સં. વલ્ગા.
 વાઢી (૯) બૂ. કૃ. કાપી. દે. પ્રા. વદ્ધ ધાતુ = સમાપ્ત કરવું.
 વાળહી (૮૫) સ્ત્રી. મોઝડી. મં. લવાજમ > પ્રા. લવાળહી, વાળહી.
 અત્યારે પણ લમપ્રતજે કન્યાને અપાતી મોઝડી માટે આ શબ્દપ્રયોગ
 યુગરાતમાં ફેટલાક પ્રદેશમાં પ્રચલિત છે.

વા'લી (૨૫૯) અ. કિ. વગાડતી-બખરાવતી હતી. સં. વાદયત્ વત્.
 કૃ. નો વિકાસ

વાના (૨૭૨, ૩૪૮) નપું. વસ્તુઓ; પ્રયત્ન. સં. વર્ણક.
 વાયમ (૪૮) પુ. કાગળ.
 વાલિ (૩૨૩) સ. કિ. વાળે મં. વલ્લ ના ગ્રેન્ડ પાથી.
 વાસળીયા (૪૦) બૂ. કૃ. બોલ્યા. સં. વાઙ્ = બૂમ ધાડતી.
 વાગા (૩૨૧) પુ. અગ્નિ વચ્ચે આવના રિશાનિસ્થાન.
 વાસવા (૭૮) વિ. નુત્રાસ્થિ. મં. વર્ણિત.

વાહિ (૧૩૫) અ. કિ. ફરીને જુએ. સં. વહના પ્રેરક વાહયતિ ઉપરથી.
 વાહિયા (૪૯) ભૂ. કૃ. મારવાને ઉપાડયા. સં. વહના પ્રેરક વાહના
 ભૂ. કૃ. વાહિત પરથી.

વિજોદિમાં (૨૩૯) ભૂ. કૃ. અગમ્યાવ્યાં; દુખી ક્યાં. સં. વિદ્યોમિત
 > પ્રા. વિન્દોદિમ.

વિનસદ (૩૫૮) અ. કિ. વણુમે સં. વિનસયતિ.

વિધોગતિ (૨૩૯, ૨૯૯) ગ્રી. વિધિવિધાન.

વિનાળ (૧૫૨) નપું. જ્ઞાન; સમજ. સં. વિજ્ઞાન > પ્રા. વિનાળ.

વિપર (૨૩૯) પુ. બ્રાહ્મણ. સં. વિપ્ર.

વિરી (૩૪) નપું. વેર.

વિરુદ્ધા (૧૧૫, ૧૩૨), વિરુદ્ધ (૧૯૧) વિ. બેડાળ. સં. વિરુદ્ધ. અર્થાં.
 ગુજ. 'વરના.'

વિલ્લંપી (૨૫૮), વિલ્લંગો (૨૬૫) ભૂ. કૃ. વળૂંધી; વળગેલી, વળૂંધ્યે;
 વળગેલો. સં. વિલ્લઙ્ગ.

વીઝાલિ (૧૮૨) પુ. વિકાસે; કસમયે. સં. વિકાસ.

વિઝોહી (૨૬૫) ભૂ. કૃ. હેરાન કરી.

વીમદ્ધર (૧૪૫) પુ. ઝેરી સાય સં. વિપચટ.

વીઝીઆ (૮૫) પુ. પગની આગળીએ પહેરવાનાં ધરણ્યા, સં. વૃથિક=
 વીંધીના ધાટનાં.

વુલ્યા (૩૨૧) ભૂ. કૃ. વળાવ્યા, વટાવ્યા. સં. રલ્લ

વૂઝરીફ (૨૨૩) વર્ત પ પુ. બ. વ. વ્યવહાર કરીએ. સં. વિ + અર
 + ઢ = વ્યવહારના વિકાસમાં. જુઓ નાપીફ (૨૧૯).

વેઝ (૪૦) પુ. આગળીએ પહેરવાની મોટી વાંટી. સં. વેઢિત સાથે
 સંબંધિત.

શાવિ (૨) પુ. શાન નામના કુંગર ઉપર.

સહન (૧૨૯) નપું. સેના. સં. સૈન્ય.

સગુરવા (૨૩૮) વિ. ઝોગ્વ સાથે. સં. સ-ગૌરવ.

સજ (૨૦૬) વિ. સબ્જ. સં. સજ્જ.

સધિ (૩૭૧) ગ્રી. ક્ષતેહ. સં. સિદ્ધિ.

સનાહીયા (૧૨૧, ૧૭૪) જૂ ૩ સન્નાહ - બખતર ધાગણ કરી -
સ સનાહ ઉપ-થી નામધાત

સપત (૧૪૨) વિ સાત સ સપત

સમલી (૩૨૦) સી સમલી

સયલ (૧૦૩) વિ સડગ બધા સ સકલ > આ સમલ

સરઘૂ (૧૦) પુ સગવાના વૃક્ષ સ શિષુ

સરવણ (૧૬૧) પુ ડાન સ શ્રવણ

સરવો સરવિ (૨૫૩) વિ સૌ સ સર્વ

સરહા (૧૦) નપુ સુગધી પદાર્થ સ સુરમિ

સહુ-વા (૪૩) સર્વ સહુ માર્ધ સ સર્વ સહુ > આ સગો-સુ >

અપ સચ્ચ-હુ > સડ-હુ દ્વાગ સહુ + સ કાનિચિદ્ > અપ કાદ - કાદ
કારા કા

સકયા (૪૨) જૂ ૩ શમમા પ.યા સ શક્તિ

સલ (૨૦૬) સી સખ્યા સ સરવા

સંધૂ (૧૦) પુ સિંદુવાગ-નગોડના વૃક્ષ સ સિંદુવાર

સાલિ (૧૨૩) સી સાખ આક પગ પામ ઉપર ચોક્ષુ ફળ

સાર (૧૦) વિ સારા, બધા

સારસી (૬૦, ૧૭૪) સી મત હાથીની ચીસ

સારિશ્ચ (૨૦) અ કિ સિદ્ધ કરીશુ સ ચનુ પ્રેરક સારસિધ્યામ >

અપ સારિશ્ચહું

સાલ્ણા (૨૮૮) નપુ અથાણા

સાવદ્ર (૨૮૬) નપુ જરિયાન વસ્ત્ર

સાવિત્ર (૩૨૪) નપુ પંખી સ સાવક = બચ્ચુ

સાગિ (૧૦૭) સી બગીચી જેવું એક દયિના

સાંસિ (૪૪), સાંસિ (૧૧૭) પુ સસામા સ સગય > આ સમઓ >

અપ સમડ > મદા શુજ સાંસડ દૃશ્યાના સાંસ + સા વિ એ વ મેવયદ દ

સિડ (૧૦) નામ અ —થી સ મદિત

સિધિ (૨૦૮, ૨૧૦) સી સિદ્ધિ સ્વળતા તે ઉપધા અર્થ વિમ્સીને

‘ખમગમત’ સ સિદ્ધિ

સિધુ (૧૦૦, ૨૧૫), સિધા (૩૮૮), સિધો (૪૦૪) વિ. સર્વ.
 જાણાવાડમાં અત્યારે પણ 'સધુ' - 'સધો' આ અર્થમાં પ્રચલિત છે.

સીયાળુ (૧૫૯) પું. બાજુ પશ્ચી. દે. પ્રા. મોચાળ.

સીત (૨૫૧) વર્ત. ત્રી. પુ. એ. વ. સિદ્ધ થાય. સં. સિધ્યતિ > પ્રા.
 સિન્નદ > મધ્ય ગુજ. સીન્નદ.

સીધવું (૯૫) અ. ક્રિ. સિદ્ધ કરાવું. સં. સિદ્ધ - બૂ. ફ. પછી ગુજ.
 પ્રેરકનેલ વિકાસ.

સીધાં (૨૫) બૂ. ફ. સિદ્ધ થયાં. સં. સિદ્ધ.

સીમ (૧૩૦) ત્રી. સીમા; હદ. સં. સીમન્

સોવા (૨૦૪) પું. સેવો. સં. સીમન્તર.

સુહુડ (૩૮૭) પું. સુહટ; થોદો. સં. સુમટ.

સુકડ (૩૦૮), સુકડિ (૧૦૮) ત્રી. સુપડ; ચંદન. સં. શુષ્ક > પ્રા.
 સુવરુ + ઠી સ્વાર્થિક.

સુધી (૩૭૪) ક્રિ. વિ. સારી રીતે.

સુધ (૪૬), સુધ (૧૩૮) વિ. સારો; પૂરો. સં. શુદ્ધ > પ્રા. શુદ્ધો
 > અપ. શુદ્ધ. આવા જ અર્થમાં સુધાં (૩૭૬), સુધું (૩૮૬).

સોદ (૧૮, ૧૪૧) સર્વ. તે પશુ. સં. સઃ + અવિ.

સોહજી (૧૬૮) વિ. નિરુપદ્રવી; સોજી.

સૌવીર (૧૦૫) નપું. ક્ષાઈ.

હલહલ (૫૦) ત્રી. ઉતાવળ; ધમાલ.

હન્દર (૨૦૧) નપું. હાસરું; સાંઠણીનું ટાણું.

હવિ (૨૩, ૨૬, ૩૪) ક્રિ. વિ. હવે; અત્યારે. સં. અથવા > પ્રા. અથવા >
 અપ. અથવા ની આદિપ્રતિતો લોપ થતાં ને સા. વિ. એ. વ. નો ફ પ્રત્યય લાગનાં.

હાસું (૧૯) નપું. હાસ્ય; મસ્કરી. સં. હાસ્યક્સ > પ્રા. હસઅં >
 અપ. હસઅં > મધ્ય ગુજ. હાસઅં ટૂંકવાતાં.

હાંવ (૨૪૭) પું. હસ. સં. હસ.

હુંની (૧૮૭) અ. ક્રિ. હતી. સં. મૂત.

હેરકાનિ (૫૦) પું સંદેશવાહકને. સં. હેરક = આતમીયર.

હોડિ (૨૩૩) ત્રી. હોડમાં; શરતમાં.

परिशिष्ट १

अध्याय १

‘अलिपन-उज्जु’—ःडी ८ थी ११ :

इत्येवं वचनं प्रोक्तं शिल्पिनं मयदानवम् ॥ ४९
समानयित्वा दैत्यान्धान् काष्ठान्नानीय सत्वरं ।
मयेन कारयामास सपट्टिं धातुमयं ततः ॥ ५०
नानाविधानि काष्ठानि मणिरत्नान्यनेकशः ।
संभारास्तत्र बहवः मयः सर्वं प्रकल्पयत् ॥ ५१
कारयामास पेट्टिं च दानरस्य प्रियंकरम् ।
पण्मासैः सा च संज्ञाता प्रसन्नो दैत्यपुंगवः ॥ ५२

अध्याय २

५. डी. — ःडी ११ :

आश्चर्यरूपा सा पेटि मयेन कारिता च सा ॥ १
द्विसप्तति च कोष्ठाः च तेषु स्थापित दैवताः ।
चतुर्विंशु विविशु च सूर्याया नव खेचराः ॥ २

२५ डी. — ःडी १४-१५ :

श्रीकृष्णश्चिन्तयामास समायातोऽमुरो बली ।
विप्ररूपं समास्याधाय.....दानरः ॥ १३
आराशे गतवान् शीघ्रं पुनर्भूमौतलं पुनः ।
गर्जनेन च तरयाय सन्मुखं समुपागतः ॥ १४
शरीरे अर्जरीभूतं करे यष्टिर्मण्डलुम् ।
पदेपदे पतत्येव मार्गे दृष्टस्तु ब्राह्मणः ॥ १५

२५ डी. — ःडी १५-१६ :

“कथ्यतां मे गुरोः । कृष्ण किं रूपो वयसा स्थितः ॥ ३१
मध्ये पेटौ समायाति न समायाति या न या ।”
श्रीकृष्णेन तदा रयातं श्रूयतां दैत्यबालक ! ॥ ३२

ममैव सहस्रो विष्णुः त्वत्समो सोऽप्युदारत ।

पाणिपादौ त्वत्सदृशौ त्वत्समो शरीरं च सः ॥ ३३

२५. छि. — ६३ १६ धी २५ :

तदा कृष्णेन राज्येन्द्र ! दत्ते तालरु शृंगले ।

रुद्धः प्रोषाच यचनं “उद्धाटय गुरो ! मुखं ॥” ३६

जहास तत्र जगतां नाथो दैत्योऽवदत् यचः ।

“हास्यं मा कुरु धिमेन्द्र ! प्राणान्तो जायते मम ॥ ३७

इप्सितं प्रार्थय गुरो ! यद् यद् तद् ददाम्यहम् ।

पेट्टि विधाटय गुरो ! मरणं जायते मम ॥” ३८

प्रोषाच दैत्यं भक्तेशः “को गुरु ? शिष्य को स्मृतः ?

पितृहन्तारमेवाद्य कृष्णं जानीहि ते रिपुम् ॥ ३९

मायया मे हतः पूर्वं हिरण्यकश्यपूर्यकः ।

रावणस्तु बलिर्यद्वः पाताले सोऽपि तिष्ठति ॥ ४०

मयैव कपटेनैव द्विजरूपं प्रकाशितम् ।

न क्षातं भवता दुष्ट ! देवाः संरक्षिता मया ॥ ४१

x

x

मध्यस्थितः पुनः प्राह कृष्णं शास्त्रसुतो बली ।

“मां निष्काशय देवेश ! युद्धे मे जायते गृहा ॥ ४६

त्वं यदि जगतां नाथो मम साकं च योद्धय ।

शस्त्रैर्ग्राह्युद्धेन पश्य मे बलमद्भुतम् ॥” ४७

कृष्णस्तु पुनराहेदं “शृणु दुष्ट ! वचो मम ।

शुडेन मृत्युमाप्नोति विपं तस्य कथं च न ? ॥” ४८

२५. छि. — ६३ २७-२८ :

पेट्टि शिरसि चाधाय कृष्णस्तु द्वारकामगान् ॥ ४९

रुक्मिण्याद्याः स्त्रीयः सर्वा विचार्य च परस्परं ।

किमस्ति पेटयां रत्नानि विविधान्यम्बराणि च ॥ ५०

यद्यदस्ति शुभं वस्तु समानीतं त्वं स्वामीन ।

विचार्य प्रमदाः सर्वा कृष्णः स्वभगिनीं गतः ॥ ५१

२५. छि. — ६डी ३२ थी ५४ :

प्रवेशां सप्तमे कोष्ठे सुभद्रा निद्रावशाऽभवत् ॥ १७

प्रतिवाक्यं तदा दैत्यः ध्रीकृष्णं प्रवदत् तदा ।

कृष्णो विचारयन् “ नायं वचनं भगिनी-मुखात् ॥ १८

प्रतिवाक्यं तदा दैत्यः ददाति मम निश्चितम् । ”

प्रसारो सप्तमे प्रोक्तो न निःसारयदुत्तमः ॥ १९

२५. छि. — ६डी ५२-५३ :

लग्नं निर्धार्य तत्रैव स्वजनानयनाय च ।

लिखित्वा कौकुम्भं पत्रं यावद् धौम्यो नियोजयेत् ॥ ५२

प्रत्युद्याचाभिमन्युश्च धर्मराजं धृकोदरम् ।

“ बाणेन प्रेषयिष्यामि सर्वेषामामंत्रणं ह्यहम् ॥ ” ५३

अध्याय ४

२५. छि. — ६डी ५४ थी ५७ :

विप्ररूपं समास्थाय विराटसदनं गतः ॥ १२

उत्तरायाः समीपं ह्यु गतो कृष्णोस्तु भारत ।

x

x

प्रोवाचेदं वचः कृष्णः उत्तराकरदर्शनात् ॥ १५

x

x

“ सामुद्रिकं मया ज्ञानं तव देहस्य लक्षणम् ॥ १६

वरोऽर्जुनस्य तनयः त्वया संधारितोऽनघे ।

रंक्रस्येव गृहे रत्नं तद् गृहे त्वं पतिव्रता ॥ १७

x

x

वरे ये च गुणा प्रोक्ता तस्मिन् एको न विद्यते ॥ १८

शरीरे श्यामवर्णश्च प्रयुदन्तोऽपि दीर्घ्यान् । ” १९

x

x

इत्येवं कथयित्वा तु अभिमन्यु समागतः ॥ २२

उवाच वचनं कृष्णः “ भागिनेयः वचः शृणु ।
 दृष्टा मे ते प्रियतमा वरणीया न मानदा ॥ २३
 चतुर्विधानां नारीणां चिह्नं पूर्वरुदाहृतम् ।
 बहुदापा इयं कन्या विराटस्य च भूपतिम् ॥ २४

x

x

विगततनया देहे मया दृष्टं वदाम्यहम् ।
 भ्रमरश्चक्षुमध्ये च पतिं नाशयति च सा ॥ ३२
 ललाटे भ्रमरो यस्या देवरं हन्ति निश्चितम् ।
 जिह्वायां भ्रमरो यस्या मातुलो नाशमाप्नुजेत् ॥ ३३
 मध्यमांगुल्या पादे भूमिं न स्पृशते यदि ।
 स्वगेहे न स्थिता नारी सा ज्ञेया व्यभिचारिणी ॥ ३४
 लम्बोदराय च श्वशुरं श्वश्रूं हन्ति च निश्चितम् ।
 चिपटां नासिकां नारीं राक्षसीं परिक्रम्यते ॥ ३५
 कृष्णजिह्वां च पिङ्गाक्षीं लम्बोष्ठिं घुर्घुरस्वरा ।

x

x

वर्जनीया च सा नारी देवी वा मुनिरुन्यका ॥” ३७

अध्याय ५

‘अ. ३.’ — विराटराजनीं पाठशाखाभां भीमि भयावेक्ष
 उत्पातना भसंगभां ३३ ६६-६७, ७४ :

तदा युधिष्ठिरेणोक्तं गच्छ पश्य स्व भारत ।
 वचनाद्धर्मराजस्य मीमसेनो क्षुधातुरः ॥ ५
 कतिभिः सेवकैः सादूर्ध्वं बालकैरपि वायुजः ।
 जगाम नगरं राजन् ! सत्त्वरे समुपागतः ॥ ६
 नानाविधानि भोज्यानि वणिजैः स्थापितान्यपि ।
 सर्वं संदृतवान्मीमो भक्षयामास तद्वसु ॥ ७
 वणिजाश्च तथा सर्वा हा हा कन्या प्रधाविता ॥ ।
 सर्वान्सन्ताडयामास यदा करत्तलेन च ॥ ८

नष्टाश्च वणिजाः सर्वे रुदन्तो नृपतिं गताः ।
ग्राह्यस्मान् नृपते कश्चित्तगडयान गोचरः ॥ ९

अध्याय ६

२५. ७. — ६३ ८१ :

तदा वृष्णस्तु प्रोवाच “भागिनेय ! शृणुष्व मे ।
गुह्यं वदामि ते याल ! येन श्रेयोऽभिजायते ॥ १३
उत्तरा दृष्टिचिपमारूपे ते यदि पश्यति ।
हानिस्तु तव देहस्य जायते न संशयः ॥ १४
न पश्यनीया कन्या च भागिनेय महाबल !
वक्षेणाच्छाद्यतां नेत्रे सुखं मे यदि जायते ॥” १५
पुनर्जगाम सदनं विराटस्य जनार्दनः ।
उत्तरां च मुदेष्णां च प्रत्युवाच जगत्पतिः ॥ २०
“दैत्यांशो चाभिमन्युश्च वदनं विलोकयेत् ।
दर्शनाज्जायते हानिः वक्षेणाच्छाद्य चक्षुषी ॥” २१
इत्येव मानयामासुर्नृपतरावाश्च योषितः ।
ययं च नेत्रयोर्वक्ष्यत्तण्डं मातुलनाकृतः ॥ २२

अध्याय ७

२५ ७. — ६३ ६६ थी ६८ :

गतप्रत्यर्जुने वीरे श्रीकृष्णेन समन्विते ।
चिन्तातुरो धर्मराजः नकुलं परिपृच्छति ॥ १
चक्रव्यूहो वृतोद्यत्र वीरवैः क्लेशकारकैः ।
किं कर्तव्यं हि नकुल ! जाने त्वं जये प्रतम् ॥ २
नकुलः प्रत्युवाचाय “भ्रातृयज्ञे मया पुरा ।
रथेन वारिधीं तीर्त्वा गतो लंकाहिकां भारत ॥ ३
धनुर्विद्यासु कुशलो चक्रभेदेन मारिष ।
युधिष्ठिरः पुनः आह कनिष्ठं माद्रिनन्दनम् ॥ ४

“सहदेव ! त्वं जानासि चक्रव्यूहस्य भेदनम् ।”
 भ्रातरं धर्मराजानं सहदेवोऽब्रवीद् वचः ॥ ५ ॥
 “योगिनी विजिताः पूर्वं या देवाः युधिनिर्जिताः ।
 भूतभव्य भवत् ज्ञानं वेदान्वेदान्तमेव च ॥ ६
 चक्रव्यूहं न जानामि” धर्मश्चिन्तातुरोऽभवत् ।
 प्रपृच्छ भीमसेनं वै शोकचिन्ताकुले क्षणः ॥ ७
 भीमसेनोऽब्रवीद् वाक्यं “धर्मराज ! शृणुष्व मे ।
 मया कृतं पुरा यज्ञे न ज्ञातं विद्यते तव ॥ ८
 जरासंधो जितो राजन् ! हैडंबो कवीरो वकः ।
 युद्धे सन्तापयामास शंकरं गिरिजापतिम् ॥ ९
 कीचकाद्यातिताः राजन् ! विराटे तव पश्यतः ।
 गदायुद्धं प्रजानामि चक्रव्यूहे न मे मतिः ॥ १०

अध्याय ८

२५. डी. — ४३१ १४१ थी १५३ :

“बालं मा वद मां मातः ! शूरो बद्धत्तरः प्रियः ।
 दमिष्यामि घुरन्सर्वान् यथाऽरण्यं हुताशनः ॥ ५
 मा प्रभाष्य मां बालं बालेन दान्धवेन ते ।
 कालियो दमितः सर्पः धृतो गोवर्धनो गिरिः ॥ ६
 फंसस्तु निहितो मात ! नागायुतत्रलान्वितः ।
 स्थूलराशीं प्रदहति गुंजामात्रो हुताशनः ॥ ७
 बालस्तु भास्करो मातः ! प्रकाशयति भूतले ।
 यशं चकार पण्मासैर्ध्रुवो बालो जनार्दनम् ॥ ८
 बालेन वामनेनैव वलिर्बद्धो घरातले ।
 सद्यो जातस्य पंचास्यो गजयूथं प्रसर्पति ॥ ९
 बालस्तु दीपको येन तिमिरं नाशितं गृहे ।
 बालो हरिः पुरा मात प्रेक्षयायाः शतयोजनम् ॥ १०
 तद्बद्ध परथ बलं बाले कौरवाणां क्षयंकरम् ।
 हन्मि सर्वान्कुरन्मातर्मोदयामि सकृदां महीम् ॥ ११

२५. छी. — ६३ २६२ :

वृत्तीये च भवे सोऽयं स्वामि ! राजसुतोऽभवत् ।
वेशाहं तत्र संजाता पूर्वमोहेन तं रता ॥ २८

२५. छी. — ६३ २८५ थी २६२ :

उत्तरस्त्वरितो राजन् ! भगिन्या वचनात्प्रलु ।
सैवकं प्रेषयामास अम्बरानयने तदा ॥ ४१
रक्तवस्त्राण्युपादाय कौशेयाण्यंबराणि च ।
घणिजाह्यागतास्तूर्णं पश्यतां राजसङ्गनि ॥ ४२
कृष्णघर्णानि जातानि उत्तरश्च चुकोपतान् ।
रत्नगमादाय घणिजान् हन्तु मा मति उत्तरा ॥ ४३
कर्मणा मम भो भ्रातः ! जातान्येवं विधानं च ।
नापराधो घणिजानं यद् भविष्यं भविष्यति ॥ ४४

२५. छी. — ३१३ थी ३१४ :

निर्गताऽपि पिष्टसदना शकुनारिष्टदर्शना ।
तत्र संगृह्य भित्तिता काचित्सा विधवा नृप ! ॥ ५२
आर्द्रवस्त्रेण संयुक्तो कश्चिदग्रे भुजंगमः ।
शुभ्रं काष्ठो च रटति कागो दक्षिणपार्श्वगे ॥ ५३

परिशिष्ट २

अभिमन्यु—वध

गजमुख सन्मुख होत ही वीती कुमति कुतर्क ।
कोक सोक मोचक महा यथा विलोकत अर्क ॥
देवी मो मति मन्द अति करौ कृपा हरि मोहि ।
माता निरति कपूत पर करत बहुत ही छोह ॥
तेरे आस-प्रकास सब जसुदा-नन्द अनन्द ।
वानी धरी प्रमान जुग जया काकी हरि-चंद ॥
हरि थापन हरि थापनो हरि जाचक हरि दानि ।
हरि विसारि नर चहत सुष बडो अचरज मानि ॥

चौपाई

कौरव पाण्डव भये भुआरा । अति बल राज करै संसारा ॥
बन्धु विरोध करत ते रहही । प्रीति कीन्हि नहि के सब चहही ॥
येक बार पारथ बनवारी । गये जुगुल सुर पाल गोहारी ॥
धीचहि कपट कौरवन्ह कीन्हा । प्रेरि परम वन्दीजन दीन्हा ॥
विदुरभाट ते कहा धोलाई । कहौ पाण्डवन्हते अस जाई ॥
चकावृहको जूझ आवै । मुहु मसि लाइ कै बनहि सिधावै ॥

दोहा

चूरी तरकी विदुर छै कीन्हौ तुरित पयान ।
धरम तनै बैठ्यौ जहां तहां भाट नियरान ॥

नगर मध्य वन्दीजन आये । भूप जुघिस्यरको सिर नाये ॥
धरम के पूत देवायौ पाना । बैठन को दीन्हो अस्थाना ॥
कहा विदुर सुनियौ हो राया । द्विरजोधन तब नेवति बोलाया ॥
दीन्हो द्विरजोधन को पाती । दही विरहनल बांचत छाती ॥
दे कर वत्र घून की घरी । चूरी तरकी आगे घरी ॥
अब उर सहमि गयो महाराजा । जिमि भृगराज गरज गजराजा ॥

चक्रावृह संग्रामहि आयहु । न तु मुहु गमि धमि बनहि सिधायहु ॥
 नथ पहिरहु तरवन औ चूरी । प्रगट बिलोमत ही दुष भूरी ॥
 पदत भूप विन दीनदयाला । कवन हरै दुष दुमह कराला ॥

दोहा

चारिख भाइत तत्क्षण चूझी वात हंकारि ।
 चक्रावृहको जानै मो मोहि कहौ विचारि ॥

चौपाई

कहौ भूप निज सहज मुभाऊ । मो अभिमान न मपने काऊ ॥
 समर पैव जम काल हटाऊँ । किंदुक इव गिरि मेरु चठाऊँ ॥
 चक्रावृह जूझ नहि जानौ । तर निज विक्रम नकुल वपानौ ॥
 निज आयुध महिपाल दो[हाई] । भूतल अगिल सकौं दलटाई ॥
 तर ऊपर अवनी करि राखौ । अर महिपाल मृग नहि भापौ ॥
 तब राजा सहदेव सो पहर्ही । समुझी परी कछु तुमको यह ही ॥
 सहदेव कहा महि दिपम जुझारा । छत्री काल छत्र पैकारा ॥
 इन्द्रहु समर हारि नहि मानहु । चक्रावृह जूझ नहि जानौ ॥
 राजा तय भीम तें कहिया । समुझी परी कछु तुम कह अहिआ ॥
 तब रिताइ भीम अम कहिआ । मो ममान छत्री को अहिआ ॥
 जो मोहि ममर हरायै पारा । छत्री वाहि कहौ संसारा ॥
 जूझत जूझ न कयहु डेरान्यौ । भोजन करत न कयहु अपान्यौ ॥
 लपु अनेक विनय करि मानहु । चक्रावृह जूझ नहि जानहु ॥
 निपट सोचनस चारिख भ्राता । मुमिरि महामुज त्रिभुवनत्राता ॥
 दीन भलीन भूप परिवारु । मनहु वनज वन परी तुसारु ॥
 मल परमेस्वर कीन्ह विनासू । सीस नाइ सर डारेऊ आंसू ॥
 देपि चरित अरजुनकी चेनी । देपि चहु दिसि राउर फेरी ॥
 जाई सुमद्रा ते अम कहिई । पुत्र समेत बैठ अस रहई ॥
 जंघे ऊपर अहिवरनका भाथा । कटै बयारि सु दहिने हाथा ॥
 बाँवे हाथ सीस कुक आरा । सोरै दुअर परा विकरारा ॥
 तेहि सोरह दह चाहु तेहि जाई । कहा अदत, पै कहत वराई ॥

कछु विपाद राजा मन भयऊँ । केदु मलीन परि गह रहेऊ ॥
 अस सुनि विलप सुभद्रा भयऊ । अर्जन सुमिरि सुगमँ मन गँयऊ ॥
 कृष्ण संग लोहगीथल गयऊ । लोहगी देस बहुत दिन भयऊ ॥
 सो सुधि दहु कछु रौरह आई । जेहि ते अनमनि चारिउ भाई ॥
 अस मन समुझि जीव परभरा । तरकि पै नीर द्वौ नैनन दुरा ॥
 आंसू दूटि परा पिकरारा । सोवत उठ्यौ सु जागि कुमारा ॥

दोहा

जोवत वदन जननिको पूछ लागि सति भाउ ।
 सेवा करहुँ फा माता सो तुम मोहि सुनाउ ॥

चौपाई

जाके वासुदेव अस भाई । जाके अर्जुन अैसे गोसाई ॥
 देवर नकुल सहदेव जाके । अस डर हृदयन वृक्षिय ताके ॥
 जेठ जुधिस्थिर भीम उदारा । तेहि कहँ डर अचरज अपारा ॥

दोहा

कुन्ती अैसी सासु जेहि हम अस पूत पजाइ ।
 सो कस परै मलीन मन जेहि संसार डराइ ॥

चौपाई

कहेउ सुभद्रा सुनहु कुमारा । राजके डर बहुत पभारा ॥
 पितु तुम्हार लोहगीथल गयऊ । लोहगी देस बहुत दिन भयऊ ॥
 सो सुधि दहु कछु रौरह आई । भये मलीन भूप सब भाई ॥
 अस सुनि विलप अहिवरन भयऊ । तेहि औसर राजा पहुँ गयऊ ॥

सोरठ

आइ गये अभिमन्य तेहि औसर महिपाल पहुँ ।
 देपिन वदन प्रसन्न कमलबन्धु विनु कमल जिमि ॥

चौपाई

निकट निहारथौ चारिउ भाई । निपट उदास जुधिप्रिर राई ॥
 बिलप वदन मलिन मन अहई । कोऊ न वाको उसन कहई ॥
 तब अभिमन्य मनहीमें विचारा । निश्चै जूझै पिता हमारा ॥
 नहि कीनेउ सादर सनमाना । फिरि अभिमन्य चलयौ अकुलाना ॥
 भीमसेन लपि दुपित कुमारा । उठाइ गहि पान गोद बैठारा ॥
 ह्वै लगावत बार हि वारा । परम चतुरवर पवनकुमारा ॥
 कह अभिमन्य तात केहि हेता । मलिन महीप समाज समेता ॥
 आदि अंत इति हाँ प्रभाउ । कहौ तात निज करहु दुराऊ ॥
 कि लोहर्गीथल अरजुन नाहीं । अपर सोच किये मन मांहीं ॥
 भीमसेन तब वचन प्रकासा । सुनेहु तात करि मन विस्वासा ॥
 संभव पालन प्रलय जास कर । अरजुन संग तासु गोपीवर ॥
 पारथ-घात न करि अस कोहै । जाके संग सदा हरि सोहै ॥

दोहा

संभव पालन प्रलयके करन हरन हरि येक ।
 बालक सहज अज्ञान तुम्ह वदत यादि अविवेक ॥

चौपाई

पवनकुमार महा थलदाई । सौमद्रहि सब कथा सुनाई ॥
 जुद्धके नेवत कौरवन्ह दीन्हा । ताते राय बिलपतन कीन्हा ॥
 यकइस फोट महा विकारा । चकावूह संप्राम अपारा ॥
 हम चारिउ जन अस बगि गयऊ । तेहि ते राय बिलप
 मन भयऊ ॥
 यह मुनि मन गहवरइ कुमारा । उठि राजा कँह कीन्ह जोहारा ॥
 पारथ-नन्दन वचन प्रकासा । जीति सकौ रन विनहि प्रयासा ॥
 कह अभिमन्य धरहु उर धीरा । सेटव चकावूह गंभीरा ॥
 स्वामि क बोल आजु परमानौ ॥ चक्कावूह जूझ मै जानौ ॥
 कौरव कालरूप ह मारौ । सबौ भाइ जरमूर उषारौ ॥
 चकावूह रन यह विधि करऊ । जियत राउ द्विरजोधन धरऊ ॥

दोहा

पाण्डव वंस उमारी कजरव वंस सँघारि ।
तवहि साचि कर मानेहु अब यह पैज हमारि ॥

चौपाई

यह सुनि राउ हरप मन कीन्हा । तव अहिवरनहि पूछै कीन्हा ॥
की तुम देव दयन्तर भापा । गनगंधर्व कि मुनिवर जापा ॥
की तुम काँम नाग अवतारा । की कुवेर की मुनिवर धारा ॥
किन माको तुम हो मुचि वीरा । जो अस पौरुष कहेउ सरीरा ॥

दोहा

चक्रावूह सु कठिन है अल्प बैस है तोरि ।
केहि तन मुन्यौ जुद्ध तुम सो मोहि कहौ बहोरि ॥

चौपाई

चक्रावूह रन चरित अपारा । भीम कहा कृत सुनेहु कुमारा ॥
पारथ-नंद प्रसंसौ तोही । [अब मनमें नहि संसय मोहि] ॥
वन्दीजन जिरजोवन केरा । तासो भीम कहा बहुतेरा ॥
आउत दैपै रन अविनाई । वन्दीजनकी विदा कराई ॥
तत्र अस कहि अभिमन्य कुमार । पूर्वजन्म कर करहु विचारा ॥

दोहा

पवन सुवन सो चरित निज वरतत पारथ-नन्द ।
सादर आदि प्रजन्त लो लहत भीम आनन्द ॥

चौपाई

मथुरा निष्ठर निकट निकाया । विन प्रयास गंजेहु जटुराया ॥
जननी-जठर चाम तत्र मोरा । अल्प दिवस कमलासन मेरा ॥
निज मेहर मम जननी पराई । तौ रिरंचि मेरी महि साई ॥
नहाँ वास वीते कटु काल । मम अवतार भवेउ महीपाला ॥

पेलत बाल बालकनि साथ । सवान कहहि मोहि परम अनाथा ॥
 नहि परिजन नहि तात न भ्राता । कोउ रषवार न करत निमाता ॥
 निदरत मोहि अकेल बिचारी । पेलत दिन प्रति देव सदुचारी ॥
 वारक वृद्धी मैं निज माता । हम करिये केहि केरि दोहाई ॥

दोहा

भ्राता पिता परिवार जुत निश्वर निकर निकाय ।
 तात तिहारे मधपुरी मारे जाई बराय ॥

चौपाई

जादववंस निकन्दन हेता । अवराधहु सादर वृषकेता ॥
 दौर जनक बन्धन कर लीजे । तात उपाइ वेगि यह कीजे ॥
 तब जननी अनुसासन पाई । गयी गोदागरि-तट महिसाई ॥
 धूमपाँन कीन्हेउ यहु भाँती । जपेउ निरन्तर त्रिपुर-अराती ॥
 प्रगट भयउ तब सम्भु कृपाला । पद्मवदन तन गौर विसाला ॥
 माँगु माँगु वर जो मन भाषा । बार बार मोहि सम्भु सुनावा ॥
 सम्भु-वचन सुनि उर सुष धयऊ । हाय जोरि तन मैं अस कहेऊ ॥
 सो आयुध मोहि देहु पुरारि । जाने हतौ रमा बनवारी ॥
 यिन प्रयास जटुवंस निपातौ । राम-स्याम सुन्दर उर हतौ ॥
 एवमस्तु गिरिजापति कीन्हा । अविचल कुलिस मजूसा दीन्हा ॥
 सोरह सहस करी तेहि माही । अति विचित्र कहि जान सो नाही ॥
 प्रविसि मजूसा करेहु सहाई । कोउ न सकै सोहि जीति सहाई ॥
 अन्तरध्यान भये भव जवही । मैं निज मौन गजन कियो तवही ॥
 कुलिस मजूम धरि निज सीसा । मारग बीच छलेउ जगदीसा ॥
 भूमुर भेरु घरे मगजाना । हरि-चरित्र नहि मैं पहिचाना ॥

दोहा

निपट जराग्रन गाव कृस लड्डिटि गेह निज पाँनि ।
 कपट-दरीनो आइगो मो डिग सारंगपाँनि ॥

चोपाई

विप्र जानियै कीन्ह प्रनामा । मुनि पूछेव भूसुर को नामा ॥
 मै पुरोहित कंस दनुज को । अपर न जाचौ देव-मनुज को ॥
 मम जजमान सकल हरि मारे । कोउ न दनुज-कुल भाजि उवारे ॥
 मम जजमान-बधू यक चाँची । गर्भ सहित डवरी वह साँची ॥
 भये तनै तेहि भामिनि बेरे । तासु मिलन-उतफंठा मेरे ॥
 योजत फिरौ दिवस निसि ताही । विपुल लालसा मो मन माही ॥
 तासु बचन सुनि मै परतीती । परपि न परी कपट कै रीति ॥
 मै निज नाम कहा महिसुर सो । दीनबन्धु कृपा करु उर सो ॥

दोहा

भूमि दियो गदगद गिरा मोहि मिल्यो उर लाइ ।
 कपटचतुर घर स्यामघन चरित वरनि नहि जाइ ॥

चौपाई

अब कतहु नहि चालेहु वाता । सुनत स्याम-घन करिहि निपाता ॥
 है संकर-चर-चरित सुनावा । कुलिस मंजसा द्विजहि देपावा ॥
 देपि महीसुर सीस डोलावा । यह आयुध मोहि मनहि न आवा ॥
 किमि करिहौ संग्राम बनावा ।
 समर जीति सब मोहि देपावहु । तप्त अम्बु इय हिय जल नावहु ॥
 तब पीजर मैं कीन्ह प्रवेसा । करत कपट त्रैलोक-नरेसा ॥
 भरगावंत विकराल विसाला । पिंजर-बदन दैत गोपाला ॥
 सोरह सहस करी विमरारा । ठोकरत विक्रम साहत मुरारि ॥

दोहा

मो सरीर संकरी कनि फरि भई सब पार ।
 छूटत ततछन प्राण मम संकट विकट करार ॥
 मोहन प्राण अकर्षि मम रापेउ कृपी माहि ।
 गूढ डाट दै कठिन अति निकरन की गमि नाहि ॥

चोपाई

कुलिस मंजूसा जादवराई । कालिन्द्री-जल देत वहाई ॥
 सुन्दरस्याम भयन निज आये । गहि वृषी कर-कमल सोहाये ॥
 वृषी तालु चराचर साई । देत सुभद्रा निपुल सोहाई ॥
 मम अनुसासन दिन यह कृपी । जिन पोलेहु भाषत नहुल्पी ॥
 सौं पि सुभद्रहि स्याम सियाये । कहु वासर यहि भाति गवाये ॥
 रितु-अस्तान सुभद्रहि कीन्हा । सुरम लानि चवारिनि लीन्हा ॥
 पोलत भारत घडन समानेउ । हरि-भगिनी यह चरित न जानेउ ॥
 मुंघिरि तौ लपि देत अमाई । मंघ विहीन परपि मो भाई ॥

दोहा

ता दिन ते जननी-जठर दास कीयौ मम तात ।
 मो तन संभर सहस्र भुज दसा बरनि नहि जात ॥

चोपाई

श्रुतु मास पट मो महतारी । भई दिष्ट संकट-घस भारी ॥
 वारक हरिय अन्ज पहुँ आये । भगिनी दुष आपुहु दुष पाये ॥
 तय अनुजहि पूजि जटुराई । निज इछा कहु मोहि बुझाई ॥
 मम ईछा पर मुनहु प्रभाऊ । जानत हो तय आनिप पाउँ ॥
 निज मन मुंजर-रक्षम निचारा । कोट पल गर्भनास बिजारा ॥
 करत निचार चराचर साई । नकर व्यक्त जामि नियराई ॥
 कहत सुभद्रा गहि जुग पानी । कहत तत कहु कथा-कहानी ॥
 चकानु इतिहाम सोहाई । लगे कहन चराचर साई ॥

दोहा

चकानुह इतिहाम दर रक्कम कोट उगर ।
 मुनत सुभद्रा मुदित मन कहै त्रिनेक भुआर ॥

चोपाई

चकानुह कृत कहत मुरारि । मुनत सुभद्रा भरत हुपारी ॥
 मोई मातु सुभद्रा नर हि । म पुनि दीन्ह हुंकारी तय ही ॥

जब मैं गर्भ हुक़ारी दीन्हा । वीर हुँकारी केशव चीन्हा ॥
 यकइम् कोट कथा परमाना । वीस कोट मैं सुनेउ सुजाना ॥
 कोट यक सौ कथा न जाना । वीचहि मोहि लपेउ भगवाना ॥
 सुन्दर-स्याम मंत्र वति कीन्ही । मम भुज सहस निपातन लीन्ही ॥
 रहै जुगल भुज मोतन सोई । अपर भुजा भंजेउ रघुराई ॥
 मिटा दुसह दुप मातु कलेसा । मम उतपात यहि भाँति नरेसा ॥

दोहा

पारथ-सुत सीतल गिरा जनु धरपत वर वारि ।
 हरपे साली समन सब आतप ताप नेवारि ॥

चौपाई

जलपत दारुन पवनकुमारा । समर धुरन्धर वार हि वारा ॥
 वीस कोट तुम तूटौ जब ही । तूटव येक कोट हम तब ही ॥
 जो तुम कौरव जीती प्रचारी । तुटिहौ मैं सब कोट बदारी ॥
 जब ही मीम प्रतिज्ञा करई । वामुदैव कर आसन टरई ॥
 आलस नींद दीन पठाई । लागहु काया मीम की जाई ॥
 आलस नींद तब दरसानी । अंग मोरि उठी जमुहाँनी ॥
 राय कहौ तुम पौढौ जाई । तब लगि कुअर सजै कट काई ॥
 यह संवाद भवन प्रति बाजा । सजत प्रात होत अति राजा ॥
 परसि मातु सरसी सह चरना । नृप पहुँ गयउ कुअर अहिवरना ॥
 सादर भूपति अंक मलावा । अति अनुराग घरनि नहि आवा ॥
 देत असीस महीस उदारा । धार धार मन मुदित कुमारा ॥
 पञ्च छोहनी परम उदारा । चली सजूथ... ..विकरारा ॥

छन्द

कहि पवनसुत अभिमन्य सो हम तात आउव प्रातही ॥
 निज जूह चकायूह लौ तब लौ चलौ मन मुदित ही ॥
 सासन प्रभंजन नन्द के अभिमान हिय हरपायू कै ॥
 आरूढ होत तुरंग पर गिरिजा महेस मनाइ कै ॥

दोहा

छोहनी पख्र अरूढ भट पदचर वरनि न जात ।
ससकृते अहिपति भार-वस कोल कमठ अकुलात ॥

चौपाई

हालत हहल हहल अति छोहनि । कहल कील सहसासन होनी ।
निकर निसान बीर रस बोले । डगमगात दस कुञ्जर डोले ॥
मनहि प्रसंसि महेस भवानी । सो अभिमन्य चमू हुहुगनी ॥
सकल सनाह पोस भट बाके । समर भुंमि नम धुव गति जाके ॥
सकती सूल चर्म करवाला । तोमर मुदगर परिघ विसाला ॥
कर सर चाँल सत कटि त्रिना । सोहत पारथनन्द सलोना ॥
क्यच पोस सगरे सरदारा । समर धुरन्धर परम उदारा ॥
सकल सुभट सोहत यही भाँती । सोम पोम छत्री वर जाती ॥

छन्द

भट मस्त विचरत दुरद दल रज होत विटप महीधरा ॥
मसकि महायल कमठ पीठि फठोर अति बस की धरा ॥
पुर धार अपार अति छवि छीन रवि अंधियार भै ॥
पटि गे नदीनद घोघ जल मचि कीच वारिघ वारि भै ॥
फेद दुरक सरोज कीस निसि बस कोकी भई ॥
गत हंसन जुगुत मुहुता छुमुद बन आनंद भई ॥
आरूढ छोहनि पाँच मुढ अपर पदचर को गनै ॥
गज बाजि रथ कोतल चले बटु जात नहि घरनत बने ॥

दोहा

बाजत निकर निसान दल उर उपजत आनन्द ॥
तब विराटनगरी निकट कटत सुभद्रानन्द ॥

चौपाई

निकरि कटक विराटपुर जाई । सोनत मपि उषरी जगाई ॥
वैपटु निज पिय की समुदाई । सुन्दर रूप वरनि नहि जाई ॥

पारथनन्दन प्रिय उत्तरी । प्रिय सुधि पाइ हरष उर भरी ॥
 यह सुनि हरषवंत सो भई । सपियन संग धवर हरेह गई ॥
 जाइ दीप पिय की समुदाई । सोभा अधिक वरनि नहि जाई ॥
 नृप विराट आगे होइ लीन्हा । पुर लै गये प्रेम बढ कीन्हा ॥
 ता दिन तहाँ उत्तरी कटकाई । नृप विराट कीन्हा पहुनाई ॥

दोहा

नृपतनु जात उत्तरी रूप सील गुन पाँनि ।
 तेहि निसि बसि पारय-सुघन तहँ तासो रतिमानि ॥
 रतिमानी अभिमन्य जु गर्भित भै तव बाल ।
 जनम परीछित अप्रतिमि हरिजन विदित बिसाल ॥
 प्रात होत अभिमन्य जु अति हरपाइ नहाइ ।
 पहिरि कवच आरुढ हय चले गनेस मनाई ॥

चौपाई

मन बिलपत अभिमन्य लोगाई । बैरिन लोकलाज भै आई ॥
 प्रीतम मिलन हेत अकुलाई । कहि इतिहाँस सपिन समुसाई ॥
 पुरजन सोक वरनि नहि जाई । काह करिय दहु त्रिभुवन साँई ॥

छन्द

अभिमन्य मुदित नहाइ पहिर सनाह कर सर चाँप लै ॥
 गयने गनेस मनाइ लोग लोग राखर पुर ताप दै ॥
 अभिमन्य बल प्रसंग या विधि होत येकहि बारही ॥
 नहि सकत प्राण वपान राजकुमार विरह कुमारही ॥

दोहा

तजि विराटनगरी चली चमू कूच दर कूच ।
 चकाचूह के निकट ही पाण्डव जूह पहुँच ॥

सोरठ

दुरजोधन महीपाल बन्दीजन प्रेरित भयेउ ।
 को है सुभट बिसाल भीम नकुल सहदेव कै ॥

चौपाई

नो अरजुन को धरमकुमारा । आयो करन समर विकरारा ॥
 बन्दीजन अनुसासन पाई । मातुल बेगि चला सिर नाई ॥
 पारथ-नन्द निरुद्ध चलि आवा । अभिमन्यु हि बन्दी सिर नावा ॥
 पारथ-नन्द ताहि सनमाना । बन्दी जनहि देवायहु पाना ॥
 वृक्षत घातन-नन्द कुमारा । अकइस कोट विकट किन भारा ॥
 मुनि अभिमन्यु वचन सुप पाई । बन्दीजन सन कथा सुनाई ॥
 दिरजोधन मर्हापाल कुमारा । नाम लपन अस परम उदारा ॥

छन्द

भरि लपन भट प्रथम कोट उदार समर धुरन्धरा ॥
 जै जिन्द दूसर तीसरे घृतसत्ति निपट भयङ्करा ॥
 भट अमुयमा चौव कोट व दार सगुनी पञ्चमे ॥
 अनिचल सुसर्मा कोट पट मगदन्त भूपति सप्तमे ॥

श्लोका

विस्वासीनि वसु कोट वस साजै नव विरार ।
 दसम कोट भूरिथना भीषम रट उगार ॥
 द्रोन ग्रीही धारह गहे त्रयोदस कर्लिग भुआल ।
 सुभट कृपाचार्य वली हे चौदहे बिसाल ॥

चौपाई

दम मर कोट दुसासन वीरा । मुन्दर पोइस कोट गँभीरा ॥
 नय वसु कोट त्रितीया रहेऊ । दम वसु कोट महा दम गहेऊ ॥
 दम नय कोट चनू विरारा । वीम कोट चिन करन भुआरा ॥
 हे जैत्रद यकैसे कोटा । कै न भकै जग भट जेहि जोटा ॥
 दिरजोधन मर्हीपाल व शरा । शहैर फिरत निपट विरारा ॥
 बन्दी अभिमन्यु हि सिर नावा । दिरजोधन भूपति पहे आवा ॥
 नहि अरजुन नहि धरमकुमारा । नही पवन नहि नष्ट व दारा ॥
 नहि सहदेव न जपर सरदाग । आवत हे अभिमन्यु सुभारा ॥

पाँच छोहनी कटक अपारा । आये वासव-नन्द कुमार ॥
 पारथ-नन्दन भट वगमेला । और गाये भट ममर-दुहेला ॥

छन्द

जुटे प्रथम कोट घ दाग भट छूटे नराच झरझरी ॥
 मचि रहा हाहाकार अतिसै मुरतन वदन बरावरी ॥
 रस वीर बागत्त राव दर रस उमडि अपनन दीससे ॥
 दुहु वीर घोर नराच दारुण उडहि कोटि फनीससे ॥

दोहा

भे कस मान अनेक भट छूटहि विपम नराच ।
 जूझै समर सयंत बहु रन विभासि रसमाच ॥

सोरठ

करनी परनि न जाइ, बरनन तन धरनी भये ।
 हाहाकार मचाइ, समर अजिर पेलत भट ॥

चौपाई

लपन सैनि भट करत लराई । दूटन कोट परम कठिनाई ॥
 अति विकराल परी तरवारी । घरनि न जात भयंकर भारी ॥
 प्राण देहि पै पीठि न देही । लोह लहरि तन तीरथ वैही ॥
 बाजहि मारु निकर न फेरु । वान न उर उपजत रिस धारे ॥

छन्द

संग्राम पेव सचेत अतिबर लखत मुरत न पुर भटा ॥
 दूटत न फोट अमेद भट अंकित मचत रन भा कटा ॥
 लोटत अबनि अंतावली-हारावली डारत गारे ॥
 विकराल काल समान भट-नर अजिर नहि टारे टारै ॥

दोहा

नाग निपाते सहस दस लाख तुरंग कटत ।
 जूझै पदचर लाख दस एक कबंध उठत ॥

सोरठ

प्रथम कोट वर दूट, धायौ ममर करंघ चक ।
जुगल कोट भट जुटे, लपन सहित जयपद ग्रही ॥

चौपाई

चक्रानूह इतिहास अपारा । जानत वासन-नन्द-कुमारा ॥
मनहि प्रसंसि उमा-वृषभैतू । जुगल कोट भट जुटत सचेता ॥
अति विकराल चमू अररानी । किये कुतर्क धरा अकुलानी ॥
हाहाभाग भयंकर माया । छूटे दुहु दिसि निकर नराया ॥
नाग कलेवर तीर समाही । मानहु दमकि दामिनि धन जाही ॥
भेरी सरार होत सग प[ज]रा । निमि सुर-पुरस ये वचन पिदारा ॥
छूटत विशिष निकट अरराही । यधि भये भट दोड दल माही ॥
भीतर कोट जुटे भट भारी । मचत निपट भयंकर भारी ॥

छन्द

अभिमान सहित मरोस आतुर पेलि भट कोटहि गयड ॥
धमसान होत कुगान पग्घि विकराल भट चौपट भये ॥
सग्राम भूतल मे कन धावत करंघ भयंकर ॥
करनी न चग्नी जग्त सो अति जूझ करि धरनी परेड ॥

दोहा

धाजे मारु गहगहे कोट भयंकर दूट ।
महारती अभिनन्य भट कोट तीसने जूट ॥

सोरठ

हुस्समी भट सेट, करत मनो निज कोटि प्रति ।
पाण्डव सुभट सचेत, उमडि तजनु वारिध महा ॥

चौपाई

चित्रम-वारि भयंकर धारा । उमडि कोट जनु सेत विगारा ॥
नाना ऐव मनो जल्जारा । चञ्चि वेग लहरि अनि भारी ॥

छूटत कोट अपर प्रति जाई । जक्त प्रद गल की नाई ॥
 तीसर कोट सत्य भट भारी । समर धुरंधर परम उदारा ॥
 वाजे दुहु दिसि गहगह मारु । होत भयंकर हाहाकारु ॥
 तमकि तमकि भट वरपहि वाना । चिह्न रहि सिन्धुरगत भे प्राणा ॥
 आगे निवान जव सल्लि पवरि । रथ-तुरग अग्नित भट जरि ॥

छन्द

रनभूमि धूम मचायते विकराल समर महँवली ॥
 टारे न टरत व दार भट अभिमन्य फौजे दल मली ॥
 छूटे महानल वान प्रवल तुरग-रथ अग्नित जरे ॥
 विचली चमू अभिमन्य की जिमि पापगन सुमिरत हरै ॥

दोहा

धारा धर सर झरि करी वरुन वान अभिमन्य ।
 अनल वान महिमाँ मिटी भे भट समर प्रसन्न ॥

सोरठ

मारु संख न की फि ढोल जुझाऊ गोमुखी ।
 निकर निसान गंभीर, गरजत धर धर सर धरा ॥

चौपाई

मुदित महा भट मोर समाना । पर भट नाग पाहि इव नाना ॥
 समर महा भट घायल भयऊ । छूटि कोट तेहि अवसर गयऊ ॥
 जूझे सन्मुख वीर जुझारा । येक कवध उठा चिकरारा ॥
 अजर अमर अविचल बल धामा । चौथे कोट रहा अस्वधामा ॥
 अलगाये अभिमन्य सघंता । काल समान महा बलवंता ॥
 महा वीर तजि जीवन-आशा । कीन्हेउ भीतर कोट प्रकाशा ॥
 वरनि न जात भटन कै करनी । रुण्डमुण्ड परि रन-धरनी ॥
 वाजे मारु निकर रन-फेरी । वीर नरन उपजत रस बोरी ॥

छन्द

असि बेल चटकि दराइ समरन फीन्ह भट अति प्रवल्ता ॥
 तिहु काल अचल अजीत जोधा श्याम-सुंदर मदरता ॥

मोट तन आन नर नम धानन कलेवर झरझरे ॥
झुकि झुकि परै जनु केसरी गरजहि सुभट रन माँ झरे ॥

दोहा

रुधिर लपेटे सुभट भट निपट वीर रसु भेसु ।
मानहु विराजत राज-रितु कुसमी कानन टेसु ॥

सोरठ

जूझे वीर जुझार, उठि कबंध, कर सायक ।
दारुन द्रोतकुमार, बिचलि कीस एक सो गये ॥

चोपाइ

वान फोट सगुनी बलवाना । दुरजोधन-मातुल लग-जाना ॥
येक धार मिलि वीर जुझारा । पंचम कोट पंच सरदारा ॥
एकइस कौट निपट विकरारा । सोरह जोजन की विस्तारा ॥
चारि घाम मै धरम व दारा । तोरे चारि कोट विकरारा ॥
निकर निसान भयंकर वाजे । पंचम कोट महा भट गाजै ॥
दाम्न दल आये बगमेला । समर भयंकर महा दुहेला ॥
वसत नराच वीर रस बीता । रसर उदर भूतल उमडाता ॥
कटत सुभट अति बलवाना । रमरा उदर तेहि काल सयाना ॥

छन्द

प्रगटत अपा विभासि रस संग्राम भूतल भट कटा ॥
गरजि तर्जि भृगराज सम राज नमन मह भट ॥
गल कुंत भट आमिष गीधगन बडो पात्र तहौ ॥
प्रगटि महा रनभूमि इस वैताल जोगिनि जुटत ही ॥

दोहा

प्रगटत निपट अदिक-इस छूट कोट ततकाल ।
समरभूमि सगुनी तजी उठ्यौ कबंध कराल ॥

सोरठ

आइ गये वगमेल, वा सब नन्दन नन्द भट ।

वाडा समर दुहेल, सुभट सुसर्मा कोट पट ॥

चौपाई

स रन मारि व्याकुल भट कीन्हा । इस स्वरथी परत नहि चीन्हा ।

रुधिर भरे भट भाजत कैसो । मानहु अरुन अयनि धरि जैसो ॥

भभकहि घाय भयंकर मारे । मानहु झरनि झरि झरत अपारे ॥

राहु नासिका स्रवन विराजे । रोमावली-वेली छवि छाजे ॥

वरपत वान-बुन्द अधिकार्ह । मघा नछत्र मानहु झरि लार्ह ॥

सुभट सुसर्मा टरै न टारे । जिमि हरिभजन विनास दुपारे ॥

घाजे सूर वीर हु वीरा । हाहाकार मचायत घोरा ॥

इतही उत्त जैत्रथ दोहाई । महा मारु संग्राम मचाई ॥

संग्राम भूतल भूरि भट... ..

